

**HRANHRAM UKNAK IN ZAPI THIMMI
DEMOCRACY UKNAK AH**

**ZALONNAK HMUHNAK DING CAAH RUAHNAK
TUNGTLANG HNA**

**FROM DICTATORSHIP TO DEMOCRACY
A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR LIBERATION**

A :tialtu: Gene Sharp
Senior Scholar
Albert Einstein Institution
U.S.A.

A lettu: Kam Lo

CONTENTS

Biahmal:thi	1
Dal Khat (Chapter One)	
Hranhram Uknak Kha Hmaitonh in Zoh	9
Harnak Cu A Dih Lo	12
Hriamnam Hmangin Luatnak	17
Aana Ting (Hranhram in uknak lak), Thimnak, Chanhtu Ramdangmi Hna	20
Biatak Kha A Sining In Hmaitonh In Zoh	25
Dal Hnih (Chapter Two)	
I Ceih:tinak Chungah A Ummi Thil :Tihnung Hna	29
I Chimhchonhnak A :Thatnak A :Thatlonak	31
I Chimhchonh Hi Na Ka tei Ko Ti A Si Maw?	33
I Biakchonhnak Chungah A Ummi NawIngeihnak le Dinnak	35
Lemsoi Khawhmi Hranhram Uktu Pawl	38
Zei Bantuk Phun Daihnak Dah?	40
Ruahchannak A Um Maw?	41
Dal Thum (Chapter Three)	
Khuazei In Dah :Thawnnak Kha A Rat?	45
"Zawng Hna Bawi" Tuanbia.	46
Naingnganzi Thazang Hrampi Hna	47
Zapi Uknak I A :Thawnnak A Umnak Bik Hmun Hna ...	55

Dai Li (Chapter Four)

Hranhram Uknak Nih Derthawmnak A Ngeihmi	59
A Demakte Hrmuh Kha I Zuam A Herh	60
Hranhram Uktu Pawl An Derthawmnak Zawnte	61
Hranhram Uktu Hna Kha An Derthawmnak Zawn In Tuk	65

Dai Nga (Chapter Five)

:Thawnnak Thazang Hmanning	67
Hriamnam Hmang Loin Dohnak	69
Hriamnam Loin Dohnak le A Hriamnam Hna	71
Langhngan Zapi Hmu in Tuahmi Um A Herh; Ziaza.:Tha Ziaza Sang Ngeih A Herh	78
:Thawnak Thazang Hi Aa :Thial Lengmang	80
Thlennak Phun Li	81
Naingnganzi In Dohnak Kha Zapi Duhnid Sitemnak	85
Hriamnam La Loin Dohpengnak Hi Thil Tampi Aa Fonmi le Aa Cawhmi A Si	88

Dai Ruk (Chapter Six)

Tuknak Tlangpi Suai A Herh	90
Thil A Si Taktak Ningin Timhtuahnak Tuah Ding	91
Timhtuah Chungnak Tuah Tikah Harnak Tonmi	94
Saupi Le Kaupi In Timhtuahnak Chungah Biafang Pali	99
Timhtuahnak Ngan (maha-biu-ha)	99
Tuahningcang (Methods)	105

Dai Sarih (Chapter Seven)

Timhtuahnak Suainak	107
Thil Tuahnak Ding Caah Zei Lam Dah Thim A Si Lai	110
Democracy Caah Timhlamhnak	111
Lenglei in Bomhnak	113
Zeitindah Timhtuahnak Ngan Cu Kan Tuah Lal?	115
Cawlcangh Taktak Tikah Zeitindah tuah A Si Lai?	119
Uktu Pawl Bomh Duhlonak Lungthin Karhernak	124
Rialchihnak Um Tikah Zeidah Tuah Awk A Si Lai	127
Timhtuahnak Suaimi I Tlaihpeng	129

Dai Riat (Chapter Eight)

Zeitindah Naingnganzi In Dohnak Kha Hman A Si Lai?	131
Dohning I Thimmi	132
Hmelchunhnak In Langhtermi Tuahnak	134
Tavuan I Phawt Cio	136
Hranhram Uknak A :Thawnnak Zawn Kha I'Sel Ding ...	137
Timhtuahnak Chungah Thlen A Herhmi Thlen	142

Dai Kua (Chapter Nine)

Hranhram Uktupawl Thluknak	144
Luatnak Kha :Thanter Ding	147
Hranhram Uktu Cozah Thluknak	150
Awngminnak Hmuhami Kha :Thatein Hman Ding	152

Dal Hra (Chapter Ten)	
A Fekmi Democracy Bunhnak Hrampi	156
Hranhram Uktu Thar A Chuksual Kho	158
Zeitindah Aanating Hi Kham le Donh Khawh A Si Lai ...	159
Uknak Phunghrampi (Achikhan Upadi-Constitution) Semak	160
Democracy in Ukmi Ram Thar nih I	
Humhaknak Policy Ngeih A Herh	163
Tavuan Ngar	164
Chapmi Bia	168
Hi Cauk A :Tialtu Kong (About the Author)	182

X

X

X

Biahmai:thi

Kum tampi ka ruah lengmang tawnmi cu zeitindah hranhram uknak hna hi mi nih an i kham kanh khawh lai i zeitindah an hrawh khawh lai ti hi a si tawn. Hi ruahnak ka lung chungah ka cawmpengnak hi, zeimaw zat cu hi bantuk hranhram uknak nih hin minung hi a uk hna awk a si lo i a hrawh zong a hrawh hna awk a si lo ti zumhnak ka ngeih ruangah hin a si. Hi ka zumhnak a :thawnter chinchintu cu, minung luatnak le zalonnak a biapitning, Aristotle tehna nih an :tialmi ka relnak le hranhawm in uknak kong biatak tein a kherhlaitu hna a dangdang zong nih an :tialmi ka relmi hna le hranhram in uknak Nazi pawl le Stalin pawl nih an tuahmi ka rel le ka ruah ka tuak ka tan hnanak thawngin a si.

Kan hnulei kum tam nawn chungah khan Nazi uknak toiah hremnak a ingmi le a tuarmi hna ka hmuh ka tonmi tampi an um. Norway ram chungah khan hranhram uknak a tuar nain a a lalh kho rihmi hna kha ka hmuh ka ton hna i thihnak tiang a ingmi hna kong zong kha ka theih hna. Cun Nazi hreng chungin a zam khomi Judahmi hna ka ton ka chonh khawhmi hna zong an um i anmah luatnak a rak bawmtu hna he zong khan bia ruahnak kan ngei i hi hna sin hin tampi ka theih.

Ram dangdang Communist uknak :tih a nunning kan hngalhnak hi minung pumpak in kan va tonmi hna sinin kan hngalhmi nakin cauk chung i an :tialmi kan relnak in kan hngalhmi a tam deuh. Hi

bantukin ukning phun, :tih a nunning a fah khunnak cu hi aanasin (hranhram in mi a uktu) hna nih hin, hi bantukin kan in uk hna hi nan inmi hremnak chung le mi nih duhduh in an in tuah hnanak le an in hman hnanak chungin chuah kan in duh hna caah a si, tiah an timi hi a si. Hremnak le zangennak kha luatnak min in an tuah, a sullam cu, 'hrem :tung i nan luat ko, tipeng kha a si.

Aanasin pawl nih an ukmi hna ram, Panama tehna, Poland tehna, Chile tehna, Tibet tehna, Kawlram tehna chungin mi a hung chuakmi hna nih kan hnulei kum hrabu tlawmpal hna chungah thil tampi an langhter i cu an langhtermi hna nih an fiantermi cu hi aanasin pawl nih atu kan can i mi an ukning hi zeibantuk dah a sining taktak hi a si ti kha a si. Cun Tuluk Communist pawl nih zeitindah Tibetmi pawl an :thuat an den hna ti le, kum 1991 August thla i Russiaram chungmi Communist a :tanhpengtu hna pawl i aanating an timh :thannak kong le Thailand ram chungah ralkap uknak chung i kirpi :than aa tim aa zuammi pawl hna kha, zeitindah hriamnam la loin uknak ser a duhmi hna nih hriannam la loin nemnak in an tei hna timi kong kha kan rel kan theih tikah, aanasin uknak, hranhram in uknak hi zeitluk in dah a chunglei in :tih a nun ti kha fiang deuh chinchin in kan hmuh i lungrethei ngaingai a si kha a lang chinchin.

Aanasin pawl nih an hremnak hna tuksapur a sinak le a fahning kha, an hremnak hna hmun va pal le va hmuh ah hin a fiang chinchin. Kha hmun hna ah khan a ral a :tha ngaingaimi pa hna le nu hna nih a zumh hmanh zumh ngam lo tiangin an ral:thatnak kha

an rak langhter. Kha hmun :thiam:thiam :tih a nung ngaingai ko rihmi hmun hna ah khan, aanasin pawl kha hriamnam la loin an doh ngam ko rih hna. Hi hna pawl hi hmaizah upat awk tlak taktak an si. Hi mi ral:tha hna chungah hin Panamaram uktu Noreiga nih a rak hremmi hna le Soviet pawl nih an rialchih i an lamhchihmi Vilnius le Lithuanami hna le Tulukram Beijing khua Tiannamen Square (Bualrawn) i luatnak duh ah thih le thih tiin sandah a piahmi hna le “luatter cangmi Kawlram” ti :tung i a luat hrimhrim :tung lomi chung i a ummi hmun Manerplaw timi chung i a ummi Karen pawl hna kha an i tel. Luatnak a um rua lai ti i ruahchannak he Tiannamen Bualrawn i sandah a piahtu minung liangluang hna le kha zan i ralkap nih :tengh (tank) le miakpi le meithal he an luh hnawh hna i an thah cutmat hna kha mitthlam ah a cuang zungzal ko.

Voi khat voi hnih cu a thimi hna thihnak hmun ah khan ka va kal ve tawn. Cu ka va palmi hna chungah cun Vilnues i thlanmual le television innsang hna le Riga i minung meithal in an kah hnanak hmun le Italiram Chakleikam Ferrara timi hmun (aanasin pawl nih annih a dohtu hna artlang in an dirter hna i meithal in an kah hnanak hmun) le Manerplaw i thlanmual, mi tam tuk no tukin an thahmi hna ruak a khah in a khahnak hmun hna kha an i tel. Ngaihchiat awk a si bikmi cu, aanasin pawl, thlachiatruat loin hranhram in mi a uktu pawl hna nih an chiahtakmi cu thihnak le rawhralnak kha a si zungzal.

Hi thil vialte ka hmuhmi le ka tonmi hna ka ruahnak le ka tuak ka tannak chung hin ruahnak ka hun ngeihmi cu thlachiat ruatlo uknak hi kham khawh a si

ko lai, ti lii a si i kha ruahchannak ka hun ngeihmi kha a fek ngaingaimi le saupi nguh ding a si ti kha ka zumh. Cun aanasin uknak kha minung tampi heh tiah i thah veve loin doh i hrawh khawh a si ko lai ti le aanasin uknak kha tei khawh a si ko lai i an vutcam chung khan a dang aanasin uknak thar chuak ti loin kham khawh a si ko lai ti ruahchannak :thawng kha ka lung chungah a hung chuak.

Zeitindah aanasin uknak kha hrawh khawh le lohter khawh a si lai ti kha ka ruah ka tuak i hi siter khawhnak dingah hin zeitindah minung tlawm bik thihs dingen le thil tlawm bik hrawh dingin a si khawh hnga ti kha ka ruat. Hi kong ah hin, kum tampi aanasin pawl nih an uk hnana kong kha ka rel ka tuak ka tan i zeitindah kha aanasin pawl kha an mi hna nih an doh hna ti le zeitindah hranhram in uknak cozah thlennak kha a um tawn ti le zeitindah uknak, naingnganzi, kong ah ruahning a si tawn ti le cozah ukning a phunphun le cun a hleikhun in, zeitindah hriamnam la loin aanasin cozah kha mi nih an thlen khawbh tawn hna ti kha fiangte le tliangtein ruah khawh le chim khawh kha kaa zuammi a si.

Hi thil vialte aphichuak cu hi cauk hi a si. A tlam a tling dih ti cu a si hrimhrim lo, asinain luatnak le zalonnak a um khawh nak hnga ca i cawlcanhnan ah hin, lamhruainak zeimaw ti tal in a pe khomi a si hnga maw ti cu ka duhnak cu a si i cu cawlcanhnan cu a :thawn zong a thawng deuh i a si zong a si kho deuhmi a si ko lai, ti zong kha ka zumh.

Cun a herh ca le a thim zong kaa thimi a si caah, hi cauk nih aa tinh bikmi cu, zeitindah aanasin

uknak (hramhram uknak) kha hrawh khawh a si lai i cu chung cun aanasin uknak :thiamthiam a thar a dang kha a chuah nak hnga lo, zeitindah tuah awk a si lai, ti hi a si. Ram pakhatkhat ca theng ah, cu bantuk kha bantukin tuah awk a si lai ti ruahnak cheuh awk ka ngei lo. Asinain ka saduhthahmi cu atu lio ram tam tuk hna chung i hranhram uknak a tuar a ingmi hna hi zeimaw ti tal in ka bawm kho hna hnga maw ti hi a si. Anmahle an ram umtuning cio in anmah cio nih hi ruahnak ka chuahmi hi an tuak an tan a herh cio lai i luatnak hmuh khawh nak ding ca i an cawlcaanghnak ah khan hi ruahnak cheuhmi hi zeitindah kan hman lai ti kha anmnah cio nih an i khiah a herh lai.

Hi cauk ka :tialnak ah hin lomhnak lei ka batmi hna an um len: Bruce Jenkins cungah a tampi kaa lawm. Ka :tialmi chung thil sullam langhter khawhnak ding caah khan ruahnak :thatha a ka pek i a ka bomh. Stephen Coadey cungah kaa lawm fawn. Amah nih tampi a ka remhpi. Dr Christopher Kruegler le Robert Helvey nih ruahnak :thatha tampi an ka pek. Dr Hazel McFerson nih Africaram kong ah hngalhnak tampi a ka pek i Dr Patricia Parkman nih Latin America kong ah ruahnak tampi a ka cheuh. Hi bantukin a ka bawmtu hna sin in :thathnemnak ka hmu hna nain ruahnak ka chuahpimi le thil umtuning ka hmuhami ka :tialmi cu keimah ruahning le :tuanko an si.

Ka cauk chung khuazei ka hmanh ah hin, hranhram in mi a uktu doh hi a fawi temi le man loin tuah khawhmi thil a si ka tinak a um lo. Hi bantukin cawlchanghnak hi a har ngaingaimi le thil tampi aa telchihmi le thil tampi a sawh a kalmi a si ti kha a

fiang ngaingai i aanasin uktu doh cu thihnak mah cungah i tlunter a si ko ti zong kha a fiang ko. Asinain kaa tinhmi cu hi bantukin ruahnak ka chuahmi nih hin, tlachiatruahnak zeihmanh ngeiloin mi a uktu hna dohnak le kha hna uknak thlen khawh nak ding ah khan, zeitin tuah ah dah mi tlawm bik thih le thil tlawm bik hrawh a si lai, zeitin tuah ah dah hma a kal bik lai ti ruahnak le tuaktannak ah zeitindah bomhnak a pek khawh hna lai ti kha a si. Hika ah hin ruahchannak ka ngei ko.

Cun hranhram in mi a uktu bawi, aanasin, pakhatkhat a thih tikah piahtana, harnak vialte kha, a dih dih lai i zeizong vialte kha a tluang dih lai ka ti duhnak a si tiin a sullam i lak lo ding a si ti zong kha ka duhnak a si. Uknak pakhat a tluk tikah hin Utopia, vancung ram nuam, a phan cang tinak a si lo. A si deuhmi cu, zapi caah dinnak in khuasak tintuknak, uknak, um kho seh tiin fakpi in i zuamnak kha a um cang tinak a si i kha ah khan i zuam chinchin awk a si i cu nih cun dinlonak le hremnak kha a tei khawh hna lai tinak tu a si. Zeitindah, aanasin, hranhram in mi a uktu hi tei khawh a si lai, ti kha hi ruahnak ka chuahmi nih hin bomhnak zeitindah a pek khawh lai ti kha, ka saduhthah cu a si i hremmi hna nih luatnak an duhnak ah khan zeitindah hi ruahnak cheuhmi hna nih hin a :thathnem khawh hna lai ti kha ka lungtum cu a si.

Gene Sharp
6 October 1993
Albert Einstein Institution

Careltu Chingchiah Awk

Laiholh cafang hna lak i t tawdeh le th tawdeh aa tel mi hna kha ca:tial ning a fawi deuhnak hnng a :t tiin le :th tiin :tial an si. Cucaaah :t cu t tawdeh ti a si i :th tiin :tialmi cu th tawdeh tinak an si.

Dal Khat (Chapter One)

Hranhram Uknak Kha Hmaitonh in Zoh

Tunai hrawngah hin hranhram uknak, aanasin uknak hi anmah ram chungin a chuakmi siseh, a leng ramdang in a rung lutmi siseh, mizapi nih biatak tein an :tan:ti i an tongh hna ahcun, antlu ve ko, ti kha kan hmuh. Hranhram uknak hi, hi ti hei zohnak ah hincun, zeiti hmanhin phurkhawh lo ding, a pemh in pemh khawh lo ding a hnninh in hninhkhawh lo ding, a lo nain, naingnganzi in siseh, sипуази in siseh, zapi nih biatak tein an :tan:ti ahcun, aanasin uknak a tlaitu pawl nih hin an celh ve hrim lo ti kha a lang lengmang.

Kum 1980 ri khan cun Estonia, Latvia le Lithuania, Poland, East Germany, Czecholovakia le

Slovania, Madagascar, Mali, Bolivia le Filipin ram hnaah hin hriamnam la :tung loin a nemnak in a dohtu hna mizapi hna hmaiah khan hranhram uktu pawl kha an tlu curmar ko tikha tuanbia hmaan a si ko. Hriamnam la loin dohpengnak nih hin Nepal, Zambia, South Korea, Chile, Argentina, Haiti, Brazil, Uruguay, Malawi, Thailand, Bulgaria, Hungary, Zaire, Nigeria le Soviet Union chung i a rak ummi ram tampi hna chungah khan, zapi nih thimmi uknak, democracy uknak kha a chuahter. Kum 1991 August thla ah khan Soviet Union chung i a rak ummi ram hna le amah Soviet ram chung zongah khan Communist uknak phung a thlah duh hrimhrim lomi pawl nih khan aana ting :than kha an timh i hranhram in uknak kha umter an i zuam :than, asinain aana cu an la kho lo. Kha aana an ting khawh lo kha, hriamnam la :tung loin zapi nih an dohpeng hna, an kham peng hna caah a si.

Cu pinah, Tuluukram, Kawlram le Tibet ah, tu naite ah khan, zapi nih aanasin uktu pawl an duh lonak hna kha hriamnam la lo tein langhernak, sandah piahnak, an tuah.

1

"Political defiance" (hriamnam la:tung loin uktu cozah dohpeng), timi biafang a chuahpitu hi Robert Helvey a si. Hriamnam la tung loin uktu cozah doh timi biatlang nih hin a sullam langhter a duhmi cu hriamnam in do tung loin nuarnak in siseh, fialmi riantuan duh lonak in siseh, a karlak i rian a kalkhawh lonak hnng a rak donhkhanh siseh, rian a hma a kal lo nak hnng a raktlaiter siseh, kha bantuk khan cozah kha rak dohpeng ti a si i aa tinhmi

Hi bantukin aanasin uknak an duhlonak an langhtermi nih hin, aanasin in mi a ukku pawl kha an :thutdan cungin a :thum kho duahmah hna lo nain, hi ukku pawl nih thlachiatruat loin mi an hrem hnale an tuk an thah hnanak kha vawleicung mi dang hna sinah

cu naingnganzi, ram chung ukning thlen kha a si. Hi biatlang a chuahnak cu hi ti hin a si. Biaknak lei ruangah raltuk ka duh lo, a ti mi hna le, ziaza le lungputning ruangah raltuk hi ka duh lo, a timi hna nih an rak hmanmi a si. Hi bantukin an rak hmanmi a si tikah an sullam hi an i cawh dih i an fiang kho setsai ti lo. Cucaah cun nawl ngeitu hna nawlzulh duh lo ti tehna zongin ti a si i cu nih a sawh duhmi cu nawl ngeitu hna nih tuah u, timi tuah duh loin umpeng hna kha a si. Hi biafang hna hi hman an si tikah hin a sullam an chim duhmi cu hranhram in mi a tlaihremtu cozah kut chungin luatnak hmuh :thannak ding caah cozah kha hriamnam hmang :tung loin dohpeng kha a si. Cozah nih, tuah u, a timi kha, a :tha lomi thil a si, tiin a hmuh ahcun, khakha hriamnam la :tung loin, tuah loin umpeng kha a si. Cucaah hi cauk chungah hin ngaingnganzi lein nuarpeng, hriamnam la loin dohpeng, hriamnam hmang loin cawlcanghpeng, ti tehna hi a sullam aa khat in hman an si. Hriamnam loin dohpeng, cawlcanghpeng, timi hna hi, zapi kan lungputning, kan nunning le kan khuasak kan tintuk ah tinhmi kau deuh sang deuh le thuk deuhin um i cu thil cu kan i nunpi khawhnak hnga caah luatnak a herhnak tuaktan le ruahpeng kha a si.

khan a langhter i hi bantukin aanasin pawl doh hi zei bantuk dah a si tikha a hngalhter hna.

A cunglei i kan chimmi hna ram chung i aanasin uknak an purnak nih khan, kha ram hna chung i harnak an tonmi vialte kha a phisin dih hrimhim lo. Sifah retheihnak, mithah lainawnnak le sualnak a phunphun, cun uktu pawl rian:tuan thiamlonak le hmakal lonak le pawngkam thingram rawhralnak kha, hi bantuk a puahrangmi uknak nih khan ro ah an rohtak lengmangmi cu a si. Hi bantukin an rohtakmi cu a chia ko nain, hi bantuk aanasin uknak hna kha an donghnak an phak tikah cun hremnak a rak ingmi hna kha a bikah an intuarnak tal kha a zanter deuh i an miphun le zapi ser:thannak dingah khan lam a hunpiak hna. Uknak naingnganzi leiah zapi duhnak democracy in an miphun kha ser :thannak le pumpak zalonnak le luatnak a um deuhnak hnga le zapi caah dinnak le i ruannak a um deuhnak hnga caah lam a hunpiaktu hna a si.

Harnak Cu A Dih Lo

Kan hnulei kumhrabu hna chungah khan vawleicung ah hin emocracy uknak le luatnak leiah :thannak kha a um lengmang. Luatnak Inn (Freedom House) timi chung i a umning ah, vawleicung khuazakip i a “luatmi ram” timi ram hna hi kan hnulei kum hra chungah khan an karh ngaingai. (Luatnak Inn timi hi vawleicung khuazakip ah minung nih

naingnganzi lei le luwmuhzi lei in luatnak an hmu maw
hmu lo tiin kum fate a tuaktu hna bu a si.²
A tanglei ah hin kan hun fianter lai:

Luatmi	Cheuchum	Luatmi	Luatlomi
1983	55	76	64
1993	75	73	38

Asinain, hi thil a tha lei a hoihmi hi, hranhram uknak nih mi tampi tlaihhrem uknak chungah a hrenpeng ko rih hna caah hin a mui a chia ngaingai. January 1993 ah khan vawleicung mi dihlak billion 5.45, (cucu 5,450,000,000; cucu nuai thong nga le nuai za li le nuai sawm nga, ti a si hnga) chungah khan za khat ah 31 (31%) cu a luat lomi ram le hmun chungah a ummi kha an si. Hi a luatlomi ram le hmun timi hi naingnganzi leiin siseh, pumpak luatnak leiin siseh luatnak a ngei lomi pawl kha an si. Cu hna chungah cun Kawlram tehna, Sudan tehna hi an i tel. Cun a cheu cu pupa bawi phun hna nih an ukmi an si, cu hna lakah

² Freedom House, *Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties, 1992-1993* (New York, Freedom House, 1993), p. 66,

³ Freedom House, *Freedom in the World*, p 4.

cun Saudia tehnä, Bhutan tehnä an si. Cun a cheu cu naingnganzi party pakhat a :thawn tuk ca i cu party lawngnih an ukmi hna an si. Cuhnacu Tuluk tehnä, Iraq tehnä, North Korea tehnä an si. Cun ramdang nih an ukmi hna Tibet le East Timor hi cu i thlendawh deuh in an um. Tibet uktu hi Tuluk a si i East Timor uktu hi Indonesia a si.

Tuchan ram tampi hna hi naingnganzi in siseh, sipuazi in siseh, zapi nunning ñ siseh, khulrang ngaiin aa thleng thluahmahmi an si. A Luatmi Ram timi chung :tialmi ramluat hna kha, kan hnulei kumhra chungah khan cun ankarh ngai nain thlennawn ning a ran ngai caah hin, hi hna zong hi tlaihhrem uknak phun dang nih a tlaih sual ve hna lai ti phannak a um ve. Ralkap uknak siseh, mi pakhat a :thawn tuk sual i amah duhnak lawngin a kalpi mi uknak siseh, thimmi a si ko :tungmi hna nih anmah duhning paoh in an kalpimi uknak siseh, mah ruahning le zumhning lawng a :tanh i cu ti ningin uknak a kalpitu hna ukning siseh, hi ukning vialte hna hi :tihnung ngai a simi an si dih. Cucaah aanating, hranhram loin uknak chuh, timi hi a um kho lengmangmi sidawh a si ko. Minung nih kan i chuahkehpimi luatnak le naingnganzi luatnak timi hna hi mi tampi cu hmu loin um dawhpeng an si ko.

A poi ngaimi cu kanhnulei can i a rak cangmi thil kha kan sinah hin atu ah hin a umpeng ko rih. Mah duhnak lawngin uknak hi a thuk ngaingaimi a rak si. Ram tampi chung minung hna nih hin ramdangmi hna rialchihnak maw mahram mi hna rialchihnak maw kumhrabu in kumzabu tiang a ingmi tampi an um. Uktu bawi le nawingeitu hna cu an bia zeihmanh al lo

ding a hal zong hal lo ding ti kha ankhaih an ronhmi hna cu a si i cu ti ning cun an um. Hmun tampi ah cun zapi nunning le naingnganzi le sipuazi le biaknak phung hmanh kha, cu thil hna cu cozah kut tang i a ummi an si lo ahcun, zeitluk in dah an derthawm khawh lai, zeitluk in dah kan duhduh in kan tang ah kan chiah khawh hna lai ti kha an izuam i a zeimaw can lebang ahcun ralkap uk in an uk hna--hi thil vialte hi uknak a comi party nih siseh, uktu a si liomi cozah nih siseh, luatnak um loin an uk khawh hna nak hnga antuah tawn lengmangmi a si. Mizapi kha luatnak hmuhnak ding caah hmunkhat ah :tang:ti kho lo dingin an cheu an :then dih hna, pakhat le pakhat i zum kho lo. dingin an :then an :thek dih hna i zeihmanh zeihmanh tuah kho loin an tuah hna.

Cu ti an tuah hna tikah aphichuak cu hngalh chung khawh a si ko: mizapi cu an der i thazang zeihmanh an ngei lo, ka tuah khawh lai, tiah mah le mah i zumhkhawhnak le lung:thawnnak zeihmanh an ngeilo, cucaah zeihmanh an tuah kho lo. Tlaihhrem in a uktu hna an huatnak hna le rawl:tam tihal bangin an duhmi luatnak hmanh kha pakhat le pakhat siseh, sahlawh rualchan hmanh sihnaseh, ahohmanh an i chim ngam lo. Zapi nih vun doh ding le kha bantuk dohnak khua vun khan ding kha an :tih tuk cang i a ruah in an ruat ngamlo. A ngaingai ahcun keimah caah zei :that hnemnak dah a um lai, ti kha ruah cio a si i, "mah thihah mi ahd zeipoi, mi thihah mah aho zeipoi," ti phungthluk bia kha atling ko. Cucaahcun "siaruah tuar in tuar" hi a :tha deuh ti ruahnak kha ngeih dih a si.

Tuchan hranhram uknak hna hi hian deuh i a rak ummi hranhram uknak hna nak khan an chia deuh. Hlan deuh ah khan cun minih khan doh an timh tawn hna i sandah hawi hna an piah tawn, sihmanhselaw atu cu cucu an tuah ngam ti lo. Thil pakhat kan ruahawk aherh ngaimi cu, kha bantukin sandahpiahnak hna an rak tuahk zongah khan, kha sandahpiahnak kha can tawite calawng a rak si tawn i zeihmanh a fufangmi a si lomi zong a lo ko. Can tawite chung cu an lungthin kha a:thawng ngai ko i an tha zong atho ngai ko. Cun pumpak le bu hmetete zongin dohnak kha an hun tuah ko, sihmanhselaw kha vialte kha thazang ngeilomi dohnak an sideuh. An duhnak le a :tha an timi thil kha an hun langhter ko, sihmanhselaw zeihmanh an :thahnem taktak lo. An i tinhmi le duhnak kha zeitluk hmanh in :tha ko hna hmanhselaw, zapi nih an chungah :tihnak an rak ngeih cang le uktu bawi cu an nawl ngaih awk a si, ti lungput kha khat lakin an rak ronh cang hna caah, zeihmanh tlam a tlingkho lo. Hranhram in uktu pawl tei khawhnak ding caah hin, kha lungput pahnih, lungchung in :tihnak ngeih le uktu hna paoh cu annawl ngaihawk asi ko, timi hna kha, tei hmasa kha aherh ko. Ngaihchiat awk ngai a simi cu, hi bantukin dohnak hun tuah tawnmi nih khan, intuarnak tam chinchin le thahnak tam chnchin lawng kha a chuahpi tawn i tei cu vun chimlo, teinak i ruahchannak hmanh kha a zorter tawn.

Hriamnam Hmangin Luatrak

Cu bantukin thil a sinak hmun ahcun zeitindah tuah a si kun lai? Sikhawh dawh a simi kha an si kho tawn lo i san an tlai tawn lo. Uknak phunglam hrampi (achikhan upadi) siseh, hi thil hna hi tuah ding hi thil hna hi tuah lo ding timi langhternak upadi sihnaseh, biaceihtu bawi hna nih biakhiahnak an tuahmi sihnaseh, zapi ruahnak le duhnak kha sihnaseh, hranhram uktu pawl nih hin zeihmanh ah anrel bal lo. Fak tuk in anhrem hna tikah le aŋ intuar tuktik le a thli in an thah hna le an hloh hna tuk tikah khan, zapi nih khan hriamnam in doh ve ding an si ko, tiah ruah le duh a si tawn i hranhram uknak hi hriamnam lo cun donghter khawh ding a si lo, tiah an ti tawn. Cucaah cu bantukin an hrem an thahmi hna bu nih khan a zeimaw can ahcun hriamnam an i lak ve i an doh ve tawn hna. Asinain an tei kho bal hna lo. Hi mi ral:tha hna nih hin fak;pi in an doh ko hna, a in zong an in ko i a tuar zong an tuar taktak ko, an nunnak zong tampi an pek ko; zeimaw zat tiang cu, a hlawh zong an hlawhtling pah ko, asinain an duh bikmi luatnak cu an hmu bal lo. Hriamnam in dohnak nih khan fak chinchin in rialchihnak kha a chuahter lehlam tawn i zapi kha a hlan nakin hnabeidong deuh in a chiah tawn hna.

Hriamnam in doh venak nih hin :thathnemrak a chuahtermi a um ve liangluang ko .lai, sihmanhselaw thil pakhat a fiang komi cu hihi a si: hriamnam in i dohnak ah hin cun ralkap pawl. hi a thiam zong an thiam deuh, a :thawn zong an :thawng deuh zungzal. Cucaah hriamnam in doh venak i thim

tikah hin, hranhram uktu nih a thiam zong a rak thiam deuhmi, teitu zong a rak si deuhnak lam kha i thim a si ko i cucaah sungh lai kha i ruah ding a si ko. Hranhram uktu pawl nih hin tlaihhrem in uk khawhnak ding caah hriamnam tampi an rak ngei. Democracy duhtu pawl nih khan, sau an cawlcanh khawn ah siseh, tawite lawng an cawlcanh khawh ah siseh, ralkap thazang le hriamnam cu an luat khawhmi thil a rak si lo. Ralkap nih hin ral hriamnam hi tam deuh le a :tha deuh an ngeih zungzal ko, cun i chawh i lehnak caah a herhmi thil vanlong, tinbow le mawtawka le a dangdang hna kha tampi an ngeih zungzal i ralkap zong kha tampi an si zungzal ko. Democracy duhtu pawl hi an ral cu a :tha ko nain, ralkap pawl he cun, hriamnam in i doh ding ahcun, chim awk tlak an si bal lo.

Cun hriamnam in dohnak kha a awngmin khawh lo tikah, a cheu cu ralthli dohnak leiah khan an i mer tawn, (ralthli timi hi guerrilla warfare timi kha a si i ralfir ti zongah ti khawh a si, a sullam cu a thil in doh ti a si). Asinain ralthli dohnak nih khan hremmi hna mizapi kha zeihmanh :thathnemnak a pe bal hna lo i zapi duhnak in uknak, dermocracy, zong kha a chuahpi bal lo. Cucaah ralthli hi zapi caah thil :tha a chuahpi khotu a si bal lo. Mah minung cung lehlam ah khan, thahnak le hremnak a chuahtertu a si tawn. Ralthli doh hi ramdangmi nih bomh lawngah a awngmin lai tiah i ruahchan awk a si lo. Ralthli dohnak hi saupi a rau duh ngai i kha chungah khan hremtu cozah nih khan zapi kha hmunkip ah an :thial an kam hna, hmun pakhatkhat hawi hna ah anpumh thulh hna, cuticun an tuah hna i harnak rei cawk lo le :then:thek dihnak kha a chuak.

Ralhli dohnak hi a awngmin hmanh ah, i hruihruainak caah hin, can saupi caah cun, thil :thalo a chuahpimi a um. Pakhatnak ah, an tuk an dohmi hna uktu bu kha an puarhranter chin hna i zapi kha hremnak tam chinchin an ing. Pahnihnak ah, ralhli pawl kha an awngmin tikah an dohmi hna hranhram uktu pawl nak khan an sual deuh i an :tha lo deuh kho i anmah nih an duh lomi le an dohmi lila kha, anmah lila nih khan an tuah :than ve. Cucu zeitindah a sikhawh tiahcun, an ral aanasin pawl teikhawhnak dingah khan anmah zong kha aanasin ngai in an um ve i thil kha a rak rawhcat dih caah khan, kha hun remh :thannak dingah khan aanasin ngaiin um zong kha a rak herh sual ko. Zapi, mah khuasak te i khua a rak sa i mah bu tete i a rak um ciomi hna kha, ral chungah khan an derthawm dih i a ningcang in a ummi thil kha a um ti lo tikah thil cu hun sersiam :than ding le hun remh :than ding kha a fawi lo ngaingaimi an rak si. Kha hun sersiam le hun remh :thannak dingah khan a herh bikmi cu kha pumpak mi hna le a bu tete i a rak um mi hnq kha an si :tung i kha hna kha aanasin ngaiin hun uk :than ve hna tikahkhan, thil a ningcang in a um lomi peh :than kha a hung si ko. Cucahcun hranhram uktu pawl a dohtu pawl hna nih hin ralhli in maw, asiloah, hriamnam in maw dohnak nak hin, thil dang i thim awk an herh.

**Aana Ting (Hranhram in uknak lak), Thimnak,
Chanhtu Ramdangmi Hna**

Uknak :thalo ngai hrawhnak le thlennak caah hin, ralkap nih aanating hi a fawi bik le a awngmin bik a si, tiawk in a um. Asinain hi bantukin aanating tikah

hin thil har ngaingai an um ve. A biapi bikah, zapi le uktu pawl nih an i hrawmmi uknak aana kha ningcang loin aanatingtu nih khan an i lak dih. Uknak aana kha cozah tlaitu le an ralkap pawl nih khan an i lak dih i cutining cun zapi kha uk an si. Cun kha uknak ningcang loin a hun latu hna bu chungah khan, pumpak minung hna maw, asiloah, bu pakhatkhat hna maw, phuah le hloh an si zongah, pumpak a dang pakhatkhat nih maw, bu pakhatkhat nih maw, an hun rolh thiamthiam ko hna. Hi ti hei ruah le hei tuaknak ah hin cun, kha a hun rolhtu hna kha cu an :tha deuh ko lai, democracy uknak zong an duh deuh ko lai, tiawk a si ko; asinain a chiat zong a chia deuh khomi an si ve :thiam:thiam. Uktu bu thar kha a hlan i nak khan a sual deuhmi le a puarhrang deuhmi an si kho ko. Cuticun :thatnak an chuahpi lai, tiah rak i ruahchanmi uktu pa nih khan maw uktu bu nih khan maw, zapi duhnak le lungthin le minung zalonak kha zeihmanh rel lo le ruat loin, duhmi paoh kha tuah i zapi kha hrem thiamthiam a si kho ko. Cucaah kha bantuk an sitikah khan, hranhram uktu pawl teinak caah cun cohlan awk :tha thil an si lo.

Aanasin uknak ahcun thimnak hi naingnganzi in thlennak umternak caah a si khomi a si lo. Aanasin cozah a simi hna, tahchunhnak ah Russia uknak tang i a rak ummi Europe Nichuahlei ram pawl hna, hi ram hna nih hin thimnak kha an tuah tawn, sihmanhselaw hi thimnak an tuahmi hi thimnak taktak, zapi duhnak in thimmi, zapi duhnak langhtertu an si bal lo. Hi bantukin thimnak an tuah tikah hin an duhnak cu democracy lo u sih, zapi nih thimnak in an tuahmi

cozah lo. u sih, ti kha a si i thimmi cozah si u sih ti cu a si bal lo, lo u sih ti lawng kha a si ko. Kha thimnak hna kha cu, zapi nih anmah duh ningte in thimmi si loin fekte in tlaihbawhmi thimnak tu an si. Hranhram uktu pawl nih khan, zapi thim ding cu :tha tein an rak thim diam cang hna i kha an thim cangmi hna thim le hnatlakpi le fehter lawng kha zapi an tuaftermi hna cu a si ko. Hranhram uktu pawl nih khan, zapi kan cungah an lung a tling lo tuk cang an ti i zapi lunghthin kha an celh lo tuk chel paoh ah, thimnak kha an umter tawn i kha thimnak ah khan, me kha, anmah duhning paoh in an tuah, me kha a ningcang loin an thlen an nawn hna, tahchunhnak ah kuang rang me kha kuang nak me ah an tlen hei ti bantuk, cucaah uktu a si liomi cozah kha dohtu nih tei a um bal lo. Cun anmah nih an duhduh in an tuah khawhmi, mizapi an thimtermi hna kha cozah zung ah cun uktu ah khan an chiah hna i nawlgeitu ngaingai cu an hnulei in hri in a tlailtu hna kha an si, nawl an ngeihtermi hna cu tunu laamtermi bantuk an si. Cun khattelei kam pawl, democracy :tanhtu pawl (opposition party) hna nih khan thimnak ah khan a tei hmanh an tei ko hna lai, asinain kha thimnak kha fufang lo dingin tuah kha an i zuam i thimnak kha langhngan in cohlang loin an um, asiloah, a thlithup deuh in hnulei tu khan heh tiah an cawlcang i anmah thiamthiam nih khan uknak aana kha an tlaih. Kha bantuk khan Kawlram ah kum 1990 kum ah thiamnak cu an tuah i NLD (National League for Democracy) party nih an tei cikcek, asinain atu tiangah uknak cu ralkap kut chung :thiamthiam ah a um ko. Cun kum 1993 ah Nigeria zongah thimnak cu a um ve i Kawlram

bantuk thiamthiam in ralkap kut chung thiamthiam ah uknak cu a um. "Teitu" hna cu an tlerh an khonh hna, an tlaih an khih hna i a thah zong an thah hna. Hranhram uktu pawl nih hin an bawi:thutdan cung in a :thial khotu hna ding thimnak kha zeitikhmanh ah an duh bal lo i a um zong an umter bal lai lo.

Thlachiat ruatlo hremtu hna uknak toiah harnak a ingmi mi tampi hna le ram dang ah a zammi mi tampi hna nih, kanmah te cun a kan hremtu hna le a kan rialchihtu hna kut chung hin, kan i luatter kho lai tiah zumhnak an ngei kho lo. Mi dang nih an kan bomh i an kan tuahpiak lawngah kan luat kho lai ti khan an zumh. Cucaaah ram dang mi tu kha an i bochan hna. Ram dang cozah hna nih, fak piin an hnek hna lawngah, hi mi hremtu cozah hi a thu kho lai tiin an zumh.

Rialchihmi hna nih hin, anmahte cun an i luatter kho lo, ti hi zeimaw tiang cu ahmaan ko. Kan chim cang bang khan, rialchihmi hna cu an cAwlcang kho taktak lo, cawlcangh duhnak lunghthin zong an ngei kho ti lo, zeicahtiah thlachiat ruat loin hranhram in a uktu hna nih khan fak tuk in an rak hrem hna i hnabeidong tukin an rak tuah cang hna caah khan, an uktu hna bawi pawl hun doh duhnak le thazang kha zeihmanh an ngei ti lo. Cun zeitindah kan i khamh khawh hnga tinak lam zong zeihmanh an hngal ti lo. Cucaaah mi dang tu nih an kan khamh khawh deuh lai tiin mi dang tu aa bochan in an um i hi ti an um i hi hngalhthiam piak awk an si ko. Hi a lenglei chanhtu ah an i ruahchanmi hna hi, "zapi lunghthin" timi zong a si kho, United Nations (UN) zong a si kho, ram

pakhatkhat zong a si kho, cun ram dang hna nih sipuazi lei in siseh, naingnganzi lei in siseh, donhnak pakhatkhat an tuahmi zong a si kho.

Kha bantukin thil a hung sikhawh thliahmah ding kha ruahnak hnemu ngai a si kho ko, asinain harnak nganpi a um. A si tawnmi cu, kha bantuk ramdang in a rami khamhtu kha an um bal lo, cun kha bantukin ramdang cozah pakhatkhat nih a hung luh ahcun, a hung lutmi cozah kha zumhawk zong a si hlei fawn lo.

Ram dang cozah i bochannak ah thil har a ummi kan hun chim hna hmanh lai:

*Ramdang cozah nih hin, sipuazi leiin siseh, naingnganzi
leiin siseh, anmah ca :tha ding a si lai tiah an ruah
ahcun, aanasin cozah kha an thohkhan ko lai.

*Ramdang cozah nih khan, mizapi sinah khan biakamnak rak tuah hmanhselaw, tinhmi a dang a ngeihmi ruangah a biakaminak kha a let ko lai i rialchihmi zapi kha cu a zuar ko hna lai.

*Ramdang cozah a cheukhat nih, hramhram uktu hna kha, an doh ko hna lai, asinain cu an doh cu, anmah cozah nih sipuazi leiin siseh, naingnganzi lei in siseh, ralkap leiin siseh, kha ram kha ukkhawh an duh caah a si lai.

*Cun ramdang cozah nih an tuah tawnmi cu, kha ramchung i hremtu cozah a duh lotu hna kha an

hung cawlcangh khawh deuh i an coza h kha an hun hninh siah khawh tikah biatak te i cawlcangh ve i kha coza h a puarhrannak le a :thatlonak kha vawleicung ramkip ah thanh le theihter i zuam kha a si.

Hranhram uknak a um khawhnak hi, ramchung uknak aana, nawlgeihnak i :thenhphawtning ahmaan lo caah a si. Cucaah zapi kha, hranhram uktu hna hun doh khawhnak caah an tha a der tuk, cun rumnak le thilri le tangka vialte kha mi tlawm te kut chung lawng ah khan aa fun dih fawn, Ramdang pawl. nih an tuahmi thil ruangah, hranhram uktu pawl hi thil :tha an hmuh khawhmi zong a um ko lai, an thazang dernak zong kha an i hmu ko lai i an lung zong a der ko. lai, asinain uknak an peh khawh pengnak ding cu ramchung thil umtuning ruangah a si lai

Ram dang ram dang nih hun hnek le hun rialchih deuh kha a :thathnemnak zong a um ko lai, asinain ram chungah a :thawngmi doh pengnak a um lawngah thlennak cu a um kho. Kha tik lawngah khan, coza h dangdang nih sipuazi leiin donhnak an tuahmi tehna, chawleh chawhrawlnak phihnak an tuahmi tehna, coza h dangdang nih an i hrawm ciomi bu chungin chuahnak tehna,(tahchunhnak ah International Labour Organization (ILO); UNO nih mawhchiatnak tehna, cun coza h pakhat le pakhat i pehtlaihnak (diplomatic relations) chah tehna kha sullam an hun ngei kho. Mah ram chung i rak dohpengnak a :thawngmi a um lo ahcun a lenglei coza h nih, kha bant uk thil hun tuah ding kha a harmi le a si kho lai tiah zumhawkah a harmi a si.

Biatak Kha A Sining In Hmaitonh In Zoh

Thil tlammlin khawhnak ding hi a har ngaingaimi a si. Hranhram uknak kha minung tlawm bik thih in le :tha bik in tei khawhnak ding ahcun a tanglei thil pali hna hi tuah a herh:

*Hrem mi le rialchih mi pawl kha, an lung a :thawn khawhnak hnga le anmah le anmah kha an i bochan khawhnak hnga le dohpeng khawhnak thiamnak le duhnak an ngeih khawhnak hnga, thazang pek peng an hau.

*Hrem mi hna le lamchih mi pawl kha, anmah tein an bu an bu in an um khawhnak hnga le an thil tining kha an tuahpeng khawhnak hnga, thazang pek an hau.

*Chunglei in dohpengtu :thawnnak kha umterpeng a herh hrimhrim.

*Cun luat khawhnak a um khawhnak hnga caah a kam kip huap in thil tuahning ding, a ningcangpi a ngeimi tuah a hau i cu a ningcangpi tuahmi cu zulh in :tuan le tuah a herh.

Luatnak ca i heh tiah cawlcaangh can hi mah le mah i zumh khawh le i bochan a herh can a si i cucaah luatnak tuahnak ah a cawlcaangmi bu hna kha a

chunglei in thazang pek can a si. Charles Stewart Parnell nih, Irishmi pawl kum 1879 le 1880 i an rak nuar i sandah an rak piah lioah a chimmi bia cu ahmaan ngaingaimi a si i a bia cu hi ti hin a si:

“Cozah i bochan cu santlailo a si

Nangmah cung lawnglawngah ...khan na bochannak cu na chiah lai. Hmunkhat ah dir :tinak in pakhat le

pakhat i bawm u,nannih lak i thazang a dermi kha thazang thawnnak pe hna u. hmunkhatte ah i funtom u, Cun hi biahlnak hi remnak tuahnak ding caah nan hminter tikah,

cu tik lawngah cun remnak le daihnak cu a um kho lai”.⁴

Mah le mah aa bochanmi bu, thil tuaktannak ah ningcangpi a ngeimi, felte in (sikan ngei tein) thil a timi le biataktak in a :tangmi bu nih cun, hranhram uknak kha an phur cuajmai ko lai. Asinain, a tlawm bik ah, a cunglei i kan chimmi hna thil pali kha cu an um hrimhrim a hau. A cunglei i chimmi nih langhter a duh bikmi cu, hranhram uktu hna chungin i hlihphuah khawhnak ding caah zapi nih khan anmahte in an i hlihphuah a hau, ti kha a biapi bik a si.

⁴ Patrick Sarsfield O’Hegarty, A History of Ireland Under the Union, 1880-1922 (London, Methuen, 1952, p. 490-91),

Hriamnam la loin hranhram uktu hna kut chungin aa hlitphuak mi hna kong kha kan chim cang i kha kan chimmi hna kong nih khan a langhtermi cu, mizapi nih hin anmah le anmah i luatter khawhnak ding caah hin lam a um ko ti kha a si, sihmanhselaw kha tining le lam kha hman ngaiingai a si rih lo. Cu kong cu tamdeuh in hmailei ah kan chim :than lai. Atu ah kan chim duhmi cu, luatnak um khawhnak ding caah hin, hranhram uktu pawl he bia iruah le iceih :tinak tuah hi a thahnem maw :thahnem lo ti hi a si lai. (Hika i Mirangholh hmanmi hi Negotiation ti a si i iceih :tinak, i chimhchonh, bia iruah, ti tehna vialte khi a khuh dihmi a si.

Dal Hnih (Chapter Two)

I Ceih:tinak Chungah A Ummi Thil :Tihnung Hna

Dal Khatnak chungah kan chim cang bang khan, hranhram uktu pawl dohpeng awk :tuanvo kha kan cung i a tlun tikah, a cheu nih cun, zeipaoh va si ko seh, zei ti paoh in va si ko seh, tiin lungdong in zeihmanh tuah loin um kha a :tha bik, tiah an ruah i cu ruahnak cu a thohkhanmi tampi an um ve. Cun a cheu nih cun, democracy hi zeitikhmanh ah hmuh khawh ding a si :tung lo caah, hranhram in fek :thup in a kan uk zungzaltu pawl he hin i rem in um i anmah nawl paoh hi zulhding a si ko, an ti fawn. Cu ti an ti tikah, an i ruahchanmi cu, zeimaw tiin, i remnak le pakhat le pakhat ape azu tuahnak in le iceih:tinak le bia i ruah :tinak in thil :tha zeimaw zat cu a chuak kho ko lai i hranhram uktu pawl puarhrannak hi zeimaw zat cu a dong kho lai, ti kha a si. Hi ti hei zoh uak ahcun, a dang thim hlei awk a um lo caah a :tha ngai ko a lo. Cucaah hi ti ning ruah hi a :tha ko, ti ruahnak a um.

Hranhram uktu hna biatak tein doh hi thil nuam a si lai ti ruahchannak cu zeihmanh a um lo. Asinain, zeicahdah cu lam cu kal a herh kun? Zeicah lungfim cioin kan um ko lo i remnak khuakhannak ding

ah bia cu kan i ruah in kan i ceih :ti ko lo? Cuticun hranhram uknak cu duhsah duhsah in a dong ko lai lo maw? Democracy duhtu pawl nih, minung vialte hi minung kan sining ah pakhat kan si ko ti kha, hranhram uktu pawl hi an lung an pemter kho hrim hna hn̄ga lo maw? Duhsah in an uknak hi pakhat hnu pakhat thlah in democracy in i uk kha an cohlang kho te hn̄ga lo maw? Hi biahalnak hna hi ruah awk tampi a ummi an si.

Voikhat voiinh mi nih an ti tawnmi cu, biatak hi khattelei kam lawngah a um lo pei, ti hi a si. Democracy duhtu pawl nih hin aanasin pawl hi an hngalhthiam rua hna lo, zeicahtiah, aanasin pawl nih hin an tuahmi hna hi, thil har a chuah ca i an tuahmi pei an si cu, an lungthin le an i tinhmi cu thil :tha an si ko :tung, ti hi a si. Cun a cheu nih cun, aanasin pawl hi a lem in kan lemsoi khawh hna i anmah duhning kha kan zulhpah hna ahcun, harnak tonmi chung hin anmah tein an i simtol ko lai, an ti ve. Aanasin pawl hi "tei veve," (ahohmanh sung lo, ahohmanh miak lo) timi phichuak kha tarhkhawh an si ko lai tiah an ruah. Cun a cheukhat rih nih cun, i dohpengnak nih a chuahter laimi harnak le fahnak hna hi a rak herh lomj an si ko hn̄ga lo maw, democracy duh pawl nih hin i dohnak hi daihnak biaruahnak in donghter hna sehlaw a tha ko hn̄ga lo maw? Cu ah cun ramdang mi a simmi le a thiam mi nih sihnaseh, ramdang cozah nih sihnaseh, a bomh zong an bawmhkhawh ko hna hn̄ga dahkaw. Cucaah har lengmang in i dohpeng nakin cu i dohpengnak cu hriamnam lak loin i dohpengnak a si hmanh ah, a :tha deuh ko hn̄ga lo maw? an ti ve.

I Chimhchonhnak A : Thatnak A : Thatlonak

Biaruahnak le i chimhchonh i ceih :tinak in remnak ser i zuam hi thil santlai ngaingai a si i harnak a hung chuakmi a cheukhat caah hin cun hlawt ding le duh lo ding a si hrimhrim lo. Hmun khatkhat le can khatkhat caah cun, thil umtuning nih a ngeih caah le a hrampi ngaingai ah dannak zeihmanh a um lem lo caah le i fonhtonh khawhnak kha a um khomj thil a si ko caah, kha bantuk hmun le can caah khan cun bia i ruahnak in remnak ser zuam hi a biapi ngaingaimi a si. Tahchunhnak ah, Sehzung riantuantu pawl nih, riantuan man tam deuh kan pe u, tiah an nuar. Hi bantuk thil ah hin biaruahnak in remnak ser i zuam cu aa tlak ngaingaimi a si, zeicahtiah tam deuh nihlawh a haltu hna le sehzung ngeitu hna, cu zat in nihlawh kan in pek hna lai, a titu hna karlakah khàn, nihlawh tam deuh karh an halmi le nihlawh a petu hna nih cu zat kan in pek hna lai, an timi karlakah khan, an bu hniih in an hna a tlak khawhmi kha, tuahpiak khawh an si i cu ah cun bia i ruahnak cu a :thahnem ngaingai. Asinain rian:tuan man nihlawh kong i i dohnak le a puarhrang ngaimi hranhram in mi a uk pengtu hna cu an i dang ngaingai. Cu bantuk thiamthiam in nihlawh a petu hna le hranhram uktu hna zong kha an i dang ngaingai ve. An i dannak bik cu zeidah a si ti ahcun, hranhram uktu pawl nih cun, luatnak a haltu mizapi kha, naingnganzi leiin luatnak pek kha an a duh in an dun hrimhrim lo i kha naingnganzi luatnak umter lo peng ding kha an i tumtahmi cu a si. Cucaah thil umtuning kha a pipa tuk le a pical tukmi a si tikah, chim duhmi cu, cu thil nih

cun biaknak lei kong siseh, minung kann luatnak kong siseh, mizapi kan thanchonak le nunning siseh, a va hnorsuan dih hna tikah khan, kha ah khan cun, bia i ruahnak nih khan an bu hnih in an pom khawhmi aphichuak kha a chuahpi kho lo. Thil hrampi taktak, a cheukhat ah cun, pahnih in hnatlak veve ti kha a um kho lo, democracy hna le hranhram uknak hna cu an hrampi in aa dangmi an si caah bu hnih in hnatlak veve ti kha a um kho lo. Cucaah uknak nawl kha democracy a duh mi hna kut chung i a phak lawngah thil pipa taktak i cuhmi kha cu him tein a um kho lai. Cu bantukin :thial khawhnak cu dohpengnak lawngin a chuak kho, bia i ruah :tinak menmen in a chuak kho lo. Hi ti ti tikah hin i chimhchonhnak hi kan hmang lai lo, tinak a si lo, chim duhmi cu a :thawng ngaingaimi aanasin hna cu democracy duhtu hna nih dohpengnak a um lo ahcun i chimhchonhnak men le bia i ruah :tinak men in :thial khawh an si lo, ti duhnak a si. Cuhleiah bia i ruah le i chimhchonh hi ithim awk theng a si lonak cu, aanasin pawl nih hin anmah a dohpengtu democracy duhtu pawl hna he i chimhchonh le bia i ruah kha an duh lai lo, zeihmanh zongah an rel lai lo. I chimhchonhnak kha hun thawk a si hmanhah, democracy duhtu pawl chimchawntu hna kha thahle hloh an si ko lai i an bia an holh zeihmanh theih a um ti lai lo.

I Chimhchonh Hi Na Ka tei Ko Ti A Si Maw?

Pumpak sihnaseh, a bu sihnaseh, i biakchonh hi a :tha a timi hna nih hin tinhmi :tha an ngei ko hna.

Ralkap he i tuk lengmangnak kha kum tampi a si cang tik i teinak takktak kha zeihmanh a um khawh lo tikah, zei bantuk naingnganzi party an si hmanh ah, daihnak kha an duh ko i cucu hngalhthiampiak awk an si ko. Cun hranhram uktu pawl kha fiang tein teitu an si ko i democracy duhtu pawl nih khan thahnak le harnak lawng an in lengmang ko tikah khan, democracy pawl nih khan chonh biaknak kha um seh ti cu an hun duh taktak ko. Cu tikah democracy duhtu pawl caah tukforhnak pakhat a ummi cu, democracy duhtu pawl nih kan i tinhmi kha a dihlak in a tlam a tlin khawh lo. hmanh ah a cheuchum tal a tlin khawh ding ahcun le i tuk i thah vevenak kha a dongh khawh ding a si ahcun, i dohpengnak si lo hin lamdang tu kha kan kawl awk a si ko lo maw, ti kha a si.

Thil pakhat hngalh awk aherh ngaingaimi cu, hranhram uktu pawl nih, i biakchonhnak in "daihnak" kan in pek hna lai, an ti tawnmi hi, hlennak deuh a si zungzal, zeicahtiah an duh ahcun, hremnak a ingmi hna cungah hremnak an tuah lengmangmi kha an ngol khawh ko i animah nih an ngol ahcun ngol a si ko. I chimhchonh hau loin anmah nih khan, minung hi hmaizah awk kan simi le duh thimnak kan i chuahpimi a simi ni, an duhduh in an tuahmi hna zapi cungah khan an chiah :than khawh ko, naingnganzi kong i thong chun₆ i an hremmi hna kha an chuah :than khawh ko hna, zapi an tuk an den hna le an hrem hna kha an daughter khawh ko, mi va tuk va den awk le zapi cung i :thatlonak va tuah awk i ralkap pawl an fial lengmangmi hna kha an dinhter khawh ko hna, mizapi

kut chungah uknak kha an pek khawh :than ko, mizapi sinah khan ngaihthiamnak an hal khawh ko.

Hranhram uktu kha an :thawn i a dohpengtu hna democracy duhtu pawl kha an der i hnahnok luri men sawsawh an si tikah, hranhram uktu pawl nih khan a dohtu hna kha, i pe ko u, tinak caah kan i biachawn lai, an ti tawn hna i cucu daihnak kan tuah lai, tiin an hlen hnanak a rak si. Biakchonhnak kan tuah lai ti sawmnak hi duh awk tlak ngai a si kho, asinain i biakchonhnak inn chungah hin thil :tihnung ngai an um kho.

Cun khattelei kam ahi, hranhram uktu pawl kha a: derthawm ngai cang i a dohpengtu hna kha an :thawn i hranhram uktu pawl nih khan, kan sung cang lai, ti an phan ahcun, kan ngeihmi thilri le aana kha zeimaw zat tal kan khamh khawhnak hnga tiin, i biakchonhnak in remnak um ding kha an duh jai. Hi zawn ah hin democracy a duhtu pawl nih khan a zeihmanh kha an pek hna awk a si lo, an pek hna ahcun hranhram uktu pawl hi an bomh hna a si ko. Aanasin pawlnih, hngalh ciammam tein an chiahmi rap kha a chung i va foih lo dingah an i ralrin ngaingai awk a herh. Naingnganzi leiin luatnak kong thil pipa hna kongah, i biakchonhnak tuah u sih, tiah aanasin pawl nih an ti tikah, an i tinhmi cu, kanmah nih aana in ram kha kan uk ko chungah hin, nannih democracy duh pawl nih hin kan sung cang, tiin daite in, nan kut hler u, ti kha a si ko. Asinain, hranhram uktu pawl nih khan, kan kut kan in hlerpiak hna an ti taktak ahcun, ahmaan a :thami thil i biakchonhnak nih a chuahpi khawhmi cu, hranhram uktu pawl aana kha dipter i annih kha

pumpak himnak caah him tein ramdang hawi hna i
kalter i an kal zongah ramdang vanlong dinhnak tiangan
himtein va thlah kha a si.

I Biakchonhnak Chungah A Ummi Nawlgeihnak le Dinnak

A cunglei i kan chimmi kha i biakchonhnak kongah a fak tuk deuhmi a si ahcun, a fawi deuhnak le a nomh deuhnak kha kan vun ruat ve lai. I biakchonh ah hin, a herh bikmi thil pakhat cu, fiang tein ruah, fiang tein chim, chimmi fiang tein hngalh hi a si.

“Biakchonh” ti tikah hin, bu bu hnih kha hmunkhat ah an :thu :ti i aa tluk tein khua an ruat :ti i an karlak ah a ummi harnak a chuahteru an i dannak kha aphichuak an kawl :ti, tinak a si lo. Thil pahnih kan philhlo awk a um. Pakhatnak cu, biakchonh in a chuakmi hnatlak :tinak hi, thil dik pakhat cung i hmuhning le tinhmi aa dangmi, khattelei kam nih kanmah tining hi a ding i khattelei kam zong nih, kanmah tining hi a ding, timi sawsawh khi a si lo. Pahnihnak ah, biakchonhnak in chuahtermi hnatlak :tinak cu, khattelei kam khattelei kam nih an ngeihmi :thawnnak ngeih in a chuakmi a si.

Leh awkah a har ngaimi biahalnak hna kha ruah an hau. I biakchonhnak cabuai ah khan, khattelei kap, kap khatkhat nih an hna a tlak khawh lo sual ahcun, kha i tinhmi phak khawhnak ding caah khan, an kap hnih in a hnu deuh ah, zeidah an tuah lai, timi kha ruah awk aherh ngaingai. Hnatlak :tinak cu an phak

khawh i asinain phu khatkhat nih khan, a bia kha a let i an hnatlakmi tuahnak dingah khan, asiloah, tuah lonak dingah khan, thazang le hriamnam a ngeihmi a hman hna ah tah zeitin?

I biakchonhnak ah hin, i cuhmi ah, kannih tining hi ahmaan nannih tining hi ahmaan lo, i tinak in hnatlaknak a chuak kho lo. A chim cu heh tiah chim veve a si ko nain, hnatlak :tinak taktak cu, khuazeilei dah a :thawng deuh, ti nih khan a ngeih ko, chim duhmi cu a :thawng deuhmi duhning khan a kal ko, tinak a si. A cuhtu hna kha :thawnnak tampi a ngeimi maw an si, thawnnak tlawmte a ngeimi dah an si, ti nih khan a ngeih ko. Democracy duhtu pawnih khan, kan duhmi hi, hi zat tal hi cu kan hmuh hrimhrim awk a si, tinak caah zeidah an tuah lai? Cun aanasin pawl nih khan, aana kha an tlaihpeng khawh nak lai le democracy duh pawl kha, zeihmanh tuah kho loin zeitindah kan chiah khawh hna lai, tinak caah khan zeidah an tuah ve lai? Bia dang deuh in kan vun chim ahucn, hnatlak :tinak a um ahcun, cu a umnak cu, khattelei phu, khattelei phu nih khattelei phu khattelei phu kha, zeitluk in dah a :thawn, zeidah a tuahkhawh, ti an i tuaktan vevenak le cun langhngan in kan i tuk kan i thahnak hi zeitindah a dongh khawh lai ti an tuaktan vevenak khan a si ko lai.

Cun an phu hniih khan, hnatlak :tinak phak khawhnak ah khan, zeidah an i :thumh veve awk a si ti zong kha ruah a herh. I biakchonhnak a awngminmi ah cun, phu khat phu khat nih i :thumh vevemi um a herh i cucu i fonhtonhnak ti zongah tikhawh a si lai. An i :thumh veve lawngah i fonhtonhnak a chuak kho, ti a si hnng cu. Phu khat nih khan a duhmi a cheukhat kha a

co i aa tinhmi a cheukhat kha aa :thum ti a si hnga. Cuticun va sisehlaw, hranhram uktu pawl, a puarhrang ngaingaimi hna korigah khan tah, democracy duhtu pawlnih khan zeidah an i :thumh awk cu a sihnga i zeidah aanasin pawl an pekmi hna-cu a si lai? Hranhram uktu pawl nih an i tinhmi a zei hna kha dah, democracy duhtu pawl nih khan an cohlan awk an si hnga? Democracy duhtu pawl nih hin hranhram uktu pawl hi, party pakhat in uknak a si zongah, ralkap uknak a si zongah, achikhan upadi in fehtermi uknak chungah taza-win tein i tel venak an ngeih awk a si, an ti kho hnga maw? Cu ti i an i tel khawh ahcun, democracy cu tah khuazei ah cun dah a um kun?

I chimhchonhnak ah khan thil cu remte le :tha tein a kal kho hei ti ko u sih, cu hmanh ah, hi biahlnak hna hi cu tha tein ruah a herh hrimhrimmi an si ko. Cu hna cu: a chuakmi daihnak hi zei bantuk daihnak dah a si lai? Democracy duh pawl nih khan cawlcang peng hna sehlaw tah, zapi nunning kha a :tha deuh lai maw a chia deuh lai dah?

Lemsoi Khawhmi Hranhram Uktu Pawl

Aanasin pawl nih hin, mi an uknak ah hin, tinhmi dangdang an ngei cio ko lai. Cu hnacu, nawlgeihnak tehna, bawi ngan si duhnak tehna, chawva hna, mizapi nunning thlen izuam tehna le cu bantuk a dangdang hna kha an si liangluang ko lai. Hngalhawk a herhmi cu, hi hna pawl nih hin, mi an uk khawhnak dirhmun kha an chuahatk ahcun, a cunglei

thil vialte hi an ngei kho lai lo, tikha a fiang. Cucaaah cun, i biakchonh tikah, aanasin pawl nih khan cun, an itinhmi kha i tlaihpeng an izuam lai. Biakchonhnak in sermi hnatlak :tinak ah khan, aanasin pawl nih anmah a dohpengtu hna democracy duhtu pawl kha, an kut tangah an luhter khawh hnanak hnga, zeipaoh an kamh ko hna lai, cun cu biakamnak an tuahmi cu anmah lila nih khan zahhngal loin an rawk :than fawn ko lai.

Democracy duhtu pawl nih khan, aanasin pawl nih an kan hremnak hi a dircon khawhnak hnga, kan dohpeng hnanak hi, kan vun ngolta tuah lai, an ti ahcun, an ingaihchih ngai lai. Dohpeng vun ngolta nak nih khan, hremnak dinhdorh deuhnak a chuahter bal lo. A dawnkhantu hna :thawnnak, mah ram chungin a rami siseh, ramdang cozah sinin a ra mi siseh, a um ti lo ahcun, aanasin pawl nih an hremnak hna le an rialchihnak hna kha hlan nak hmanh khan a fak chin le a chia chin a si ko lai. Zapi nih an dohpeng ti hna lo ahcun an duhduh in hranchram uknak a puarning le a :thatloning kha an hman ko lai. Cu tikah cun, hranghram loin mi a uktu pawl nih khan, an duh mi hna kha an thlur hna lai i antlaiah hna lai i anduh paoh in anhrem ko hna lai. Krishnalal Shridharani nih a ti bang, "aanasin pawl nih cun, kan i phenhai khawh lomi harnak kha kan cungah an tlunter luaimai ko lai."⁵

⁵ Krishnalal Shridanari, *War Without Violence: A Study of Gandhi's Method and Its Accomplishments* (New York, Harcourt, Brace, 1939 and Reprint New York and London: Garland Publishing, 1972), p 260.

Biakchonhnak hi si loin, thil pipa taktak rawh aatimh tikah, dohpengnak tu hi thil tlengtu dingah a herhmi cu a rak si. Thil umtuning a dihlak nawn ahcun, dohpengnak nih hin aanasin pawl kha an nawlingeihnak in :thumh awkah a dohpeng hna awk a si ko. Awngminnak a chuahpitu hi, i biakchonhnak in tuahmi hnatlak :tinak hi a si-lem lo, zeidah a sideuh ti ahcun, dohpengnak ah khan, zei bantuk dohpengnak hi dah a :thawng bik, hika zawn, khika zawn ah khin, zei bantuk dohpengnak hi dah a awngmin bik lai, ti thim thiamnak le, kha thimmi lam fim ngaiin hman thiamnak kha an si deuh. Cucaaah ahmaan bik ko tiah ruahmi cu, hriamnam la loin naingnganzi in dohpengnak hi,luatnak hmuhnak caah hin a awngmin bikmi a si ko i luatnak hmuhnak caah a cawlcangmi hna caah hriamnam :tha bik a si ko, ti hi a si. Hihi thukdeuh le tlingdeuh in kan chim :than te lai.

Zei Bantuk Phun Daihnak Dah?

Aanasin pawl le democracy duhtu pawl nih daihnak kong kha an ceih :ti tikah, an pahnih in an lungchung i a ummi kha an i fian veve a herh ngaingai, cun an chimmi an ruahnak kha an fian ngaingai a herh, a chimtu lei an fian lawng si loin a ngaitu lei an fian zong kha a herh ngaingai. Zeicahtiah “daihnak” ti biäfang a chimmi paoh hi, daihnak a duhmi an si,tinak a si lo. Aanasin pawl nih minung thongza tampi kha, an

duhduh in an hrem hna le an tuah hna tikah, kha zapi pawl nih khan zeihmanh an tuah khawh lo caah dai tein an ummi kha, daihnak taktak timi cu a si lo. Hitler nih khan, daihnak kan tuah lai, a rak ti tawn, sihmanhselaw daihnak a timi cu amah duhnak zulhlawng kha a si ko. Cucaah a anasinpa nih, daihnak, a timi cu thonginn chung daihnak maw, thlankhor chung daihnak kha maw a si tawn.

Thil :tihnung dang zong an um rih. Lungthiang le tinhmi :tha in biakchonhnak a tuahtu a cheukhat hnanih khan, i biakchonh tikah hin zeidah tinhmi a si, ti le, i biakchonhnak a tiluanning kha, an fiang tawn lo i an cawh sual tawn. Cun ralrin awk a herh ngaimi pakhat a um rihmi cu, atu tiangah cun, aanasin pawl nih khan anmah nawl in cozah kha anthlen i minung sining kha hranhram loin antuk anden i minung kha saram bantukin an tuah hna, kha ti i an tuahmi vialte kha ahmaan lo, a :tha lo, taza-win a si lo, ti kha an hgalh ko fawn :tung i kha caah khan, kha thil :tha lo an tuahmi vialte kha, taza-win siter awk an i zuam. Khate kha an duh bikmi cu a si i kha an duh bikmite kha, democracy duhtu pawl nih khan maw, asiloah, ramdang cozah nih khan maw, hngalhset loin an pek sual ko hna lai. Khatekha pek lo ding hrimhrim a si. Anmah hmanh nih taza-win lo kan si an i tinak, taza-win i va tuahpiak ding kha a poi ngai ding a si. Kha hmuh kha an duh ngaingaimi a si zeicahtiah kha lo khan cun sau kan awk kbo lo ti kha an hngalh. Daihnak biakchonhnak tuah kan duh a timi hna hmanh nih khan, hihi an hngalhawk le an pek hrimhrim hna lo awk a si.

Ruahchannak A Um Maw?

Democracy duhtu pawl nih hranhram uktu pawl he i ruah :tinak an ngeih tikah democracy um seh ti kan i zuammi hi hnabeidong a si ko :tung tiin ruahnak zong an ngei ko lai. Asinain kha bantukin hnabeidong le zeihmanh tuah kho lo i an i ruahnak kha thlenkhawh a si ko. Hranhram uktu hna hi zungzal in a hmunmi an si lo; An uknak tang i a ummi hna hi a zungzal in a derthawm i zeihmanh a tuahkho mi a si lomi an siawk a si ve lo. Cun hranhram in zangkhawn in mi a uktu hna hi zungzal in an :thawng lai lo i an hmun lai lo. Aristotle nih hlanpi ah a rak chim cangmi cu, "Hranhram in mi a uktu hna hi, a bu in an si ah, pumpak in an si ah, zapi bu nih uknak an sermi nakin an chan a tawi deuh ko. A tambik in chim ahcun, hranhram in mi a uktu hna hi sau cu an awkkho lo," ti hi a si.⁶

Tuchan aanasin hna zong hi tongkhawh lomi an si lo. An derthawmnak kha :thanter khawh a si

⁶ Aristotle, The Poliitics, Translated by T.A. Sinclair, (Harmonsworth, Middlesex, England and Baltimore, Maryland: Penguin Books 1876, (1962) Book IV, chapter 12, 231 &232).

ko i an nawlgeihnak kha donghter khawh a si ko. (Dal Li chungah an derthawmnak kha kan vun zoh :than lai).

Hranhram uktu pawl hi an rawk kho ko ti kha tuchan kan tuanbia ah hin a lang lengmang ko i cu hmanh ah tuan nawn ah hin an rawk kho ko ti kha a lang. Poland le East Germany ah Communist hranhram uknak kha kum hra (1980-1990) ah a rawk; asinain Czechoslovakia ah cun 1989 ah khan a zarh lawng a rau. El Salvador le Guatamela ah fek :thup in a ummi ralkap aanasin pawl uknak kha, 1944 ah khan, zarhhnh chung veve ah an dih. Iran i an siangpahrang Shah nih ralkap hmangin hranhram in a uk hna kha thla tlawmpal chungah a hram a pong kho ko. Filipinram kha Marcos nih hranhram in a uk i kha hranhram in a uknak kha, 1986 ah a dong--zapi nih zapi thimmi uknak an duhnak kha a celh lo. America cozah nih khan, Marcos a dohpengtu hna kha thazang an hun ngeih khan Marcos kha an hlawt. Soviet Union ah khan August 1991 ah Communist duhpengtu pawl nih cozah lak an timh :than tikah, zapi nih, hriamnam la loin, naingnganzi in, an khamh khawh hna. Cun hranhram in ukmi ramdang hna kha, ni tlawmpal chungah maw, thla tlawmpal chungah maw zapi thimmi mahte uknak kha an hunngei :than cio.

Hlan lio i kan rak ruah tawnmi, aanasin uknak cu khulrang tein uknak kha a lak a :tuan i hriamnam loin uknak cu can saupi a rau i a khul a nuar ngaingai, kan rak ti mi kha ahmaan lo. Thil a si ciami a sinning (hranhram uknak) kha thlennak ding caah a timhtuah chung cu saupi a rau ko lai nain, hranhram uknak thlen kha a zei maw can ah cun can tawite lawng

a rau ve ko i cu tiin thlennak a umtertu kha hriamnam hmang loin thlennak a ummi kha a si. A hloh in hloh dih cikcek ding a si ko, timi ruahnak, hranhram uknak hruiatu hna an ngeihmi le a pek in kan i pek awk a si ko, zeihmanh kan tuah khawhmi a um :tung lo, atimi zapi hna karlak i rian:tuannak caah hin, i biakchonhnak lawng hi tuahawk thil a simi a si lo. Tunaite ah kan hun chimmi ram hna le Dal Khatnak ah kan chimmi hna nih khan, thil dang zong a um kho ko ti kha fiangtein an langhter i cucu daihnak le luatnak a duh taktakmi hna caah cun hriamnam loin dohpeng kha a biapi bik a si ko, ti kha a si.

Dal Thum (Chapter Three)

Khuazei In Dah :Thawnnak Kha A Rat?

Daitein luatnak hmuu hi rian fawite hlek a si hrimhrim lo. Daihnak he luatnak hmuu khawnak ding caah hin, thil tuaktan thiamnak, bu in riantuan thiamnak le riantuanning zong thiamnak le :tha tein i timhtuahnak ngeih kha a herh hrimhrim. Cun cu vialte cungah khan, thazang le nawlgeihnak a herh rih. Democracy duhtu pawl nih khan hranhram uktu pawl uknak kha phur i naingnganzi luatnak kha hmunhter dingah, anmah nih an ngeihmi thazang le nawlgeihnak kha, :tha tein an hman thiam a herh.

Cucu zeitindah asikhawh lai? Aanasin pawl, ralkap tampi le palek tampi a ngeimi. a :thawng ngaintgaimi cozah kha phur awkah democracy duhtu pawl nih khan zei :thawnnak dah anneih khawh lai? Cu biahalnak cu, zei ah kan rel tawn lomi, naingnganzi thawnnak chungah khan a rak um ko. Cun hi thil vun hngalh hi, cutituk piin a harmi a rak si lem lo. A chung i a ummi biatak hna hi hngalh fawi an si ko.

“Zawng Hna Bawi” Tuanbia.

Kum zabu hleilinak i Tuluk tuanbia pakhat, Lio Ji timi pa i a rak chimmi ah, naingnganzi thazang, holh dang deuh in vun chim ahcun zapi thazang, biapi a sinning le zei i kan rak rel lo sual tawn kha, a lang. Cu tuanbia ah cun, zapi thazang kan ⁷ hngalh khawhnak hnga, a tungtlang cu hi ti hin a chim.

Tulukram Chu timi peng ah hin tarpa pakhat a rak um i cu pa cu zawng zuat in aa cawm, Chu mi hna nih cun amah kha “ju gong” tiah an kawh i a sullam cu “zawng bawi” tinak a si.

Zing fate in tarpa nih cun a zawng kha a tual ah khan a pumh hna i an lak i upabik kha tlang ah khan a hruaiter hna i tlang ah cun thingthei an lo tawn. Upadi i an i ngeihmi cu, an lawhmi thei cio kha, cheu hra cheu khat upa bik cu pek ding, ti kha a si. Cun a pe lomi cu fak piin fung in tuk an si. Zawng cu an dihlak in an ingtuar ngai ko. Sihmanhselaw ahohmanh a hrang ngam an um lo.

⁷ Hi tuaanbia hi a hramthawkte ah cun Hlennak in Uknak ti a rak si. A cauk min cu Liu Ji :tialmi “Yu-li-zi” ti a si (1311-1375) i Sidney Tai nih a rak leh. Yu-li-zi hi Liu Ji minhleng a si. Hi lehmi cauk cu “Nonviolent Sanctions: News from the Albert Einstein, timi ah rak chuah a si).

Ni khat cu, zawng fate pakhat nih khan, zawng dang hna kha, "Tarpa hi maw thingthei kung vialte le burbuk vialte a cingtu hi a si?" tiah a hal hna. Annih nih, "Sihlah, annmah tein a khomi an si ko," an ti. Cun zawng fate nih cun a thawh :than hna i, "Asi kun ahcun, zeicahdah tarpa lawng hi kan i bochan kun, zeicahdah amah nawl lawngin kan nun kun?" tiah a ti. Zawng fate nih a bia kha a chim hmanh a chim dih hlanah khin, zawng dang hna cu an lung a hung pem i an hun i hlau. Cu zan :thiamthiam ah cun tarpa aa hngilhkar ah khan, an khumhnak hna hauhruang kha an baoh dih i an hrennak hna kiam kha an hravh dih. Cun tarpa nih a khonmi thingthei vialte kha an ilak i ramlak ah an zam i an kir :than duh ti lo. Tarpa cu a donghnak ah rawl loin a thi.

Yulizi nih cun, "Vawleicung ah hin mi a cheu nih cun an mi hna kha dinnak in si loin hlennak in an uk hna. Annih cu zawng zua bawi bantuk kha an si ko lo maw? An hravnak kha an i hngal lo. An mi hna kha an hung fim i thil an hun hngalh ve tikah cun, an hlennak hna kha san an tlai ti lai lo."

Naingnganzi Thazang Hrampi Hna

Hi tuanbia a sullam cu, mizapi kha thazang le :thawnnak hrampi an si, tinak a si. Hramhram uktu hna nih hin, mizapi uk khawhnak dingah khan, zapi bomhnak kha an herh i kha mizapi bomhnak lo khan cun naingnganzi thazang kha zeihmanh an ngei kho lo.

Hi naingnganzi thazang timi chungah hin hi thil hna hi an i tel:

*NawIngeihnak.

Mizapi nih hin, uktu bu hna hi, kanmah nih nawIngeihnak kan pek hna lawngah nawl ngeihnak an gei i kha nawl ngeihnak anngeih caah an nawl kan ngaih hna hi a si, ti kha an hngal tawn lo. Cucaah nawIngeihnak. cu zapi chungah a um.

*Mipi Thazang.

Uktu pawl an nawl a ngaimi le anmah sinah aa :tom i bomhnak a petu hna, an tam an tlawm hi a biapi ngaingaimi a si. Cucaah cun hranhram uktu pawl hna nih khan, zapi thohkhannak hmuhkhawh ding kha heh tiah an i zuam i cu hmuh khawhnak caah cun an lem an soi hna, an hro an cer hna, an tlerh an khonh hna, a herhning paoh khan an tuah ko.

Fimnak le Thiamnak

Anmah a :tanpitu hna le a bawmtu hna nih fimnak le thiamnak an pek khawhmi hna kha a biapi ngaingaimi le santlai ngaimi an si. Hi lo hin hranhram uktu hna nih hin thil an tuah kho lo.

*Tongh Khawh Lomi Thil Hna

Uktu hna hi an nawlingaih ding a si i bomhawk an si ti in i cawnpiaknak, lungthin chung le

ruahnak chungah rian a :tuanmi hna hi, mizapi lungthin lak khawhnak caah hin a herh ngaingaimi a rak si.

*Thilri

Thilri hi a biapi ngaingaimi an si. Uktu hna nih thilri zeizatdah an uk, vawlei chung thilchuak le vawlei cung thilchuak hna kha zeizatdah an uk, tangka zeizatdah an ngeih, sipuazi tuahning lam zei bantuk dah an hman, cun i chimhchonhnak siseh, (tahchunhnak ah cakuat tehna, telephone tehna le a dangdang), thil phorhnak siseh, zeizatdah anngeih tikha a biapi ngaingai.

*Donhnak le Khamnak

Donhnak le khamnak ti tikah hin chim duhmi cu, thil tuakhawh lonak ding ca i khamtu/dawntu chiahmi kha an si. Hi ah hin uktu hnanih an hmanmi cu dantatnak kha a si i kha dantatnak ah khan a tierh tiang lawng maw asiloah dantat taktaknak maw an nawl a ngai lomi le anmah a :tanpi hna lo mi cung i an hmanmi kha a si. Hi an tuah duhnak cu zapi kha kanmah leilah :tang lakin kan hnek khawh hnanak hnga le kanmah kha an kan :tanpi taktak nak hnga ti duh caah a si i hi anmah duhning zulh le :tanpinak loin an tuah duhmi kha an tuah khawh lo caah a si.

Hi :thawnnak hrampi vialte hi, a herh ngaingaimi an si. Hi uktu hna zapi nih an cohlan hna le an nawl an ngaih hna le an duhnak anzulh le relcawk lo

minung hna nh an :tanpi hna le an thilri ngeihmi kha an hmankhawh lawngah uktu hna cu an cawlcang kho.

Zapi nih an :tanpi hna i an nawl an ngaih hna i an bomh hna ahcun, cozah zeipaoh nih an herhmi nawlgeihnak kha an ngei ko lai i kha nawlgeihnak nih khan an :thawnnak kha a karhter lai.

Sihmanhselaw zapi hnatlakpinak le bomhnak kha hranhram uktu pawl nih an hmuh ti lo ahcun, an nawlgeihnak aa khinnak kha a kiak ko lai. Kha bantukin zapi nih thohkhannak le hnatlakpinak a um lo ahcun, aanasin pawl an nawlgeihnak le :thawnnak kha a zor a zor i a dong ko.

Thil sining nih a pek bantukin aanasin pawl nih khan anmah nih an duhduh in thil an tuah khawhnak a hun dawnkhantu deuhpaoh kha an hngal kho ngai i khulrangin hrawh an duh hna. Cucaah cun anmah duhning in a um lomi paoh kha an hro an cer hna, an duhlonak a langhtertu sandahptah pawl kha dan an tat hna i anmah abawm duh lo mi paoh kha a phunphun an hrem hna. Asinain tuanbia a donghnak cu khakha a si ve lo. Rialchihnak in siseh, puahrang ngai in hremnak in siseh aanasin pawl nih mi an hnek hna tikah kha bantuk i an tuahnak nih khan zapi thohkhannak kha a hmuhter lem hna lo. Hranhram uktu pawl nih khan heh tiah hrem len ko hna hmanhselaw, aanasin pawl an :thawnnak hrampi kha :thumh deuh khawh maw, asiloah, sau nawn maw chah khawh a si ahcun, thil a hung chuak hmasami cu, aanasin pawl chungah khan i nawnnoknak le buainak a si tawn. Cucu aanasin pawl thazang kha a :tum tiah fiang tein a langhnak a si. Can a hung sau tikah kha bantukin an

:thawnnak hrampi kha a :tumchuk ahcun, kha uktu bu thil tikhawhnak kha cawlchang kho loin a um lai i a donghnak ah cun a kekkuai dih lai. Hranhram uktuk :thawnnak kha a thi lai, khulrang zongin a si kho, duhsah zongin a si kho i cucu naingnganzi leiin bawmtu le thohkhantu a ngeih ti lo caah a si i rawl:tam in a thi ko lai.

Cucaah cun zei bantuk cozah uknak hmanh ah, zeitluk in dah zapi nih zalonnak an hmuh ti le zeitluk in dah hranhram uktu nih an reng hna tikha, anmah zapi pawl cungah a mu:timi a si; zapi nih khan an luatnak ca le zalonnak caah fakpiin an cawl ahcun luatnak le zalonnak cu an hmuh ko i zeitluk in dah sal ah a zuatu hna :thawnnak kha an doh timi nih khan zeitluk in dah hranhram uknak kha an duh lo i an doh ti kha a langhter.

Zapi ruahnak he aa kah ko a lo nain, a ngaingai ti ahcun, hranhram uktu hmanh hi hi bantukin mi an uk khawhnak an :thawnnak cu an ukmi hna minung le zapi chung i a ummi kha a rak si. Naingnganzi lei i a thiam ngaimi Karl W. Deutsch nih 1953 ah hi ti hin a rak chim:

Hranhram uktu hi a thazang voi tampi a hman lo lawngah a thawng. Hranhram uktu nih a nawlgeihnak kha zapi cungah

hmanpeng a herh ahcun, sau a nguh ti lai lo, ti kha a lang.

Hran hram uktu pawl nih hin an minung hna uk khawhnak caah

aana tamdeuh hawidang cozah nakin hman an
herh bantukin

cu bantuk aanasin cozah cu a uk mi hna
mizapi sin khan

thohkhannak tam chin le kau chin a herh ve.
Hi bantukin

zapi thohkhan an herhmi hi anmah minung
anmah :tanhtu a simi

hna nih an herhmi an pekmi hna nak khan a
biapi deuh.⁸

England i kum zabu hleikua chung i a rak
ummi John Austin, Upadi lei i a thiam ngaingamipa nih
hi ti hin a rak ti fawn:

An duh na loin, hranhram in mizapi a uktu
hna cu hi bantuk in an sitawn Cu uknak⁸ cu mizapi nih
khan dohpeng an duh i cu an dohpengnak ah cun sifah
retheih an in zuam ahcun, cu tikah cun kha cozah
:thawnnak kha, kha cozah a thohkhantu hna he

khan an bu hnih in an dir kho ti tawn lo;
ramdang cozah bomhnak an hmuh hmanh ah kha
huatmi cozah kha cu a dir kho ti lo. Hriamnam la :tung
loin cozah a dohpengtu mizapi hna kha, cozah nawl
ngaih le duh na loin cozah chimmi paoh tuahpeng kha

⁸ Karl W. Deutsch, "Cracks on the Monolith,"
in Carl J. Frederich, ed. *Totalitarianism*
(Cambridge, Mass: Harvard University Press,
1954), pp 313-314.

hnek zungzal khawh an si ti lo, tikha Austin biatlang
⁹
kawmnak a si.

Nicolo Machiavelli nih khan hlan deuhpi ah a rak timil cu, "Uktu bawi - - - zapi kha a ral a simi cu, zeitikhmanh ah himnak a hmu kho lo; fak deuh in ¹⁰ hrem hna paoh ah a uknak kha fak deuh in a der ve," ti hi a si.

Hi ruahning kha naingnganzi hmun taktak ah zeitindah an hman i zeidah a chuak ti cu Nazi uknak Norwaymi hna nih an rak dohnak ah khan a lang (cucu Dal Khatnak ah kan chim cang); cun ral a :thami Polandmi pawl, Germanmi pawl, Czechmi pawl, Slovakmi pawl le midang tampi nih Communist uknak an dohnak ah khan fiang tein an lang ko. Kha bantuk mi hna nih khan, a donghnak ah cun Europeram (Zurup-ram) i Communist cozah uknak kha an phur. Hi kan chimmi hi thil thar a si lo, hriamnam la loin zeitindah cozah an rak doh hna i an tei hna ti cu 494 BC hrawng hmanh ah khan a rak um cang. Kha lioah

⁹ John Austin, Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law, (Fifth Edition, revised and edited by Robert Campbell, 2 Vol., London, John Murray, 1911), Vol I, p 296.

¹⁰ Nicolo Machiavelli, "The Discourses kon lthe first Ten Books of Livy," in The Discourses of Machiavelli, (London: Routledge & Kegan Paul, 1950), Vol I, p 254.

khan zapi nih khan, a uktu hna Rommi pawl kha an thohkhan ti hna lo i :tuan:tinak an pe ti hna lo.¹¹

Hriamnam lak loin dohnak hi hmun tampi le can tampi ah hman a si tawn ko, Asiaram hna, Africaram hna, America Chaklei le Thlanglei hna, Australia hna, Pacific Tikulh ram hna le Europe hna ah an hman lengmang ko hna.

Cozah nawlgeihnak hi zeitlukdah onh asiawk a si ti le zeitlukdah onh lo, kham, a si awk a si tinak ah hin thil pathum a biapi ngaingaimi an um. Pakhatnak cu, mizapi nih khan cozah nawlgeihnak kha zeitlukdah an onh awk a si, zeitlukdah ankham awk a si ti duhnak lunghthin le ruahnak an ngeihmi kha a si. Pahnihnak cu, mizapi nih anmah tein zeitluk tiang dah an i funtom khawh i zeidah an tuahkhawh timi kha a si. Pathumnak cu mizapi nih khan zeitluk in dah bomh an duh ah cozah kha an bomhkhawh i donh an duh ah zeitlukdah an donhkhawh timi kha a si.

Zapi Uknak I A :Thawnnak A Umnak Bik Hmun Hna

Zapi uknak in a ummi bu nih thil a rak ngeihmi pakhat cu, cozah nih a ukmi si loin, anmah tein

¹¹ Gene Sharp. The Politics of Non-violent Action (Boston: dePorter Sargent, 1973), p 75 le a dangdang kha zoh hna.

a rak i ukmi bu hna le anmah tein a rak izohkhenhmi bu hna, an um kha a si. Hi bu hna hi zeidah an si ti ahcun, tahchunhnak ah innchungkhar hna, biaknak lei bu hna, nunphung lei bu hna, lentecehnak lei bu hna, chawleh chawhrawlnak lei bu hna, chawdawr pawl bu hna, siangakchia bu hna, innpa chakthlang bu hna, dum tuahtu bu hna, lothlo bu hna, minung nih kan i chuahpimi kan sining :tanhtu bu hna, (human rights organization); hlasa bu hna, ca:tial bu hna,le a dangdang bu hna an si. Hi bantukin hi bu hna an um hi, anmah nih an i tinh ciomi thil tuah khawhnak ah khan a :thahnem ngaingai.

Cuhleiah hi bu hna hi naingnganzi tuahnak caah biapi ngaingai an si. Mi pakhatkhat nih maw bu pakhatkhat nih maw, cozah pakhat khat nih maw, kha bu hna kha, an duhnak tuah an i timhmi kha a ningcang loin hnahnawhnak pek antimh hna tikah, annih nih khan rakdoh khawhnak an ngei. Minih hin pumpak in cun, bu pakhatkhat cungah thilti khawhnak zeihmanh a ngei tuk lo, cozah cung chinchin ahcun a ngei lo chinchin i hranhram uktu pawl cung hawihna ah cun a ngei lo chinchin ko. Kha ti a si caah khan, hranhram uktu nih kha bantukin a bu in a ummi hna kha, nawlngeihnak le luatnak a chuhkhawh hna chungin chuhawk kha aa zuam i a chuhkhawh hna ahcun, zapi cu zeihmanh tuah kho lo ngacha an si ko. Cun hi bu hna hi bu ngan pipi an si hmanhah, hmunlai in uktu cozah, hranhram in mi a uktu cozah nih khan, cawlcang kho loin a tlaihhrem khawl hna ahcun, anmah bu chung um mi hna tlaihhrem khawhnak le an ngeihmi

thilri duh paoh in hmankhawhnak caah khan, ahman khawh fawn hna

Cun hi bu hna, ralkap a si lomi bu hna, civil minih tuahmi bu hna hi, cozah nih uk loin tuahkhawh an si ahcun, asiloah, cozah uknak chungin chuah :than khawh an si ahcun, naingnganzi lei in dohnak ah khan, a :thahnem ngaingaimi an si. Kan chim cangmi, zapi nih hriamnam lak loin naingnganzi in cozah an doh i an teinak hna kha, hi thil, zapi nih ral:tha ngain an hman hnanak thawngin a si tikha a lang i cucu zapi nih hriamnam loin cozah a uktu hna, bia le lung:thawnnak in an doh kha a si.

Kan chim cang bantukin, minung nih a bu in hmunkhat ah rian an :tuannak kha, hranhram uktu pawl teinak ah a :tha bikmi hriamnam cu a rak si ko, tei ngaingai khawh lo hmanh ah, an nawlgeihnak zeimawzat a rak kham khotu bik tal cu a rak si. Cun hi bu hna hi, hmailei i a chuak dingmi zalong in a ummi bu, luat tein a ummi bu, a um khawhnak hnga ding caah, tungtlang a fek bikmi le a :tha bikmi an rak si. Cucaaah cun, hi bu hna, anmah tein i uk in an umpeng khawh le an :thancho khawh hi, luatnak ding ca cawlclanghnak ah hin, a rak herh hmasabikmi thil an rak si.

Kha bantuk bu hna kha hranhram uktu cozah nih a hrawh hna i asiloah a tlaihhrem hna ahcun, dohpengtu pawl nih khan bu dang ser an hau ko, asiloah, a nung :tuam:tammi bu hna kha, zeimaw tiin hman thiam hna a herh ko. Hungaryram i Thlennak Ca Dohnak (Revolution) kum 1956-1957 i a um lioah khan, democracy council,(zapi khawngsil) tampi kha an

ser hna i kha khawngsil vialte kha an ipehtlai dih i zarth tam nawn chung cu federal in ukmi cozah kha an ser. Cun Polandram ah 1980 donghlei ah khan, Solidarity Union timi, (hmunkhatkhat ah fek tein dir:tinak timi zunian) kha dantuah i cucu upadi leiin (taza-win in) theihpimi a si lomi, anmah komh in aa kommi bu a simi hna kha an hung um i kha bu hna nih khan Communist nih an ukmi Chawdawr Pawl Union kha an lak. Kha bu bantuk, a bu in hmunkhat ah rian a rak :tuanmi bu hna kha, naingnganzi leiah biapi ngaingai a rak simi an si.

Hi a cunglei i kan chimmi, hranhram in mi a uktu pawl dohnak le teinak i hmanmi thil hna hi a fawimi pakhat hmanh an um lo i hi ti tuahpaoh ah hin awngminnak a um lai tikhawhmi pakhat zong an um lo. Cucaaah cun luatnak ca cawlcanghnak ah hin thihnak a um lai lo ti khawh a si hrimhrim lo. Hranhram uknak a :tanhtu hna nih khan an :thuat :than ve ding hna a si ko i mizapi kha kan nawl in um hna sehlaw kan duhmi paoh tuah hna seh tikha an i zuam vemi hrimhrim a si ko lai.

Kan chimmi hna nih hin, hranhram in mi a uktu, thazang le ralkap tampi a ngeimi hna hi, fawi tein a thlukkhawh hna lai, ti a si lo. Asinain hranhram uktu aanasin hna nih hin derthawmnakte an ngei i cucu :tha tein naingnganzi in hman ahcun, an celh ve lomi a si. Cu thil hna cu fiangdeuh in kan vun zoh tuah hna lai.

Dal Li (Chapter Four)

Hranhram Uknak Nih Derthawmnak A Ngeihmi

Hranhram uknak hi a tei teikhawh lo ding, a pemh khawh khawh lo ding, a thluk thlukkhawh lo dingin a lang tawn. Dothlattu ralkap (Military Intelligence), palek, ralkap, thonginn, mi hremnak hmun, mi thattu bu hna, a :thawng ngaingaimi kha, mi tlawmte nih khan an i ngeih hna i an duhmi paoh kha an tuahter hna. Cun ramchung tangka vialte, thilchuak vialte, thil chuahtertu riantuannak vialte, kha bantuk thil vialte kha anmah duhnak tuahnak ah an hman hna.

Cu he vun zohkhek tikah democracy uknak, zapi thimmi uknak cu derthawm ngai, santlailo ngai, zeihmanh tuah kho lo kha a lo. Zapi thimmi uknak kha, kha bantukin zeihmanh tuah kho lo a lawh i khattelei kam hranhram uknak kha, zeizong vialte a tuah kho dihtu a lawh tikah, hranhram uknak kha a doh in doh

ding a si lo timi ruahnak, ahmaan lomi ruahnak kha a hung chuak. Asinain cucu a konglam dihlak a si ve lo.

A Dernakte Hmuh Kha I Zuam A Herh

Grikmi hna tuanbia ah hi ti hin a um. Ralkap thiam ngaingai le :thawng ngaingai timi hi a rak um i a min ah Achilles a si. Amah cu a :thawn tuk caah zeiti tuk hmanh ah a cuar kha zeihmanh nih a tei lo i zei bantuk nam hmanh nih a hlan kho lo. Achilles cu bawhte a si lioah a nu nih khan, a pum kha zeihmanh nih chun in pem kho hlahseh tiin Styx an timi tiva ah a rak hnim. Cucaah zeihmanh nih a chun in a pem kho lo, ti a si. Asinain harnak pakhatte a ngei. A nu nih tiva chung i a rak hnim ah khan, ti nih a fenh sual lai ti a phan caah a kedil khan a rak tlaih i a kedil cu ti ah khan a rak i hnim lo i camhmi ti nih cun a kedil kha cu a rak phum lo. Achilles cu patling a hung si tikah, mi vialte nih khan, Achilles cu a ral hna hriamnam vialte kha aa kham kho dih tiin an ruah. Asinain Troy khua a va tuk ah khan, pakhatpa nih a derthawmnakte kha a rak hngalh ziar i cucaah ralkap pakhat kha, a kedilte khi itinh itinh law, na cantiang khan kap, tiah a ti. Cantiang nih cun cuka zawnte cu a khen i Achilles cu a thi. Cucaah nihin tiangin zunghluk bia an ngcihmi cu, "Achilles kedil" ti a si i a sullam cu pum cung i mah derthawmnakte ngeihmi ti khä a si. Cu bantuk

:thiamthiam thil pakhatkhat siseh, mi pakhatkhat siseh, timhtuahnak pakhatkhat siseh, bu pakhatkhat siseh, bu rian:tuannak pakhatkhat siseh, derthawmnakte an ngeihmi kha a um cio i kha zawnte kha an i runven khawh lomite a si, tinak a si. Chinmi phungthluk pakhat ah, "Vok nih a kawm kha a baohnak zawnte in a baoh lengmang," ti a si i an chim duhmi cu, vok nih, a kawm a derthawmnakte kha a hngalh ti kha a si. Cu nih cun Grikmi hna nih an zungthluk, "Achilles kedil," an timi kha a naih ngai. Cu bantuk cun,hranhram in thlachiat ruat loin mi a uktu hna aanasin pawl zong hi Achilles kedil an ngei kho ve ko. Teikhawh an si ve ko, asinain kha teikhawh an sinak cu an derthawmnakte kha hngalh i kha zawnte i :thuat kha a si.

Hranhram Uktu Pawl An Derthawmnak Zawnte

An derthawmnak tete hna cu kan hun chim hna lai:

(1) Hranhram uktu pawl uknak ah hin, mizapi ibomh lulhmalhnak siseh, a bu a bu in a ummi hna hmunkhat i :tuan:tinak an tuah tawnmi siseh, a bu a bu in rian nganpipi hmunkhat i tuah :tinak siseh, kha bantuk kha zeihmanh a um lo; a um a si hmanhah zeimawzat lawng a si i tlamtling lo ngai a si.

(2) Hranhram in mi uktu pawl hi, hlan deuh i an rak tuahmi thil hna le an rak hmanmi thil tuahning

hna nih khan tuchan thil tining le tuahning thar ilak khawhnak le tuahnak kha a donh hna.

(3) Cun an thil tining kha, hlan i an rak tining khan a kalpeng caah, a thar zeihmanh an chuah kho lo. Thilthar a chuah ningin i sersiam kha an i harh.

(4) Thil an rak tuahmi le kha thil an rak tuah hna ning caah an rak hmanmi hna an minung hna kha an ngeih boin an hman cang hna caah a thar caah zeihmanh hmanawk an ngei kho ti hna lo.

(5) An kuttang mi nih khan an :tih tuk hna caah report a dikmi le ahmaanmi kha an pe ngam hna lo i biakhiahnak a :thami tuahnak caah cun report hmaan kha a herh fawn :tung caah, biakhiahnak an tuah tikah khan a pingpong in an tuah lengmang.

(6) Cun an audi lengmangmi vuadah, ruahnak tlangpi cu, tahchunhnak ah zeithil paoh hi zapi ca, hei ti bantuk tehna, zapi caah anih nih cu thil cun a tuah, timi tehna, cun bu hmelchunhnak, tahchunhnak ah datari/fawah le sobul tehna, kha an hung hlun an hung :tet ve i an hung ziamh ve tikah, an bu le an uknak a chungin nunnak a petu kha a fek ti lo.

(7) Ruahning tlangpi, vuadah (ideology) cu ngei hna hmanh selaw, kha an vuadah kha fek deuh chin lengmangin an itlaih i anzulh tikah, an chimmi le thil sining taktak kha an i dang.

(8) Hranhram uktu hna bu rian:tuannak kha thil a tuahkhawh lo chin lengmang tikah, cucus zeitikah dah a chuah ti ahcun, nawl anngeih chin lengmang tikah, asiloah, bia dang deuh in hun chim ahcun, nawl an hun ngeih chin lengmang i an riantuannak kha a hma a kal lo chin lengmang tikah, an policy le an thil timi cu a tlam a tling lo chin lengmang ve lai.

(9) Hranhram uktu pawl zong hi, an chung in an kuai kho, pumpak pumpak in an kuai kho, a bu a bu in an kuai kho, pakhat le pakhat i zuamcawhnak a um kho, i rem lonak a um kho; kha nih khan an rian:tuannak kha a donh khawh i a hrawh hmanh a hrawh khawh.

(10) Cathiam mifim deuh hna le siangakchia hna kha, kha bantukin :tem:tawnnak a um caah khan le kanmah chimmi lawng le kanmah tuahmi lawng hi ahmaan ti a si caah le hremnnak a um caah khan, an lung a si lo chin lengmang lai.

(11) Mizapi kha a hnu a hnu ah cun lungdong in an um lai, an zum lo chin lengmang hna lai i a doh hmanh an doh hna lai.

(12) A ram aram in siseh, a peng a peng in siseh, phun le hnam in siseh, nunphung kalning cioin siseh, miphun miphun in siseh, i thleidannak kha a sang chin lengmang lai.

(13) Hranhram uknak chungah, a dot dot in i ukning a ummi kha, zeimawzat hi cu aa hninpeng, a fek

lopeng, i cucu fakpi in aa hnin chinchin kho. Pakhatkhat kha uknak :thutdan cungah khan a :thupeng, an reng (rank) kha amah nih cun a tlaihpeng, asinain a dang bu nih khan an :thumh an kaih khawh ve hna i asiloah a thlen in a thlen diikhawh hna i midang kha an hmun ah khan a chiah khawh hna.

(14) Ralkap a cheukhat le palek a cheukhat kha, hranhram in a uktu hna an bawile nawl hmanh kha zulduh loin anmah duhnak tu kha tlinter aa zuammi an um lai i cu hna nih cun tawhlanzi hmanh an tuah lai, a sullam cu aana hmanh an ting lai.

(15) Hranhram uknak hi a tharhlaammi uknak a si ahcun, a feh khawhnak ding caah khan can sau nawn a rauh aherh lai.

(16) Hranhram uknak ah cun, biakhiahnak tampi tuah a herhmi kha mi tlawmte lawng nih tuah lengmang a si caah biakhiahnak le biachahnak an tuahmi ah siseh, cu bantuk kha bantuk in thil hi ti hin siseh ti kalpinak caah thil kalning tlangpi (policy) zulhnak ah siseh, bia anceihmi le ankhiahmi hna vuntuah taktaknak ah siseh, an i palh lengmang lai.

(17) Cun hranhram uktu bu nih hin, hi a cunglei i kan chimmi thil :tihnung hna kha hrial an i zuam i nawlgeihnak kha mi an cheuhbauh ve tikah nawlgeihnakpi tawhfung an i putmi kha a :tumchuk chin ve fawn lai.

Hranhram Uktu Hna Kha An Derthawmnak Zawn In Tuk

Democracy duhtu pawl nih khan, hi hranhram uktu hna nih an chungah derthawmnak an ngeihmi zawnte kha hngal in, an “Achilles kedil” ah khan an :thuat hna ahcun, an keng ruhpi kha a kiak kho ko lai i an ukning pi kha a thlen zong an thlenkhawh ko lai.

Cucaah cun a phichuak cu a fiang: Hranhram in mi a uktu aanasin pawl hi a :thawng ngaingaimi an lo nain, hranhram in mi uknak chungah hin derthawmnakte a um zungzal ko, ti kha a si. Cu derthawmnak hna cu, a chunglei in anmah chung i rian :tuan :ti khawh lonak lungnet lonak tehna, pakhat le pakhat i nahchuah i sersat le i remlo tehna, rian va :tuannak hmun ngan pipi, tahchunhnak ah sianginn tehna,sizung tehna i rian:tuannak tlammlin lonak tehna, cun uktu pawl le cozah rian:tuan department pawl karlak i iremlonak le rian hma kallonak tehna hi an si, a dangdang zong an um rih len ko lai. Cun hi derthawmnak hna nih hin can a rauh tikah hranhram uktu hna rian:tuannak kha tlampling lo deuh lengmang a siter i thil umtuning aa thlen ning khan annih zong ithlen deuh venak kha a umter i dohpengtu hna nih rian an rak :tuanpeng ve ahcun, a thlen zong an i thleng kho ko. Uktu bu nih tuah u an timi hna paoh kha an tuah dih lem lo. Tahchunhnak ah Hitler hmanh nih khan cucu a tlinter khawh lo can a um ko, nan tuah lai tiah nawl a chuahmi hmanh kha, a kuttang mi pawl. nih

tuah duh loin an um can a um ko. Cun hranhram uktu pawl hi, kan chim cang bang khan, a rawhhmanh anrawk kho ko.

Hi ti vun ti tikah hin, aanasin pawl hi fawite hlekin, harnak um lo le i tuk i thahnak um lo le thihloh zeihmanh um loin, an rawk lai tinak a si lo. Aana in uknak ti-thlum khim tein an din cang hnuah cun, kha ti chak :than ding cu an caah a har tuk. Cucaah luatnak umnak ca i :tuanmi le tuahmi paohpaoh cu :tihnung in a khatmi an si ko lai i intuarnak kha a um hrimhrim fawn lai i a can zong kha a rauh zong a rau fawn ko lai. Asinain kha hranhram uknak dohnak caah khan, uktu an :thawnnak bik zawn, hriam le nam hmannak zawn kha ithim ahcun, tei an harnak bik zawn a si, ti kha hngalhpeng ding a si ko; cucaah an derthawmnak bik zawn, tei an fawinak bik zawn kha itinh itinh in tongh an hau. Biahalnak nganpi pakhat a um rihmi cu, zeitindah cu dohnak cu kan tuah lai? ti hi a si.

Dal Nga (Chapter Five)

:Thawnnak Thazang Hmanning

Dal Khatnak ah khan, hranhram uktu pawl hriamnam in doh kha, an derthawmnak zawnte i tongh

a si lo, ti kha kan chim cang. Cucu an :thawnnak bik zawn i tongh a si deuh ti zong kha langhter a si cang. Ralkap tining in kan ti hna lai ti ahcun, democracy duhtu pawl kha an caah a har ngaingai ko, zeicah ti ahcun hranhram uktu pawl nih hin, ralkap le meithal le zenthong le raltuknak hriamnam dangdang hna zong tampi an i ngeih ko hleiah a dang lak zong an i tha lo. Cucaah hika zawn ah hin cun aanasin pawl nih hin hriamnam :tha deuh an ngei zungzal ko lai. Cun ramdang cozah i bochan zong san atlaih lonak kan chim cang. Cun Dal Hnihnak ah, hranhram uktu pawl :thumh khawhnak ding caah i biakchonhnak a :thathremnak le a :thathnemlonak zong kan chim cang.

Asi kun ahcun, democracy duhtu pawl nih an cawlcanghnak ah zeidah an hman ah a :tha bik kun lai? Hranhram uktu pawl an derthawmnak zawn kha derthawmter chin khawh dingah zeidah an tuah khawhmi a si lai? Cun Dal Thumnak i naingnganzi in idohnak, hriamnam lak loin dohnak timi kha zeitin tuah ah dah hmankhawh bik a si lai? I thim awk a simi cu, naingnganzi in doh, hriamnam lak :tung loin thinlung le tuahnak in dohpeng kha a si ko.

Naingnganzi in doh timi hi a sullam cu hihi
an si:

Hranhram uktu pawl nih cun, hriamnam in idoh hi teitu poh uktu sinak a si ti kha an zumh caah khakha an ithim i sihmanhselaw khakha cu democracy duhtu pawl hna nih cun an zumhmi a si ve lo caah an cohlan khawhmi a si lo.

*Hranhram uktu pawl an derthawmnak zawn kha i sel i an :thawnnak hram;pi kha chah i zuam.

*Hranhram uktu pawl caah khan, hriamnam in dohpeng hi a har tiangin tuah.

*:Tuan taktak le tuah taktak tikah, kaipi in a kenkiplo ah i :thek i :then dih i cun a herhnak zawnte kha biatak tein :thuatchih.

Hranhram uktu pawl nin khan, an biakhiahnak le an thil tinak ah an ipalh chin lengmang nak hnga i zuam.

*Mizapi kha an ningpi in, democracy duhtu pawl lei i an :tan duhnak hnga i zuampeng. Cun cozah rian:tuan hna le sianginn i sayate hna le sizung i riantuantu hna zong kha, hranhram uktu pawl mi tlawmte nih thil an tining ahmaan loning le a :thatloning kha hngalhter peng.

*Uknak nawl aana kha, mizapi chungah khan umter i zuampeng i cuticun democracy in ukmi bu chungah khan zapi duhnak in uknak a um khawhdeuhnak hnga i zuampeng.

Hriamnam Hmang Loin Dohnak

Ralkap nih hriamnam in mi an tei cu teinak phun khat a si bantukin naingnganzi in teinak zong hi

teinak phun khat a si ve. Hi naingnganzi in teinak ah hin doh mi hna kha an lungthlenter i thil dang pi tuahter khawh hi teinak pakhat a si, cun cu lawng cu a si lo i daihnak um khawh dingin thil umtuning thlen zong kha teinak a si fawn, cun hranhram uktu pawl uknak hrawh kha teinak a si thiamthiam i hi teinak hna chungah hin thleidan awk a herh ngaimi cu hriamnam lakin teinak timi le hriamnam lak loin teinak timi an i dannak hi a si. Ralkap doh in doh le naingnganzi in doh timi hi an pahnih in dohnak cawlcaanghnak ah hman an si veve ko nain, an itinhmi phak khawhnak ca i an hmanmi thilri le thil tining hna cu an i dang ngaingai i an chuaftermi phichuak hna zong an i dang ngaingai. Hriamnam in chuaftermi aphichuak cu tlaihrem uknak kha a si i hriamnam cu tlerhnak, hronak le :thihnak le thahnak le hrawhnak caah hman an si.

Hriamnam loin dohnak hi hriamnam he dohnak nakin a thuk deuh i a ningcang zong a tam deuh. Cu ningcang hna chungah cun, hriamnam hmang loin minung lungthin chungah a lutmi ruahnak khumh tehna, zapi nih ni fate kan ton lengmangmi thil hna ah le pakhat le pakhat kan ipehtlaih ning hna ah le sipuazi le naingnganzi tuahnak tehna hi an i tel dih. Cun hi tuahning chungah hin hmanmi hriamnam, hriamnam lak loin hmanmi hriamnam hna kha min dangdang in auh an si i duhlonak langhtger, (sandahpiah), nuar, fialmi :tuan duh lo le tuah duh loin um, rian:tuan ah a chuah hawihna chuak duh loin um, cozah rian:tuan duhnak ngeih ti lo, tehna kha an si. Hi vialte a funtu hi zapi :thawnnak thazang ti a si ko. Kan chim cang bang khan, cozah paohpaoh nih uk khawhnak nawl anngeih

khawhnak cu zapi thohkhannak lawng khan a si i kha uknak nawl an hmuhnuk hrampi kha cat loin a um lawngah an nawlgeihnak kha an ngeipeng khawh. Zapi nih an nawl anngaih hna, tuah u an timi an tuah hna i zapi nih a bu in an tuahmi thil kha an ukpeng khawh lawngah kha cozah uknak kha a nung kho. Kha uknak nawl hrampi chah khawhnak caah khan naingnganzi in dohpeng kha a :tha bikmi hriamnam cu a si ko.

Hriamnam Loin Dohnak le A Hriamnam Hna

Naingnganzi in dohnak kan tuahlai tiah cawlcaughnak a um tawnmi nih aa palh tawnmi thil pakhat cu, dohning pakhat pahnih lawng in kan tei lai ti hi a si. Duhlonak langternak (sandahpiah) le nuar tehna lawng hi hranhram uknak dohnak hi an si rua tiah ruah sual a si tawn. A ngaingai ti ahcun, tuahning cu tampi a um ko lai i a herh ningin doh le donhkhahan kha thil a tuaktanmi hna nih cun, an tuahawk a si ko lai. Hriamnam lak loin dohning hi zahnih tluk hngalh a si sang i tampi zong an um ko rih lai. Hi dohning hna hi kau pipi in bu thum ah :then an si: bu khatnak cu dohpah lempah, bu hnihnuk cu fialmi :tuan duh loin um, bu thumnak cu donhkhahanak tuah kha an si. Hriamnam la loin dohning, doh le lem hi, a tam bik cu duhlonak langhter kha an si i cu hna cu sandahpiah

tehna, lam zagh i au tehna, au loin lam zagh tehna, au loin a :thut in :thut tehna le it loin zanvar tehna an si i phun 54 an um. Cun bu hnahnak, fialmi tuah duh loin um hi (noncooperation) hi :then thum ah :then a si: (a) zapi nih tuah duh loin um (hi chungah hin tuah duh lonak hi ;phun 16 an um), (b) sipuazi leiah tuah duh loin um, (hihi caw hlah u, hihi zuar hlah u, hei ti mi hna khi), hi bantuk hi phun 26 an um; (c) rian:tuan duh loin nuar, hihi ;phun 213 an um; (d) naingnganzi in fialmi tuah duh loin um, hihi phun 35 an um. Hriamnam la :tung loin rian kha a kal khawhnak hnng lo donhpeng kha a si bik i cucu luingthin leiin siseh, pumsa leiin siseh, sipuazi leiin siseh, naingnganzi leiin siseh, tuah an si. Tahchunhnak ah rawl ei duh loin um tehna, inn pakhatkhat maw hmun pakhatkhat maw va :thut hnawh tehna, cun uktu cozah a khingkhangtu dingah artlang cozah tuah (cu bantuk cu phun 4 an um).Hi bantuk thil tuahning phun 198 kha, hi cauk a donghnaklei kam, Thlaihhlei (Appendix) timi ah kan :tial hna.

Hi thil tuahning kan chimmi hna chung hin, :thate le ralring tein ithim ithim i hnabeidong lo tein hmanpeng hna ahcun, hranhram uktu pawl kha harnak fakmi a pek ko hna. Asinain kha thil tining a tuaktantu hna le a thimtu hna kha a fim mi le a thiam mi an si aherh i zei bantuk thil tining hi dah zei bantuk zawn ah hin kan hman lai ti a hngal i hman tik zongah ralring tein a hmangmi an si kha a herh. Hranhram in mi a uktu cozah hi ahmaanmi cozah zong an si lo, taza-win cozah zong an si lo caah ahmaanmi thil le taza-win a simi thil kha an celh lo.

Ralkap cawl in hriamnam he cawlcangh le hriamnam la loin cawlcangh an i dannak cu, ralkap nih cun thlachiatruat loin mi kha a hei hrem men ko hna, sihmanhselaw hriamnam la loin cawlcnaghnak nih cun, hrem cuahmah mi hna, harnak chungah a um cuahmah mi hna, an thih lai le an rawh lai ca i :tih awk tampi a um mi hna kha, tha tein i hmaithlak in a zoh a kheng hna. Minung minung an sinak kha a hmaizah zungzal. Hranhram uktu pawl nih hin an uknak ah hin nainnganzi an hman ve caah hriamnam la loin a dohpengtu hna zong nih hin naingnganzi an hman ve a herh. Kha tikah khan langterpeng a herhmi cu, hranhram uktu pawl hi taza-win loin uknak a lami, cozah a cang i taza-win lo :thiam:thiam in mi a ukpengmi an si, ti kha a si. Cucaah cun anmah he khan rian:tuan :ti loin umpeng ding kha a si, bia dang deuh in vun chim ahcun, an tuahmi thil kha thohkhan loin umpeng ti a si. Cun a tlangpi lawng si loin, thil a pak in an tuahmi hna zongah khan thohkhan lonak kha langter ding a si. A tuahning cu tampi a um ko lai, rian kha a kal khawhnak hnga lo donhkhahnak umter, asiloah, hnutter, asiloah kal :tung i khulfum ngaiin kal, hei ti bantuk hna kha an si hnga, cun kha bantuk tuahnak ah khan awn-au lo tein um hawihna kha a herh ngaimi a rak si ko hnga. Cun tuahning dang hna cu langhhgan in zapi nih duhlonak langter hawihna kha a si ko hnga. Cun hranhram uktu pawl an dernak kha sipuazi leiah a si ahcun, sipuazi lei ;phihnak tehna, thil zuar duh lo/thil cawk duh lo (economic boycott) tehna kha hriamnam :tha an si ko hnga. Aanasin pawl nih hin, sipuazi hi anmah thil tikhawhnak caah an hman

caah, khate ah khan, an hman khawh lonak hnga, mizapi nih a phunphun in an tuah a herh. Cu bantuk ah cun, riantuantu hna kha rian :tuan duh loin nuar hei ti bantuk, khulrangin thil tuah ding zong kha khulfum ngaiin tuah hei ti bantuk, cun a thiam mi hna nih an thiamnak kha hman duh setsai loin um, hei ti bantuk, kha bantuk hna kha a :thami tuahning an si ko lai. (Sihmanhselaw ram cheukhat ah cun, hranhram uktu pawl nih khan, thil kha tlawmter tlawmter i ration in phawt i ration card khan zapi kha uk a si; cun a thiam mi le a fim mi kha dawi dawi dawi i santlai lo pawl, anmah nih an duhduh in an tuah khawhmi hna lawng kha rian:tuantu i hman an si. Ram pakhat hawihna ah cun, mifim cu hman awk an si lo, mi:tha lawng hman awk an si tiin an kalning a si) Sehzung ah siseh, chawhlehnak le thilphorhnak i hmanmi mawtawka, tlanglong, tinbaw le vanlong in khualtlawn lamlitnak ah siseh, sehzung i hman dingmi kungcian si hna seh, cun sehzung in an chuahmi thil zuarnak le phawtnak ah siseh, nuarnak le :tuan duhlonak kha a hman zia thiam hna ahcun, khakha thil ti kho ngaimi an si.

Hi bantukin cawlcanghnak kha mizapi nih tuah an i harh ngai, zeicahtiah an tuah balmi sihlah kaw an i harh i a :tih zong an :tih ko, sihmanhselaw a herh ngaiingaimi a rak si. Tahchunhnak ah, caphawt tehna, a thli in tuahmi canamnak seh in ca chuah tehna, rawl ei duh loin sandahpiah tehna, khualai lam ah va :thut tehna, zeimaw ni ah biakinn i thlacam i chawdawr hna khar dih tehna, hi hna pawl vialte hi pumpak tete in tuah ahcun santlaihnak an ngei set lo nain hranhram uktu hna cozah hrawh khawhnak caah khan a herh

ngaingaimi an rak si. Kha bantuk tuah ruangah khan hranhram in hrem kan si lai ti zong kha ruahcia cu a herh ve. :Thatein ruah le tuaktan hnu lawngah tlam a tling kho. Tahchunhnak ah Tulukram Tiannamen Square (Buantualpi) ah Tulukmi nih sandah anpiah ciammam i Tuluk cozah nih a rawt dih hna tikah, atu tiangah :thathnemnak ngai zeihmanh a chuak rih lo.

Cun a dang thil tining pakhat cu, minih ni fa an nunning he i dang tuk loin hmelpalh in tuah kha a si. Tahchunhnak ah, riantuantu hna nih khan riantuan awkah a chuah cu chuah ko i :tuan bang :tuan lo bangin um i rian kha dir ngaingai :tung lo laklawh in umter kha a si. Cun palh zong kha i palhter hrampah lengmang, a zawt zong kha zawt lengmang i akhonh lak lengmang, hei chuah zong i :tuan duh lo hawihna i hei um men ko, ti tehna khi an si. Biaknak pumhnak hawihna ah vaa pumhpeng i pumhnak a herh tuk caah pumhnak tu ah ka can tamdeuh ka hman hei ti tehna bantuk, tinhmi taktak cu naingnganzi si :tung. Cun ngakchia kha hranhram uktu pawl vuadah (ideology), cawnpiakmi kha an ilaknak hnga lo, cozah nih kai u, a timi cawnpiaknak kha kai lo in umter. Cun cozah nih hnatlakpimi si loin mahle inn cio ah maw asiloah a bu in tuah i cawnnak ah maw ngakchia kha cawnpiak le forh ding. Cun nan itelawk a si tiah cozah nih an timi bu chungah itel duh loin ichan ding. Hi bantukin mizapi nih, ni fate an tuah an :tuanmi he i dang tuk loin a tuah zia an thiam ahcun, luatnak caah a cawlcangmi pawl. kha an cawlcanghnak ah tam pi a bawmtu an si kho i awngmin nak zong a um kho deuh.

Hriamnam he doh timi le hriamnam lak loin doh timi hi an i dang hrimhrim ko i kan cawh hnaawk a si lo. Cutiang khatiang lawng in hriamnam lak in kan doh hna lai, timi zong hi,:tih a nung :thiamthiam ko; zeicah ti ahcun, hranhram uktu pawl nih an thiam tukmi pahi buan chung i va chuah bantuk khi a si. Cucaah cun naingnganzi in kan doh hna ti lengmang ko lio i hriamnam rak i lak ahcun , khakha duhning le tinhmi a bingtalet ah a chuahter khotu a si. Cucaah cun hriamnam lak loin dohpeng kha awngminnak tawh a si ko i khakha hranhram uktu pawl. nih hin an hngalh ko caah, democracy duhtu pawl kha, hriamnam lak in doh kha tuahter an i zuam i kha an i zuamnak ah khan a phunphun hlennak an hman ko, tahchunhnak ah anmah hna nih anmah lila kha hei idohter ti bantuk, hei i thangchiatter ti bantuk, hriamnam in kan do hna seh ti duh ah khan a phunphun in mi hei forh ti bantuk, hei lem hei ti bantuk, kha bantuk vialte kha democracy dun pawl nih khan an i ralrin ngaingai i kha rap chungah khan an tlaknak hnga lo an i ralrin ngaingai awk a herh.

Hriam he nam he fek :thup in a dirmi cozahpi hriamnam loin kan dohpeng lai ti cu a fawi lo ngaingaimi a si hrimhrim ko, asinain chim duhmi cu khakha tuah khawh a si, minung kan tuanbia ah hmun tampi ah an tuah i an awngmin cangmi a si ti kha hngalhpeng a hau i khakha tuah khawh ahcun kha chung khan thlennak a chuahter khotu thil phunli an chuak kho i an cawlcang kho, (cu thil phunli hna cu hnu deuh ah fiang deuh in kan hun chim te lai). Hriamnam lak loin dohpeng hi naingnganzi jiu jitsu timi ah hin a biapi ngai. Cu naingnganzi jiu jitsu timi a

kalning cu hi ti hin a si. Ralkap nih hriamnam he :thuat lengmangmi le den lengmangmi mizapi kha hriamnam la loin a dohpengtu an si tikah hranhram uktu pawl a thohkhantu hna le a thoh zong a thohkhan lem hna lo i a doh zong a doh lem hna lo pawl, phu thumnak, timi chung i a ummi hna nih khan, an cungah zangfahnak an hun ngei i an :tanhmi biatak kha an hun hmuhpiak khawh deuh hna. Cun ralkap chung lila zongah khan lungthin i khah lo nak le kekuainak zong kha a hung chuak kho.

Voikhat voihnih cu ri ngei in dohnak kha a herh tuk caah tuah lo awk :tha lo a si can le hmun zong a um ko lai. Zapi nih uktu pawl an huat tuk cang hnanak le an awlok a chon tuknak le an si a vangh tuknak tha, a puah in a puah chel zong a um ko lai. Cun hriumnam lak loin dohpeng a :tha a timi hna zong kha, hriamnam in doh an i sum khawh lo can zong a um ko hi. Hi bantuk thil a chuah tikah hin, naingnganzi in doh timi kha kaltak ding a si hlei lo. Hriamnam lakin cawlcaigh timi le hriamnam lak loin cawlangh timi kha thleidan thiam a herh. Hi thleidan thiamnak hi a ram le a hmui hoih, cuka i a ummi minung hna hoih, an bu hoih le a can le thil umtuning hoih in tuaktan a hau. Cu ti a s lo ahcun, naingngarzi in dohnak nih thil a ti khawinak le a :thawnnak cungah khan rawhralnak a tluntur khawh.

Minung kan tuanbia ah a lang komi cu, naingnganzi in dohpengnak nih hin tlaihnak, thahnak, hliannak, hremnak a chuahter ko nain, ralkap doh in dolnak nih cun, cu nak tam chincin cu a chuahter. Cun

naingnganzi in dohnak hi cu hi bantuk dongh a thiam lomi hremnak le thahnak ah khan aa tel duh lo.

Hriamnam la loin dohpengnak nih hin, cozah :tihnak le a mihremnak :tih a nungmi kha a zorter. Kha :tihnak ngeihlo kha, hranhram in mi a uktu pawl nih duhduh in mizapi an uknak dohnak caah khan a :tha bikmi tawh a si ko.

Langhngan Zapi Hmu in Tuahmi Um A Herh; Ziaza :Tha Ziaza Sang Ngeih A Herh

Hriamnam la loin a dohpengu hna cawncanghnak ah hin, a thlithup thil ti le hleniak le a thlithup in hawi rawinak rak tuah kha a chia ngangaimi thil a si. Cozah palek hna le sunghoh pawl (intelligence pawl) mi ngiatu pawl kha, democracy duhtu pawl nih an i tinhmi le timhmi thil hna kha theih le hngalh donhkhawh an si bal lem lo. Cucaah hriamnam loin dohnak ah a cawlcan mi hna caah cun a thlithup in thil tuah timi hi :tihnak chungah a fram a bunhmi a si hleiah :tihnak zong kha cu nih sun a chuahpi hna. Cun i lunghrinhnak le i congoihnakzong kha a chuahpi hna i a ngaingai ti ahcun, kha i lunghrinhnak le i congoihnak hna kha a si setsailomi khi an rak si ko. Kha bantukin i lunghrinhnak a um tikah cun, pakhat le pakhat kha, aho hi dah, cozah sunghoh le mingiatu le reporttu a si hnga tiin i zumi lo dih a si. Cun a thlithup in thil tuahnak nih iin hriamnam la loin dohnak cawlcanhnak zong kia, hriamnam la loin umpengnak kha a donh. Cu he aa

ralchanh in, hriamnam la loin dohtu pawl nih an i tinhmi le timhmi kha langhngan in zapi theih le hngalh in tuahmi a si tikah, thil :tha tu kha a chuahpi i hriamnam la loin a cawlcangmi hna hi an rak :thawng ngai dah ee ti mui kha a kenter hna. Hi ti vun ti tikah hin, a fawi tuk ko a lo i cucu a si hlei lo, hi thil hi a hnok ngaingaimi le a thuk ngaingaimi a si i a zei maw can ah cun kha dohnak biathli kha phuan hrimhrim lo a herhnak a um ve fawn ko. Cucaahcun hngalh le fimnak le tuaktan thiam ngai a herh hringhran ko. Hriamnam la loin dohnak hi zeitluk hmual dah a ngeih ti le hranhram ukut cozah nih, hi zawn, hi zawn ah hin, an kan ngiatnak hi zeitluk zei bantuk dah a si, ti hngalhthiam kha a herh hringhranmi a si.

A thli in phianhmi cauk tuahnak, namnak le phawtzamhnak hna le taza-win a si lomi radio in ramleng i a ummi siseh ramchung i a ummi siseh, thawngthanb biachimnak le cun hranhram ukut cozah hna nih an tuahmi thil hna le an i tinhmi le an i tinhmi theih khawhnak ding ca i a thli in khomhmi thil hna kha biathli ngaingai ah chiah a herhmi an si.

Hriamnam la loin dohpengnak ah hin ziaza :tha ngaiin nun kha a zeizawn paoh ah a herh ngaingaimi a si. Tih lo tein um khawhpeng tehna, cun sikan ngeih khawhpeng hna kha a herh hrimhrimmi an si. Thlennak a um khawhnak hnga caah hin mitampi si hi a herh zungzal ti kha a philh in philhlo ding a si. Kha bantukin mi tampi nih zumh khawhnak ding caah khan, ziaza :tha le ziaza sang ngeih a herh hrimhrim.

:Thawnak Thazang Hi Aa :Thial Lengmang

Zeitindah thil tining a si lai, tiah a tlangpi a suaitu hna nih anphilih loawk cu, naingnganzi in dohnak hi aa thleng lenmangmi thil umtuning a si i kha chungah khan aa letthal lengmangmi thil cu, bu pakhat nih thil pakhat a vun tuah i bu dang pakhat nih kha tuahmi thil dohnak a rak tuah ve kha a si. Zeihmanh a si ning a sipengmi a um lo. Cucaah uknak :thawnnak, hranhram in duh na loin tlaihhrem in mi a uktu uknak hi siseh, nawlgeihnak i phawzam deuh in uknak siseh, khulrang in aa thleng lengmangmi an si ko. Hi bantukin thil aa thlen khawhnak ah hin, hranhram uknak a rak dohpengtu hna cawlcanhnak kha a biapi ngaingaimi a si.

Hi bantukin thil a simi chungah, khattelei phu le khattelei phu aa dohmi kha an idoh tikah an :thawnnak thazang kha an itluk lo ngai i kha caah khan hriamnam la loin a dohpengtu phu hna thil timi kha naingnganzi sullam zong a ngeideuh. Hi bantukin i dannak a um caah hin, hriamnam la loin dohpengtu hna nih cuka hmun le can i an tuahmi kha, cuka hmun le can pin tiang khin sullam tampi a ngei tawn. Hi bantukin thil a cangmi nih hin aa dohmi bu bu khat kha a :thawnter khawh i bu khat kha a derter khawh.

Cu pin ah hriamnam la loin dohtu pawl nih an tuahmi nih khan, an dohmi hna an :thawn an der kha a langhter ngai i cucu raltuknak hmun i ralkap an i tuk an i teinak nak khan lamhla deuh a phan khomi thil a si. Hi ka zawn chim duhmi hi a fian khawhnak ding caah tahchunhnak pakhat kan hun chim lai: Hranhram uktu pawl nih hriamnam la loin a dohtu hna pawl kha an hrem hna, :thi:tha loin an tuah hna, an rek an rial hna,

kha tikah khan zapi zangfahnak kha hriamnam la loin a dohtu hna leiah khan aa :thial, cun uktu pawl cungah khan duhnak ngeih ti lonak, zumhlonak kha mizapi lungchung ah khan a chuak i a zeimaw can ah khan cun, ralkap pawl chung hmanh ah khan le anmah a thohkhan tu hna chung hmanh ah khan irem lonak le idohnak kha a hung chuak. Cun kha bantukin dohpengnak nih khan, hranhram uktu pawl kha. ramdang cozah nih soiselnak le mawhchiatnak kha an cungah a tlunter. Cun naingnganzi in dohnak kha :tha tein, fel tein, ngollo tein hmanpeng ahcun, hriamnam la loin cozah a dohpengtu hna kha mi tamdeuh nih an komh chin lengmang hna i hranhram uktu pawl a rak thohkhan pahtu pawl le khuazei lei hmanh i a :tang duh lo pawl. hna hmanh kha anmah lei ah an i mer tawn.

Thlennak Phun Li

Hriamnam lak loin dohpengnak nih hin thlennak phun li a chuahter. Pakhatnak cu, a um tawnmi a rak si ko lai nain a um a tam lo bik men lai. Hranhram uktu pawl hi an lung an i tleng kho ve ko., ti duhnak a si. Hranhram uktu hna chung mi nih khan, hriamnam la loin a dohpengtu hna kha an hrem, an tuk an thah hna tikah, cun hriamnam la loin a dohtu ;hna pawl an tuahmi le tinhmi kha ahmaanmi a si ti kha an hmuh tikah, a dohtu hna tinhmi kha an cohlan khawh ve. Cucu lungthlen ti a si lai cu. Hi bantuk lunghlennak hi a zeimaw cante ah hin cun a um ve ko nain a tlawm cu a tlawm ngaingai ko; i dohnak a tam bik ah hin cun

a um bal lo ti awk a si ko i a va um hmanh ah khin chimtlak hmanh a si bal lo.

Hi atu i chimmi nakin hriamnam loin dohpengnak nih a chuahter deuhmi cu, i dohnak kha a thlen,ti a si lai cu; mizapi lungthin kha a thlen i hranhram uktu pawl nih khan an duh ningin an tuah khawh ti lo. Cu nih cun thlennak a dang pathum a chuahter hna. Pakhatnak cu, zeimawzat cu pomhlawm piaknak, ti a si ko lai i a sullam cu uktu cozah nih khan hriamnam loin a dohtu hna duhnak kha zeimawzat cu an cohlanpiak khawh hna ti a si. Uknak nawl cu uktu hna kut chungah khan a um ko buin cucu an tuah. Cu pomhlawmnak a chuahteru thil kha tuahpeng ko ahcun, uktu cozah lungthlennak le fakpiin mi a hnekchihnak hna nemter deuhnak kha a chuahter i an uknak kha rawhnak tiang zong a phakter khawh. Hi bantukin i pomhlawm ning hi, rian:tuantu hna an nuar tik i rian ngeitu hna he remnak an tuah tikah an hman ngai tawnmi thil tining a si. A nuarmi rian:tuantu hna duhnak kha zeimawzat cu rianngeitu hna nih khan an pomhlawmpia hna i rianngeitu hna duhnak zong kha riantuantu hna nih khan zeimawzat cu an pomhlawmpia ve hna. Bu khat bu khat nih an duhning kha hmu dih loin zeimawzat veve kha an hmuh, khakha i pomhlawmpia veve timi cu a si. Uktu cozah nih khan, khakha thil :tha a si tiin a ruah khawh, zeicahtiah, irem lonak kha hi ti tuah ah hin a :tum deuh lai ti kha a hmuh khawh; cun cozah zong hi an taza ko, tiin mi nih an kan hmuh lai i ramdang cozah sin i kan langhning zong hi kan hmanthlak aa dawh deuh lai,ti zong ruah awk a um kho ti khan a ruah khawh. Cucaah cun zei

zawn ah hin dah hi bantuk i pomhlawmnak in remnak kan tuah lai ti i thimnak kha ralring ngaiin tuah a hau, zeicahtiah a ngaingai ti ahcun, hranhram uktu :thumhnak ca i cawlcangh cu hihi cu a si lo.

Hriamnam lak loin dohpengnak cu tlennak timi maw pomhlawmnak timi maw nakin tampi in a :thawng deuh. Mizapi nih fialmi tuah duh ti lonak le hriamnam la :tung loin dohpengnak nih khan thil umtu ning le naingnganzi umtu ning kha tampi in a thlen khawh i kha tikah khan hranhram uktu hna nawlgeihnak, mi a uktu le sipuazi a uktu le zapi nunning a uktu le naingnganzi a uktu kha, cozah sin khan chuhkhawh a si. Ralkap pawl zong kha zumhawk tlak lo an si kho cang ko i midang kha, va hrem hna u, tiah nawl an pekmi hna kha, ngai duh loin an hei um kho men ko. Hranhram uknak hruaitu pawl kha, an hmun cioah an um ko rih nain le an rak i tinhmi kha fek tein an i tlaihpeng ko rih nain, awngmin ngaiin thil an rak tuahkhawh tawnnak chunglei :thawnnak kha lak kanh an si cang. Hihi a min ah nemte in hnekchih (nonviolent coercion) timi cu a si. Nem tein hnekchih, timi hi a sullam fianter a hau. Hriamnam lak loin dohpeng, cozah nih aana an thlah duh lo nain, an duhnak kha tlinter khawh i zuampeng ve i cozah kha a uknak a donghnak phakter taktak :tung loin um kha a si.

Hmunkhat ka khat ah cun nem tein hnekchihnak kha tamdeuh in an tuah khawh. Hranhram uktu pawl nih an hruainak hna kha zeihmanh a cawlcangh kho ti lo i cu tikah cun aana an ngeihmi kha a thu. Dohpengtu pawl nih an tuahnak le an :tuanpi duh

hna lonak le an nawlgeihnak zei i an rel ti lonak kha a hung :thawng chin lengmang i cu tikah cun a uk hmanh an uk kho ti hna lo. Cozah bawi pawl kha an kuttang mi hna nih an nawl an zul duh ti hna lo. Cozah ralkap le palek hna kha ral in an tho cang. Cozah :tanh tawntu le mizapi hna nih khan an cozah hruihuainak kha an zul duh ti lo i uknak nawl nan ngei lo, an ti cang hna. Cucuh hlan i mizapi sinin bomhnak an rak hmuh tawnmi le an nawl an rak ngaih tawn hnanak kha, a um ti lo. Hi thlennak palinak hi, :thenhmal dihnak, (disintegration) ti a si i cozah uknak kha :thenhmal dih a si caah a dih ko cang tinak a si. An uknak kha aa :thenhmal dih taktak.

Luatnak Timhtuahnak Tunglang Pipi tuaktan tikah, hi thlennak phunli hi lungchung ah i chiah an hau. A zeimaw can ah cun, hi thlennak phunli hi anmah chuah tein an hung chuak ko. Asinain hi phunli chungah hin, a zei hi dah a :tha bik hna lai tiin pakhat pahnih i thim kha ralring tein tuah a hau. Kha thimmi hna nih khan, zeitindah thil tuahning a si lai timi Tuaktannak Tlangpi kha an kah hna lo awk a si lai i cucaah cun hi tuaktannak thimmi hna lakah hin zei le zei hna hi dah anmah le anmah aa bawm ciomi an si lai ti ruah khawh kha a biapi ngaingaimi a si. Thlennak timi hna chungah khan, a zei a zei hna hi dah i thim awk an si lai ti cu thil umtuning cungah khan a mu:ti ko lai, cu thil hna cu zeidah an si lai ti ahcun, aa domi bu hna an :thawnnak aa khingkhangning, an itluk an itluk loning kha an si lai i cun hriamnam loin a dohpengtu hna tinhmi kha ruahchihpeng a herh hrimhrimmi a si lai.

Naingnganzi In Dohnak Kha Zapi Duhnid Siternak

Puarhrang ngaiin hriamnam in uknak nih cun, a laifang in mipakhat nih maw asiloah bu pakhat nih maw uk dihnak (bahu sanit) timi kha a a chuahpi i hriamnam la loin dohpengnak nih cun, uknak kha a laifang ah hlum loin zapi sin tu ah a :thenphawt dih hna. Mizapi kha zapi nih uknak timi cu a cawnpiak hna i cucu mizapi kha mizapi nih an thimmi hna nih uk a si kha a hngalhter hna.

Hi bantukin zapi uknak cu zapi kut chung i peknak nih a chuahtermi pakhat cu, ralkap uknak i an hman bikmi pakhat he aa ralchanh bakmi a si. Ralkap uknak ah an hriamnam :tha bik cu, a laifang i nawlgeihnak hlum dih i nawlgeihnak cu general (ralbawi nganbik) pakhat le a kuttang i a ummi ralbawi pawl nih duhdhu in hman kha a si. Khakha zapi uknak nih hlōh aa zuam cem bikmi cu a si. Cun a hlōh lawng kha si loin kha bantuk uknak kha a um ti nak hnga lo zong kha a si fawn. Kha ti a si tikah khan cun, mizapi cung i hremnak tlunter kha a fawi ti lo. Hriamnam la loin cozah a dohtu hna nih khan, an hawile pawl anmah a zultu hna pawl kha ruahnak an cheuh khawh hna i cu bantukin na tuah lai kha bantukin na tuah iai tiah an ti khawbmi hna tampi a um ko. Cun kha bantuk in an hawile pawl cungh khan lunghthin dang an ngeih i an hruiatu pawl kha an duh ti hna lo i midang kha an thim hna tikah, kha an hruiatu hlun pawl nih khan thong ah an thla kho ti hna lo, an that kho ti hna lo, an hrem kho

ti hna lo. Khakha ralkap uknak le zapi thimmi uknak an i dannak a si.

Cun hriamnam la loin dohnak nih a chuahtermi a dang pakhat cu, aa tinhmi tlamtlinter kha a si i cucu miza;pi nih khan luatnak kha hmuh le an hmuhmi kha humhak khawhnak anneih kha a si. Chim duhmi cu, hranhram uktu, a uk liotu hna maw asiloah a uk laitu hna maw, a chuah khawhnak hnga lo thil tikhawhnak ngeih kha a si. A tanglei ah hin, hriamnam la loin dohpengnak nih a chuahtermi zapi nih zapi uknak kha zei hna hi dah an si ti kha kan vun :tial lai.

*Hriamnam la loin dohpengnak hman tikah hin kha thil hna nih khan zapi kha, mah le mah izumhnak, kanmah nih kan tuahkhawh ti lungthin ngeihnak kha a pek hna i cu nih cun, hranhram uktu hna nih hriamnam he uknak ca i an hmanmi, hriamnam la loin dohpengtu hna nih hrawh an i zuammi, dohkhawhnak ral:thatnak kha a pek hna.

*Hriamnam la loin dohpengnak nih hin zapi kha, hranhram in a uktu hna duhlonak le tanpi lo khawhnak lam kha a chimh a pek hna i cuticun zapi nih khan hranhram in a uktu hna kha maw, bu kha maw, doh ngamnak ann hun ngei.

*Hriamnam la loin dohpengnak nih hin, zapi kha zapi nih uknak nih a ngeihmi luatnak hna kha a chuahter khawh. Cu luatnak hna cu zalong tein biachim khawhnak luatnak, ca;tial, canam, cachuah, luatnak,

mah duh tein tuahmi bu tuah khawhnak luatnak, mah duh tein zalong tein i pumh khawhnak luatnak tehna, hi an si.

*Hriamnam la loin dohpengnak nih khan kan chim cangmi mah duh tein an i tuahmi bu hna le rian hna kha a nunter hna i a tharchuah hna i thazang a pek hna. Hi thil hna hi democracy caah a biapi ngaingaimi an si, zeicahtiah hi mah tein i tuahmi bu le rian hna nih hin mizapi kha an tuah awk hnga a simi kha a tuahter hna i hranhram uktu a si sual hnga dingmi pa kha a kham a donh khawh.

*Hriamnam la loin dohpengnak nih khan, amah duh poh in mi a uktu, a mi hna uknak i ralkap le palek a hmangmi cozah kha, a nawlgeihnak a kham a donh khawh.

*Hriamnam la loin dohpengnak nih khan, hranhram in mi a uktu pawl kha an nawlgeihnak hrampi kha a chah khawh. Hranhram in mi a uktu minung tlawmte bu nih khan an nawlgeihnak kha pehzulh an duh hrimhrim ko i kha pehzulh khawhnak caah khan a phunphun in hrocernak in siseh, :thihnak in siseh, an uk hna. Khakha zapi nih zapi ca :thatnak caah, kha bantukin hrocernak le :thihnak in uknak kha, a hram an pheikhkhawh lawng si loin, a hram phelhnak lam kha a phunphun an hngalhkhawh hna.

Hriamnam La Loin Dohpengnak Hi Thil Tampi Aa **Fonmi le Aa Cawhmi A Si**

Cunglei ah kan chim cang bang khan, hriamnam la loin dohpeng hi thil tampi aa cawhmi le aa fonmi a si i zapi tuahmi a si i a chungah hin tuahning a phunphun le thlenning a phunphun an um. Cun hi chungah hin ziaza :tha ngeih a herhnak kha a biapi ngaingaimi a si. Hranhram uktu kha naingnganzi in dohnak hi, a tlam a tlin khawhnak hnga :tha tein timhtuahnak le tuaktannak ngeih hmasa a herh ngaingai. Hi chungah aa tel mi poh nih hin, zeidah ka tuahawk a si, zeidah mah zawnruat loin ka tuahawk a si ti kha fiang tein an hngalh a herh. Thilri le a herhmi thil dangdang kha ngeih an herh fawn. Cun tuknak tlangpi a tuaktantu hna nih khan zeitindah hriamnam lak loin dohpengnak hi a :tha bikin hman khawh a si lai ti kha :tha tein an kher an hlai le an ruah kha a herh hringhran. Cucuh cun atu cu, hi a hmanung bik, a biapi bik a simi hi vun zoh in vun tuaktan a si cang lai.

Dal Ruk (Chapter Six)

Tuknak Tlangpi Suai A Herh

Naingnganzi in hranhram uktu hna doh hi a phunphun in aa thawk kho. Hlanlio deuhah khan cun hi bantuk dohnak hi rak timhtuahnak um set loin a chuak ko i anmah chuah in an hung chuak ko tiawk khi an si. Hi bantuk dohnak a chuahteru lungfahnak hna hi a phunphun le a dangdang an si tawn, asinain an chungah hin aa tel zungzalmi cu :thuatdennak, hmaizah upat ngaingai mipa tlaih maw thahnak, hremnak ca i policy thar sernak, hremnak ca i nawlbia (order) thar chuahnak, tirawl harnak, biaknak serhsatnak le hmaizah lonak, thil biapi a rak cangmi a cam tuahnak, hi hna hi dohnak a chuahteru lungfahnak a cheuchum hna cu an si. A zeimaw can ah cun hranhram uktu pawl nih khan, thil pakhatkhat, zapi nih an duh lo tukmi kha an tuah i zapi kha an thin a hun tuk caah sandah hna an hun piah, hi kan tuahmi hi a phichuak zeidah a si hnga ti ruat lem loin. Cun voikhatkhat cu ral:thami pakhatkhat nih maw

ral:thami bu pakhatkhat nih maw thil pakhatkhat kha an hun tuah i cu an tuahmi ah cun zapi kha an hun i hrawm. An lung a fahter ngaitu hna thil pakhat kha a hung cang i kha thil kha hawidang zong nih kan rak tuah tawn balmi a si ti kha an hun hmuh i annih zong nih an cawlcanghnak ah khan an lut ve. Cun a zeimaw can ah mi pakhatkhat nih maw bu pakhatkhat nih maw, kan dohawk a si ti khan midang kha an sawm hna i ruahnak leng tam hna nih anbomh hna.

Hi bantukin khulrang ngaiin hun thohkhan le hunbomh le huncawlcangh hi a :tha ko nain, tlamtlinlonak a ngei hna. Voi tampi cu hriamnam la loin dohtu pawl nih khan, hranhram uktu pawl nih hin, :thi:thalo ngaingai cun an kan ti lai lo ti khan an i ruah sual tawn i :thi:thalo in an :thuat an den hna, an hrem an thah hna tikah an lung a dong i an doh hnanak kha an sung. Cun voi khat voi hnii cu democracy duhtu pawl nih khan thil kha :tha tein an rak timhtuah lo caah, a herh ngaingaimi biakhiahnak kha, va si ko seh, van nawl va si te ko seh, tiin an ti sual tawn i cucaaah biakhiahnak biapi ngai a simi tuahnak can :tha kha antloh sual tawn i cu tikah aphichuak kha lohtlaunak tu an si. Hranhram uktu pakhat kha tlukterkhawh a sihmanhah, atluk tikah zeitindah thil kan tuah ning a si lai ti timhtuah cianak a um lo ahcun, hranhram uktu :thiamthiam a thar a dang chuak kho ko.

Thil A Si Taktak Ningin Timhtuahnak Tuah Ding

Hmailei can ah cun, timhtuahnak um lem lo i a hung chuakmi hriamnam lak loin dohnak, zapi nih zapi tuah in an tuahmi kha a chuah zong a hung chuak kho ko lai. Asinain atu hrimhrim ah hin cun atu hrimhrim hin, hmailei i thil a chuak ding kha tuak chung khawh a si i zeitindah hranhram uktu pawl. hna hi kan thlak khawh hna lai timi lam kha tuaktan cia a herh ngaingai ko. Cu chungah thil aa telmi hna cu naingnganzi achini, zapi lungthin umtuning, an lungthin kha a hmin maw hmin lo, cun zeitindah cawlcanghnak kha thawk ning a si lai, ti tehna hi an si. Thil umtuning achini taktak kha tuaktan i :tha tein ruah a herh; cun zapi nih khan zeitlukdah an tuakhawh timi kha :tha tein tuaktan, hi thil pahnih hna hi hranhram in mi a uktu hna kut chungin chuahkhawhnak ding lamkawlnak ah a herh ngaingaimi an si.

Thil kha tlamtling in tuah kan duh ahcun zeitindah kha thil kha kan tuah lai ti kha tlamtling tein le lungfim tein tuaktan chung a herh. Kan i tinhmi kha a ngandeh poh ah timhtuah chungnak a herhnak kha a ngan deuh chin ve, cun sungh sual ahcun thil a chuak dingkha a :thatloning a ngan deuh paoh le timhtuah chungnak zong kha a ngandeh a herh ve. Timhtuah chungnak ngeih mi nih cun, hranhram uktu pawl tluk khawhnak ding caah ramdang in bomhnak hmuhmi hna kha feldeuh le a hmaka ah hman khawhnak a umter. Hihi democracy duhtu pawl cawlcanghnak ah hin a herh ngaingaimi a si, zeicahtiah thilri an ngeihmi kha a tlawm i a bawmtu hna le a thohkhantu hna ca zongah khan :tihnung a si. A :thawng ngaingaimi hranhram uktu tluk hi a har ngaingaimi a si. Hranhram uktu hna

tu cu hriamnam tampi an nngei, thil tampi an ngei, fel tein bu aa ser cangmi an si i hremnak le tukdennak tampi a chuahter kho mi an si.

“Timhchungnak Tlangpi” ti tikah hin, zeitindah atu can hin kan duhmi hmailei can phak khawnak caah lam kan kawl kan tuah lai ti hi a si bik i cu a sullam cu atu i hranhram in a kan uktu hna uknak hin hmailei can ah zapi nih thimmi uknak democracy ah zeitindah kan kal khawh lai, ti kha a si ko. Cu tinhmi phak khawnak ding ahcun, a dot a dot in timhtuahmi cawlcanghnak le :tha tein tuaktanmi thil tinak kha a herh. Cun cu a dot a dot in timhmi cawlcanghnak le timhtuahnak hna cu hremmi zapi hna bomhnak le luatnak ca dingah hranhram uktu hna kha zeitindah thlukkhawh an si lai ti tinhnak in tuahmi an si awk a si. Hika ah hin fiang tein hngalhawk a simi cu, timhtuah chungnak hi atu lio hranhram uktu pawl thluknak ding ca lawng ah hin a si lo, hi hranhram uknak hmun ah hin zapi nih uknak, democracy kha zeitindah umter a si lai ti kha a si chih. Timhtuahnak tlangpi hna hi, atu lio hranhram uktu hna thluknak ding ca lawng i a si ahcun, :tih a nung, zeicahtiah atu lio i hranhram in mi a uktu hna hi an tluk zongah anmah hmun lila ah hin hranhram uktu thar a dang an chuak kho ko. Cu an chuah :than a si ahcun, fakpi in hehtiah :tan cu, :tan man um loah a cang ko hnga. Cucaah khakha ralrin ngaingai a herh ko.

Timhtuah Chungnak Tuah Tikah Harnak Tonmi

Vawleicung hmun tampi ah, luatnak hmuhawkah a :tuantu hna tampi nih cun, an :tuan khawh zat a simi :tuan ding kha an :tuan lo. Cucu zeidah a si ti ahcun, hi bantukin luatnak a duhmi hna nih hin, luatnak ding ca kan :tuan taktak hlanah hin biatak tein timhchungnak tuah a herh ti kha an hngal ngaingai tawn lo. Cucaah cun timhchungnak ngei lo pi khan an um tawn ko.

An mi hna kha naingnganzi luatnak pek dingah heh tiah aa zuami hna nih khan, zeicahdah cu luatnak a chuah khawhnak hnga ding caah khan timhtuah chungnak tungtlang an suai tawn hnga lo? A poi ngai tawnmi cu, democracy hmuhnak ding caah hranhram uktu pawl a dotu hna hi timhchungnak ngeih ding timi ruahnak kha an ngei tawn hna lo, kha ti ruahning kha ahohmanh nih a cawn zong an cawnpiak bal hna lo. Timhchungnak rian hi rianhar ngai a si. Hranhram uktu pawl nih atu le atu hnahnawhnak an pek hna, cun vun tuah zau awk a herhmi rian kha a tam tuk tikah hriamnam la loin dohpengtu pawl nih khan timhchungnak tlangpi suainak ding caah khan can siseh himnak siseh an ngei kho lo.

An tuah tawnmi cu hi ti hin a si. Hranhram uktu pawl nih khan thil pakhat an vun tuah hnga i kha tikah khan democracy duhtu pawl nih khan kha thil zulh khan thil pakhat an vun tuah ve hnga. Democracy duhtu pawl kha mah le mah i humhak a herhpeng mi an si tikah anmah nih khan hranhram uktu pawl. hlanah

khan thil vun tuah i hranhram uktu pawl kha an tuahmi thil zulh in thil tuahter ve kha an ti kho hna lo, hranhram uktu pawl nih khan thil kha an tuahkhanh lengmang hna. Hranhram uktu pawl an cawlcangh paoh i a cawlcangmi lawng an si tikah khan, luatnak pelte an hmuhmi congh peng kha an herhpeng ko An tuah khawhmi cu, hranhram uktu pawl nih thil an tuahmi tlawmpal lawng hei donh khawh kha le an thil tining a thar a um ahcun cu an i timhmi hna hei donh fukfak i duhsah deuh in hei tuahter lawng khi a si ko.

Cun mi a cheu le bu a cheu nih cun, luatnak um khawnak ding ca i cawlcanghnak caah hin timhtuah chungnak kaupi ngeih a herh ti kha an ruat lo. Kan i timhmi kha kan i timhpeng ko le fek tein kan tuahpeng ko le saupi kan tuahpeng paoh ahcun, thil cu amah siamrem in aa siamrem ko lai i luatnak cu amah chuah in a chuak ko lai tiin an ruah. Hihi cu ruahnak no bia deuh a si. Cun a cheu nih cun, a :tha ti i kan ruahmi kha kan i tlaipheng ko i harnak chung zongah cuticun kan nunpeng ko ahcun, cucu kan i tinhmi tlinternak ding caah kan tuahkhawh chung kan tuah a si ko, tiin an ruah. Ruahnak :tha le tinhmi :tha ngeih cu a :thami a si ko, sihmanhselaw thlachiatruatlo in mi a hrem lengmangtu hranhram uktu thlukkhawhnak ding luatnak umternak ding caah cun a za lo ngaimi a si.

Cun hranhram uktu dohtu a cheu hna nih cun, hriannam he fek nawn in kan cawlcangh ahcun luatnak cu kan hmuh ko lai, an ti. Sihmanhselaw hriannam lak in dohnak hi awngminnak dingah aamahkhan a si ti khawnak zeihmanh a um lo. Luatnak kha chuahpi loin mi tampi thahnak le asiloah mah sunghnak, asiloah mi

tampi thahnak he sunghnak he a chuahpit a si kho lehlam. Hmun tam bik le can tam bik ah cun hranhram uktu pawl kha, kha leiah khan cun an i timhtuahnak a rak :tha tuk i a zeitihmanh in teikhawh an si lo, ralkap doh in doh ve kha cu democracy duhtu pawl caah cun santlailo a si ko.

Cun a cheukhat ve nih, an lungthawh ning paoh khan an tuah i cu zong cu san atlai fawn lo. Luatnak umter khawhnak ding ca i kaipi in tungtlang vanmi tuahnak ding caah khan san a tlai lo.

Mi pakhatkhat nih ruahnak :tha ngai a hun chuahpimi cung lawng i thil tuah ning ding bunh cu tlamtlinlonak a ngei. A herh deuhmi cu, hranhram uktu hrilkhawhnak ding ca i zeidah kan hmailei kekar ah hin kan tuah lai ti :thate le fel tein tuaktan le ruah tu kha a si. Cucaah cun rian:tuan ning a tungtlangpi vannak um lo cun, hranhram uktu dohtu pawl nih khan a dang “hmailei kar khat” timi a sullam kha an fiang kho lo i zeidah a si ti zong kha an hngal kho lo; hranhram uktu thluk khawhnak ding caah khan aa dót aa dot in a herhmi kehlan kha chuak lakin an ruat deuh lo. Ruahnak thar le ruahnak :tha ngeih kha a biapi ngaingai, sihmanhselaw kha hna kha, democracy duhtu pawl nih, anthil ti ning a tungtlangpi chungah a khumh tu in an khumh awk an si.

Hranhram uktu pawl :thumh khawhnak ding ca i cawlcanhgnak ah hin i thimawk tampi a um caah an dihlak hin voikhat tuahah tuahdih ding an si ko, a timi zong um a si tawn. Cucu a :tha ve sawk kho ko, asinain a si kho lomi thil a si, dohtu derthawm ngai a simi hna ca ko ah a hleikhun in a si kho lomi thil a si.

Cu pin ah kha bantukin thil kan ti lai tinak nih khan khuazei in dah kan thawk lai, zei hi dah kan tuah hmasa hna lai, khuazei ah hin dah fak deuh in kan cawlcangh lai i kan thil ngeihmi tlawmte hi zeitindah a :tha bik in kan hman hnalai, tinak zawn ah khan ruahnak hruaitu zeihmanh a um lo.

Cun a cheukhat nih cun, timhtuah chungnak le zeitindah kan tuah lai ti suainak hi a :tha, asinain can tawite ca lawng, voi khat voihnih i tuknak ca lawngin suai ah a :tha, an ti. Saudeuh ca timhtuah kha a herh in an hmu kho lo i a si kho ding zongin an hmu kho lo. Voikhat voihnih cu thil hmetete tu nih khan an ruahnak kha a lak deuh hna i thil a tlangpi a tlangpi in suai ding kha an ruat kho tawn lo. Cu thil hmetete hna cu hranhram uktu pawl nih thil an hun tuahmi rak doh ve men lawng hawihna kha an si ko i democracy um khawhnak ding taktak ah mah nih tuah hmasa ding kha zeihmanh a um lo. Cu bantuk can tawideuh ca thil tuaktannak ah an can le an thazang kha an hman tuk hna caah democracy hmuhnak ding caah a tlangpi in zeidah kan tuah lai timi kawl le hmuh kha an tlolh.

Cun democracy duhtu a cheukhat pawl nih cun, kaipi le saupi ca in suaimi thil tining tungtlang pipi hna cu a herhnak a um lo, an ti. Kha ti an ti kha zeicahdah a si tawn ti ah cun, an lunghlite in, hranhram uktu pawl hi kan tei kho bal hna lai lo i kan hril kho bal hna lai lo, ti kha an phan caah kha bantuk siter khawhnak ding ca i tungtlang pipi suai kha pakpalawng le thazang pam men a si an ti cu a si. Luatnak umter duhnak ca i a cawlcang mi hna nih, a puarhrang i a fek ngaingaimi hranhram uktu kha an doh hna tikah an

ralkap hna le an palek hna cu a :thawngngaingaimi an si caah khan, cu hna he vun i :thuat ding cu :tih a titung taktak ko i cu ralkap le palek a ngeitu hna cu an duhmi poh a tuah khotu i ruah kha ruah lokhawh a si lo. Asinain ruahchannak zeihmanh ngei lo buin an doh ngam ve ko hna Anmah nih cun an chim duh lem lai lo nain, anmah hrim zong nih khan an tuahmi kha hnabeidong a si ko ti kha anhngalh ko. Cucaah annih caah cun can saupi ca le kaupi in timhtuahnak ngeih kha zeihmanh :thathnemnak a ngei lo tikhawh cu a si taktak ko. Sihmanhselaw hngalhawk aherh ngaingaimi cu, timhtuah chungnak ngei loin tuahmi thil cu, mi thazang kha a la tuk, tuahmi kha an fufang kho lo, thazang kha pakpalawng ah hman an si, mi menetual deuh he lawng khan i cilnal a si, can :tha kha deuh ah si i mah zawn ruat loin harnak inmi kha palepa lawng ah an cang. Cucaah cun democracy duhtu hna nih hin hmailei ca timhtuah chungnak an ngeih lo poh alicum, an i tinhmi cu an phan kho bal lai lo. :Thi:tha in timh lomi cawlcanghnak, zeitipoh in hei cawh :thup komi nih cun, ngan deuh in dohnak kha hmailei ah a kalpi kho lo. Hranhram uktu pawl. kha an apan a karhter chin lehlam hna i an mihrem le an mi uk fah tu kha a zualter.

Ngaihchiat awk a simi cu, luatnak hmuh khawhnak ding caah khan saupi le kaupi ca in timhtuahnak kha a tlawm ngaingai caah, hranhram in mi uktu pawl hi an nguh ding a simi lengin saudeuh an nguh lengmang. An dongh awk a si cang hnuah khan kum tampi an nguh tawn.

Saupi Le Kaupi In Timhtuahnak Chungah Biasang

Pali

Fiang tein Timhtuahnak Ngan timi hi a sullam kan hngalh khawhnak hnga, biafang pali, an suallam kan hun chim hna lai.

Timhtuahnak Ngan (maha-bju-ha)

Timhtuahnak Ngan ti tikah hin a sullam chim duhmi cu; hmuukhawh a simi bawmtu thil poohpoh, tahtchitunhnak ah sipuazi leiin hmuuhmi chawva le thilri, riantuantus le thil titu a si khomi minung hna, ziaza :tha, naingnganzi le bu in rian:tuannak le thil tinak, kha vialte kha :tha tein fimhlawm le hmankhawh kha a si.

Timhtuahnak ngan nih hin a bu nih aa tinhmi le dohnak rian :tuan khawhnak caah a hmuuhmi thilri le minung vialte hna kha a hmuhnak lei siseh a hmannak lei siseh :thattein tuaktan i i dohnak ah khan zeibantuk thil tining, ralkap bantukin hriamnam he doh maw, asiloah hriamnam loin dohpeng maw, a zei hi dah a :tha bik lai i hma a kal bik lai ti tuaktan kha a si. Timhtuahnak Ngan kha cozah dohtu pawl nih an suai tikah, kranhram uktu hna kha zei nih dah a en khawh bik hna 'ai i an lung a donghter khawh bik hna lai, ti kha an tuaktan hrimhrim awk a si. Cuhleiah timhtuahnak ngan nih a ruahchih awk a herhmi cu, thil umtuning pakhatkhat cungah, zei bantuk thil tuahning dah aa tlak bik ti le zeitik can ah dah cucu tuah dingah aa tlak bik ti kha an tuaktan peng a herh. I thawnak

cawlcanghnak siseh, pehzulhnak cawlcanghnak siseh, hi a cunglei i chimmki he hin an i pehtlai dih.

Timhtuahnak Ngan nih hin, hmailei ah zeitindah kan cawlcangh lai tinak ca timhtuahnak hrampi kha a ngei lai i cu nih cun timhtuahnak hme deuh kha a ser chin hna lai. Cun Timhtuahnak Ngan nih khan rian phawtnak kha a tuah lai, tahohunhnak ah, zei phu nih dah zei rian antlaih lai, ti bantuk; cun thilri le hriamnam a ummi vialte phawtnak zong kha a tuah lai.

Timhtuahnak timi hi ralkap holh deuh a si i ralkap i an hman ning ah cun Kawlhoh cun ni biu ha ti a si i cu nakin a ngan deuhmi kha maha biu ha ti a si. Atu chimmi hi maha- biu- ha zong a si, ni- biu- ha zong a si. Raltuknak ding ca i timhtuahnak an suaimi kha a si i tahchunhnak ah doh duhmi dohnak caah ralkap zeizat dah a herh lai, zei bantuk hriamnam dah a herh lai, rawl zeizat dah a herh lai, umkalnak ah vanlong zeizat dah a herh lai, mawtawka, tinbow, zeizat dah a herh lai, sibawi le si zeizat dah a herh lai, timi vialte tuaktan le timhtuah kha a si. Cucaah timhtuahnak hme nih aa tinhmi cu timhtuahnak ngan chungah um ko in, zeitindah kan i tinhmi kha a :tha bik in kan phakkhawh lai, ti kha a si. Timhtuahnak nih hin biapi ngaiin a ruahmi cu, kan tu lai maw tu lo, zeitik ah dah kan tuk lai, zeitindah kan tuk lai i zeitindah kan i tinhmi kha kan awngmin khawh lai, ti kha a si. Timhtuahnak hi hmanthlak suai thiampa nih a lungchung i a ngeihmj pungsan he khan tahchunh a si tawn i timhtuahnak

suaimi kha innsatu nih inn saknak ding pungsan (blue print) a tuahmi bantuk kha si.¹²

Timhtuahnak nih cun i tuknak ding hmun thil umtuning kha fakpi in a thlen khawh i cucaah hranchram uktu pawl nih khan, kan i tuk ahcun kan sung hrimhrim lai tiin an ruahkhawh tiangin aa thleng kho i cucaah i tuk loin asungkhan ko u sih an tikhawh. Cu tikah cun, hriamnam la loin a dohtu hna kha a awngminmi an si ko. Cun hika ah hin biapi a simi cu, timhtuahnak chungah khan, awngminnak, teinak kan hmuh tikah, cucu zeitindah kan hman lai, ti ruah cianak kha aa tel hrimhrim awk a si.

Cun heh ti i cawlcanghnak chungah khan, timhtuahnak timi kha a hrampi bik a si i kha timhtuahnak nih khan cawlcanghnak kha zeitindah a kal lai, zeitindah a chung i a ummi thil hna kha a fun a tom khawh hna lai, zeitindah tinhmi phak khawhnak caah khan thil hna kha a hman hna lai, ti vialte kha a chungah khan a khumh dih hna. Cun riantuannak hme deuh pawl ah zei bantuk bu dah :tuan fial ding, timi zong kha :tha tein a ruah a hau, zeicahtiah hi hi zungthiampa nih a zungthiamnak :tha tein a hman thiam bantuk in hmanthiam ve ahcun san a tlai ngraigaimi a si. Cun timhtuahnak nih hin :tuan ning le tuah ning ding kha a vun timhtuah hna tikah zei tining hi dah kan cawlcanghnak ah hin a :tha bik lai i a

¹² Robert Helvey, pumpak in i chawnhbiaknak in, August 15, 1993.

awngmin bik lai ti kha fiang deuh in an hung lang kho. Ti ning dangdang nih khan herh ning dangdang anngei cio lai i cucaah “herh ning” tlinter timi lawng kha awngmin timi cu a si lai lo. Thil dang a herh rihmi an um ko lai.

Democracy duh pawl nih khan an i tinhmi phakkhawnak dingah, an i tinhmi kha fiang tein a sullam an fianter a hau i kha an i tinhmi hna phakkhawnak ca i a herhmi thil ti ning le tuah ning hna kha fel tein an i chimh i an hngalh a hau. Hi bantukin a sullam fianternak le kherhlainak hi a herh ngaingaimi an si, zeicahtiah hi bantuk fianternak hna nih hin an i tinhmi kawltung/hmuichon kha zeitinndah kan phak kan khen khawh lai tinak ca i :tuannak ah khan thil a fianter ngaingai. Cun hi bantukin fiang tein ruah khawnak hi, va tuah taktak tik i thil ti ning ding caah santlai ngaimi a rak si.

Timhtuahnak kha hun hman taktak a si tikah, kha hun hmanna ah khan, rak tuaktan chungmi tuahning le :tuanning, herhmi thil an rak sinak kha a hung lang. Tuahning le :tuanning timi, hika ah an sullam hun langhter duhmi cu, thil hme deuh le hmun hme deuh caah va hmanmi thil tining khi a si. Tahchunhnak ah, khua pakhat lak kha timh a si hnga. Kha khua lagnak, a ningpi in lagnak caah khan, timhtuahnak tuah a si hnga. Kha timhtuahnak vun tuah taktak tikah khan, sang pakhat lawng hawi hna lak himasa a herh hnga i kha sang pakhat lagnak ca i tuahning kha tuahning/:tuanning timi cu a si hnga Cucaah tuahning hna hi timhtuahnak chungah khan a ummi an si i timhtuahnak nih khan tuahning kha an uk

hna i tuahning tete kha a donghnak ah cun timhtuahnak tlam a tlinter kha an si. Cucaah tuahning tete nih hin a tuahawk cu, timhtuahnak nih aa tinhmi hna tlamlinter kha an si. Cucaah tuahning tete lawngah awngminnak a um ahcun a za lo, kha awngminnak tete nih khan, timhtuahnak tinhmi kha a tlam a tlinter hna lo ahcun, kha awngminnak tete kha cu santlai lo an si, alak i thazang hman men an si. Cucaah cun thil, umtuning a dotdot in a um kha philh hrimhrim awk a si lo. Timhtuahnak Ngan kha a um, cun cu timhtuahnak ngan chungah cun timhtuahnak hme kha an um i kha timhtuahnak hme chungah khan, :tuanning le tuahning kha an um. Cucaah tuahning kha hun hman tikah, timhtuahnak hme he aa ralchanhmi a si lai lo i timhtuahnak hme kha timhtuahnak ngan he aa ralchanhmi a si lai lo. Tuahning hi thil hme deuh, hmun bi deuh, can tawi deuh caah a si. Tuahning hi cu i tuknak he aa pehtlaimi a si bik i timhtuahnak tu hi cu i tuknak nakin a kau deuhmi thil he aa pehtlaimi a si. Cucaah tuahning cu zeitindah hman a si ti ahcun, raldohnak pi maw, asiloah, cawlcanhnak pi maw, tuah lai tik i kha cawlcanhnak pi kha raldohnak pi i tlamlinnak a hmuh khawhnak hnga ding ca i thil tuahning kha a si. Tuahning hi can tawi deuh ca, hmun bi deuh ca, mitlawm deuh nih tuahmi, tinhmi tlawm deuh le hme deuh ca i hmanmi kha a si. Hriamnam loin dohpengnak ah hin, tuahning nih aa tinhmi le timhtuahnak nih aa tinhmi an i dannak cu tinhmi a ngan deuhmi kha timhtuahnak tinhmi kha a si ko lai i tinhmi a hme deuhmi kha tuahning tinhmi cu a si ko lai. Tuahning in doh le tuk hi timhtuahnak nih tinhmi a

ngeihmi tlamtlinter kha a si. Cucaah tuahning (tactic) in tuk cu, timhtuahnak a suaitu pawl nih, thil umtuning kha anmah ca :tha dingin an mer an san i kha thil umtuning a :that tikah, an ral hna kha tei khawhnak dingin an tuk hna kha a si. Cucaah hi bantukin a hme deuh va tuknak ca i tavuan pekmi hna nih, thil umtuning kha a sinigte in hngalh le tei khawhnak ding caah zeizei hi dah kan i thim hna lai ti thim thiam kha a herh ngaingaimi a rak si. Hi bantuk tuknak ah aa telmi hna cu, a cunglei i chimmi vialte a hngal, a theimi, a thim a thiammi le a hmang thiammi an si lai.

Tuahningcang (Methods)

Timhtuahnak Ngan (Grand Strategy), Timhtuahnak Hme (Strategy) Tuahning (Tactic) le Tuahningcang (Method) ti tehna hi aa fonh dihmi an si i an sullam zong hi aa khat dih nawn i thleidan awk a har ngaimi an si. Hika i hmanmi, tuahningcang, (method) timi hi a sullam cu tuahning tu kha si loin, tuahnak ah khan zeidah hman a si, zei hriamnam dah hman a si, ti kha a si deuh; tahchunhnak ah khua pakhat lakanak kha khua mi kha rawl:tam in chiah, hei ti hawihna khi a si hnga, cun khua kha kulh hmasa hei ti tehna khi a si hnga, vanlong in bom thlak hmasa hei ti tehna khi a si hnga, i cucu tuahningcang (method) ti duhmi cu an si. Hriamnam la loin dohpengnak i cawl:canghnak ah hin tuahningcang a phunphun hman an si lai i cu hna cu, tahchunhnak ah, rian:tuan duh loin nuar tehna, rian :tuannak hmun ah chuah duh lo tehna, naingnganzi lein thohkhan duh lo le bomh duh lo tehna, Dal Nga chung i chim cangmikha an si. (Appendix Thlaihhlei

zong zoh). Hriamnam la loin dohpengnak kha a twngmin khawhnak dingah, Timhtuahnak Ngan, Timhtuahnak Hme, Tuahning le Tuahningcang hna kha an dihlakin herhmi an si dih.

Hi a cunglei i chimmi vialte nih a biapi bikin langhter an duhmi cu, hrannram uktu hna kut chungin luatnak um khawhnak dingah :tha tein tuaktanmi timhtuahnak a ngan he a hme he a herh hna i cu timhtuahnak ruah le tuaktan le tuah taktaknak caah khan fimmak a herh ngaingai, ti kha a si. Fim tein timhtuahnak a um lo ahcun rawhralnak kha a chuak ko, sihmanhselaw thluak nih a hngalh khawh chung le a tuaktan khawh chungin tuaktan i timhtuah ahcun, timhtuahnak :tha lam kha pemhkhawh a si ko i cuticun tinhmi zalonnak le luatnak le democracy kha phakkhawh a si ko. Cun kha phak khawhnak caah khan ngeihmi thilri le hriamnam vialte kha ningcang tein hman thiam khawh an si.

Dal Sarib (Chapter Seven)

Timhtuahnak Suainak

Dohpengtu hna nih khan awngminnak an phak khawhnak hnga timhtuahnak kaapi an tuah a herh i cu timhtuahnak cu barnak a ingmi mizapi hna thazang :thawnak a pe khotu le hranhram uktu pawl kha a derthawnter i a hrawk i a fekmi democracy a hmunhter khotu a si awk a si. Cu bantuk tuahnak ding caah cun, thil umtuning kha :tha tein hngalh i thil tuahnak dingah khan azidah a :tha bik mi a si ti thim shiam kha a herhmi a si. Cu bantukin :tha tein thil kha virhkhoih hanah luatnak a um khawhnak ding i a herhmi timhtuahnak kha ngeihawk a si lai. Timhtuahnak ngan le tuan taktaknak ca timhtuahnak kha an ipchtai ko nain, hi hna pahnih hi kalning aa dang vevemi an si. Timhtuahnak ngan serkhawh hnu lawngah thil umtuning ngeih in, timhtuahnak hme deuh hna kha, thil tuahkhawhnak ding caah serkhawh an si. Timhtuahnak hme deuh haa hi, tuan le tuah taktaknak ca timhtuahnak an si, sihmanhselaw timhtuahnak ngan nih aa tinhmi phak khawhnak ding ca lawng kha an si.

Hranhram uktu dohpengnak timhtuahnak ah hin biahalnak tampi le rian tampi kha zoh le ruah a hau. Hika ah hin zoh duhmi cu, rian kha vun :tuan tak tak tikah, timhtuahnak ngan ningin a si ah, timhtuahnak hme ningin a si ah, an chungah hin zei thil dah an um ti kha ruahawk a herh ngaingai. Hngalh awk a herh ngaingaimi cu, kha i dohnak kha a ninghpi in, a cheuchum le a pikpak in si loin, hngalh awk a herh. Cu a ningpi in hngalh awk a herh timi chungah cun pumsa lei siseh, tuanbia lei siseh, cozah lei siseh, ralkap lei siseh, nunphung lei siseh, zapi nunning le umtuning siseh, naingnganzi lei siseh, lunghthin umtuning hngalhnak lei siseh, sипуаzi lei siseh, cun chunglei i a ummi thil dangdang si hna seh, an i tel dih. Timhtuahnak khuakhan tikah hin, thil pakhat khat i cuh ding le kha ruang i i tuk i thah ding a si caah, kha thil kha a hnu a hmai a umtuning :tha tein hngalh a herh.

Cun democracy a duhtu pawl hruitu hna le timhtuahnak a tuaktantu hna caah a hleikun in biapi a simi cu, phak duhmi tinhmi le kha phak duhnak a chuahteru thil kha :tha tein an konglam hngalh le cuaitlai kha a si. Tinhmi kha nganpi in tuk awk a si maw? Asi ahcun, zeicahdah a si? timi kha ruah ciammam a hau. Cu hna lakah khan, kan duhmi tinhmi hi a zei sette hi dah a si ti kha zoh a herh. Cunglei i chim cang bang khan, hranhram uktu thluk khawh le tei lawng kha a za lo. Tinhmi ngan bik le biapi bik, cawlcangh hnawhchan bikmi cu, luat tein a nungmi bu, democracy in aa ukmj kha a si. Hi thil hi fian ahcun, timhtuahnak ngan le a chungah thil hme deuh tete ca i

timhtuahnak hme deuh tete a ummi hna kha :tha tein hngalhkhawh an si ko lai i sersiam khawh an si ko lai.

A tanglei biahalnak hna hi timhtuahnak a suai a khangtu hna nih an lehkhawh a herh.

*Luatnak hmuhnak ding a dantu bik hi zeidah an si?

*Luatnak hmuh khawnak ding ah hin zeidah tuah a herhmi an si? Zei nih dah luatnak cu a umter khawh lai?

*Hranhram uktu pawl an :thawnnak bik hi zeidah an si?

*Hranhram uktu pawl an dernak bik hi zeidah an si?

*Hranhram uktu pawl nih an ngeihmi :thawnnak hi a derthawm ning zeitluk dah a si?

*Democracy duhtu pawl hna le zapi pawl hna hi zeitluk :thawng dah an si?

*Democracy duhtu pawl le zapi pawl hna hi an derthawmnak zei hna dah an si? Zeitindah cu derthawmnak hna cu remhkhawh an si lai?

*Cun Party Pathumnak pawl an umtuning zeitindah a si? Hi party pathumnak chung i a ummi hna hi, i dohnak le i tuknak i aa tel rih lomi, hranhram uktu

pawl a :tanh cangmi, democracy duhtu pawl a :tanh cangmi, an si. Cucaah hngalh a herh ngaimi cu, hranhram uktu a :tanhmi an si ahcun zeitindah an :tanh hna, democracy a :tanhmi an si ahcun, zeitindah an :tanh, khattelei zong khattelei zong i a :tang lomi an si ahcun, zeitindah an ruahning a si? ti kha a si.

Thil Tuahnak Ding Caah Zei Lam Dah Thim A Si Lai

Timhtuahnak Ngan ah khan cun timhtuahnak a tuahtu hna nih khan, a ra laimi i dohnak ding ca i hmanawk ah lam a ngan deuhmi kha an thim hna lai. Cun kha bantuk tuknak ding lam kha zei bantuk dah a :tha, zei bantuk dah a :tha lo, cun kan thimmi lam zong hi a :thanak zeidah a si a tlilonak zeidah a si ti kha tha tein an tuaktan lai. Kha lam hna kha ralkap doh ning tawn ningin doh, ral thli in doh, naingnganzi in doh le phun dangdang in doh kha a si kho. Cun timhtuahnak a sertu pawl. nih a tanglei biahalnak hna hi :tha tein an ruah a herh. An thimmi lam hi democracy duh pawl nih an tuah khawhmi a si lai maw? Hi an thimmi lam ah hin zapi thazang hmanh khawh a si lai maw? Zapi an i tel kho lai maw? Thimmi lam nih hin hranhram uktu pawl derthawmnak zawn kha maw aa tinh asiolah an :thawnnak bik zawn kha dah aa tinh? Thimmi lam nih hin democracy a duh pawl kha anmah le anmah i bochan khawhnak lungthin maw a ngeihter hna asiloah party pathumnak le ramdang cozah le a lenglei in thilri in bawmtu hna kha dah a bochanter hna? Cun hi

thimmi lam nih hin hranhram uktu pawl zei bantuk dah a rak tlukter hna timi tuanbia hngalhmi a um maw? Hi thimmi lam nih hin a chuahter laimi tuknak ah hin minung hliammi le thahmi le thil rawkmi a tlawmter deuh hna lai maw? Hranhram uktu kha kan tei lai hei ti va sisehlaw, kha ah khan tah thimmi lam nih hin zei bantuk cozah dah a chuak lai timi kongah, thil ti khawhmi zeital a ngei lai maw? Timhtuahnak Ngan tuaktan tikah hin thil vun tuah taktak tik i ruah lo ning le duh lo ning thil a chuahpitu ding lam hna kha cu telh lo ding an si lai.

Chim cangmi ah khan, hi bantukin i dohpengnak ah hin naingnganzi in dohpeng (cucu hriamnam la loin doh ti kha a si) hi lam dang nakin a :tha bik ti a si cang. Kha tikah khan timhtuahnak a tuaktantu hna nih khan, kha va tuk va doh ding hmun le thil umtuning kha :tha tein dothlat hmasa i kha zawn ah khan naingnganzi in dohnak nih khan a cunglei biahalnak hna kha :tha tein a let kho hna maw ti ~~kha~~ ruah a herh ngaingai.

Democracy Caah Timhlamhnak

Hranhram uktu kha kan donghter hna lai ti tikah hin, kha hranhram uktu hna kha kan thlak hna lai ti lawng hi a za lo, an hmun ah khan zeitindah zapi duhnak in thimmi ~~coza~~, democracy uknak kha a um khawh lai i a thar hranhram uktu kha a chuah lo khawh lai ti kha phih lo hrimhaim awk a si. Hi tinhmi tlamlinternak ding caah hin, dohnak ding caah thimmi

lam hna cu, zeitindah mibu le cozah chungah khan nawl nawlgeihnak i phawtzamh ning kha a si lai i hranhram uktu hna nih anmah bu chung lawngah an i chiahmi aana kha zeitindah zapi sinah phawt zamhkhawh a si lai, tikha an si lai. Hranhram uktu pawl. kut tangah khan cun uktu pawl hna kha an :thawng tuk i ukmi pawl kha an der tuk. Tawhlanzi timi hi bia dang deuh in vun chim ahcun nawlgeihnak a laifang i chiah i mi tlawmte bu nih khan nawlgeihnak kha hman dih ti a si. Bahu-sanit timi khi a si. Cucu tawhlanzi a :thatlonak le :tih a nun nak kha si.

Hi nawlgeihnak aa buaktlak lomi hi thlennak a um lo ahcun, hranhram uktu pawl kha dih hna hmanhselaw, uktu thar pawl kha anmah tluk in aanasin, hranhram in mi a uktu, an si :than kho ko. Cucaah cun “siangpahrang inn tawhlanzi, “(palace revolution), ti zong, ralkap nih aana ting (coup d’tat) ti zong, a zeihmanh hi an :tha hlei lo.

Naingnganzi in hranhram uktu pawl dohnak nih hin, Dal Nga chungah chim cang bang khan, nawlgeihnak aa buaktlak deuh in i :thenhphawt kha a chuahter. Hi thil a chuah ning hi lam dangdang in a si. Hriamnam la loin doh khawhnak :thawnnak hun ngeih tikah hin, hranhram uktu hna nih fakpi in mi hrem khawhnak an ngeihmi aana in mi an :thih hna an hro hna i anmah sinah i bek lakin an tuah tawn hnami kha, fawi tehlek in an tuah kho ti lo. Zapi nih khan anmah kut chungah rakdoh venak :thawnnak kha anngeih ve cang caah, hranhram uktu pawl nih an duhduh in an hman tawnmi aana kha rak kham khawhnak an ngei.

Cun zapi :thawnnak kha naingnganzi in dohnak i hun hman a si tikah kha zapi :thawnnak nih khan zapi nih an tuahmi thil hna kha an thazang a hun fehter hna, tahchunhnak ah private sianginn tehna, sikhaan tehna, biaknak lei bu tehna le a dangdang kha thazang an hun ngei. Nawlgeihnak hmanmi hi khulrangin philkhawh a si lo caah, nawl a hun ngeitu hna hi hranhram uktu bantuk thiamthiam kha an si ko lai ti ;phanawk ngai a um. Cucu i ralrin ngai a herh caah, hranhram uktu hna dohnak ca i hmanmi fimthiamnak, hngalhnak le thiamnak tehna nih khan zapi kha hngalhnak tampi a pek cang hna caah i ralrin awk kha an hngalh cang ko lai. Hi bantukin ralring ngaiin nawlgeihnak i thlennak nih hin a fekmi democracy uknak kha mizapi caah a chuahter.

Lenglei in Bomhnak

Timtuahnak ngan chung i aa telmi an si caah khan, ram chungin a chuakmi dohnak le ram lengin a ram dohnak kha zeitindah an umtuning a si lai ti kha tuaktan ngaingai a hau. Hi kong kan chimnak ah khan hranhram uktu pawl dohnak kha a biapi bik cu a si i ram dangdang in bomhnak a rat a si hmanh ah, kha bomhnak kha ramchung cawlcanghnak thawngin a si awk a si. Cun hi a bawmtu caah hin, hranhram uktu pawl nih minung kan sinak an hrem ning, tahchunhnak ah man pek loin hnekmi rian tuanter, ziaza :thalo an tuah ning, tahchunhnak ah nu tlaihhrem tehna, mi than tehna, hranhram kuli phorhter tehna, biaknak lei harnak

pek le serhsat tehna kha, vawleicung pumpi theihter i cu vawleicung pumpi nih an hnatlaklonak kha an ~~laing~~ daughter nak hnga i zuam. Cun cozah pakhat le pakhat ~~dinggang~~ tein i pehtlaihnak (diplomatic relation) kha ~~naingganzi~~ leiah siseh, sipuazi leiah siseh, chah a si khawhnak hnga i zuam. Cun cozah dangdang nih a bu in ~~an~~ tuahmi International Labor Organization (ILO) tehna, International Red Cross (IRC) tehna khan phuah ~~an~~ si khawhnak hnga i zuam. Hi tuahnak caah hin ral ~~briannam~~ hna pek ti lo, chawleh le chawhrawlnak hna phih, cozah pakhat le pakhat i pehtlaihnak (diplomatic recognition) hna :thumh, hi a :thahnemmi an si. Tahchunhnak ah ram ai-awahtu (ambassador) in i pehtlaihnak hna kha niam deuh ah :thumh, asiloah a chah in chah, sipuazi le thilri lei in bomhnak zeihmanh pek ti lo, cun hranchram uktu pawl hna ramchung i riantuannak ding ca (investment) tangka pek ti lo, cun UNO nih a bu in rian:tuannak a ngeihmi UNICEF tehna, UNDP tehna chungin phuah te hna hi an si hnga. Cun democracy duhtu pawl kha tangka bomhnak tehna, i chonhnak seh thilri, tahchunhnak ah telephone tehna le thilri dangdang in bomhnak pek an si hnga.

Zeitindah Timhtuahnak Ngan Cu Kan Tuah Lai?

Thil umtu ning kha :tha tein tuaktan hnuah, cucu zeitindah kan tuah taktak ning a si lai, cu tuahnak ~~cash~~ cun zei lam hna dah kan hman hna lai, lenglei ~~dominak~~ hna kha zeizei dah an si lai, ti kha :tha tein ruah ~~dijdel~~ hnuah, timhtuahnak ngan a suaitu hna nih

khan, i doh taktaknak kha zei ti set in dah tuah a si lai tinak a tlangpi kha a tlangpi a tlangpi in an suai lai. Cu tlangpi kaipi in an suaimi chungah cun atu in hmailei i democracy in i uk tik tiang kha aa tel dih lai. Cun hi timhtuahnak ngan a suaitu hna nih hin biahalnak tampi an i hal a herh lai caah a tanglei biahalnak hna hi an i hal a herh lai, chim ciami biahalnak lengah khan.

Hranhram uknak donghter i democracy uknak chuahter dingah zeitindah kan tuah lai timi chungah khan zei ruahnak dah a kau kho bik lai?

Cu dohnak saupi a rau ding cu, zei ti in aa thawk ah dah a :that bik lai? Zeitindah zapi nih khan, a thawkter ah cun a hmete le santlailo te a si ko lai nain, mah le mah i bochan khawhnak le thazang kha an hun ngeikhawh lai i a hremtu hna hranhram uktu pawl kha doh ngamnak an ngeikhawh lai? Zeitindah mizapi nih fialmi :tuan duh lo le hriamnam la :tung loin doh kha, an hun thiam chin lengmang lai i an hun ngamh chin lengmang lai? Cun hmun khat ka khat ah, zeitindah democrcy uknak kha tlawmte le bite a si hmanh ah hun tuahkhawh a si lai? Zeitindah hi bantuk zawn tete ah hin zapi nih democracy uknak kha an hun hman i hranhram uktu pawl uknak kha an donhkhanh lai?

Hranhram uktu pawl nih an hrawh lomi zapi nih a bu in an tuahmi thil a um el maw? (Tahcunhnak ah sianginn tehna, sikhaan te hna, biaknak lei bu tehna). Cu hna cu hranhram uktu pawl uknak chungin luatnak umternak ding cawlcaenghnak ah khan hman khawh an si lai maw? Cun cu bantuk a bu in tuahmi thil kha, cozah nih a lakmi hna kha, lak :than khawh a si dingmi an um maw? Asiloah, cu bantuk zapi in tuahmi thil a

thar hna serkhawh ding an um maw? Cucu hranhram uktu pawl lio le democracy duhtu pawl nih democracy um khawhnak ding ca i an cawllicangh lioah a si hnng.

Hranhram uktu pawl dohpeng khawhnak ahcun, zeitindah dohtu bu kha a thazang :thawnter khawh a si lai? Cu dohpengtu bu chung mi hna cu zeitindah thiamnak cawnpiak an si lai? Cun doh chungah khan zeibantuk thilri hna dah a herh lai, (tahcunhnak ah tangka tehna, thilri le hriamnam tehna)? Cun hmelchunhnak tuahmi, zapi nih fawi bik in anhngalh khawhmi le an duh mi zeidah a si hnng?

Cun hranhram uktu pawl hna thazang le an thazang hrampi hna kha, zeitindah derthawmter chin lengmang i a chah in vun chah khawh a si hnng? Zeitindah a dohepgntu hna zapi nih khan, an dohpeng khawh hna lai i hriamnam la tung loin dohpengnak kha an tuah khawh peng lai? Cun zapi nih khan kha bantukin i doh chungah khan, zeitindah minung nih kan herhmi a hrampi tirawl hna kha an ngeihpeng khawh lai? Cun i doh lioah khan zapi zlaza kha a :thatpeng khawhnak hnng zeitdah an tuah lai? Cun democracy uknak kha a hung nai tik i hranhram uktu pawl uknak a dongh cuahmah tikah khan, zeitindah zapi pawl nih khan cozah thlennak kha daitein a um khawh lai i ram chungah daihnak le remnak a um khawh lai. democracy uknak kha zeitindah a um khawh lai ti kha biatak tein an ruah a herh.

Hranhram uktu cozah hna dohnak caah hin suiami pakhat lawng (blue print pakhat lawng) a za tinak a si lo.. Hranhram uktu cozah pakhat dohnak le

thluknak caah hin dohnak suaimi pakhat ve a herh ko lai cozah dang pakhat caah a dang pakhat a herh ve ko lai. Cun democracy uknak zong hi ram khat hnu ram khat an i dang deuh cio ko lai. Thil umtuning hi an i lo dih hrimhrim lai lo, hranhram uktupa pakhat nih khan sinning dangte pakhat a ngei ko. lai i democarcy duhtu pawl zong nih khan an thil ti khawhnak le an :thawnnak ah an i dang cio fawn ko lai. Cucaah cun timhtuahnak ngan a suaitu hna nih khan anmab lak i thil umtuning lawng kha si loin cu thil umtuning chung ah cun zeitindah rian kan :tuan lai, timi zong kha :tha tein an hngalh a hau.¹³

Cun timh tuahnak ngan kha:tha tein suai a si hnuah, kha suaimi kha kaipi in thanh ding a si, mi tampi nih thei hnaseh tiin thanh ding a si. Kha dohpengnak chungah khan mi tampi i tel a herh caah kha mi hna nih khan, thil umtuning hi a tlangpi a tlangi in zeidah an si, cun hmun khat ka khat i tuah ding tetehna hi zeildah an si ti kha fiang tein an hngalh ahcun kha dohtu bu chunghah khan tel an duh deuh. Hi bantukin thil umtuning le tuah ding ning kha an hngalh ahcun an ral zong :a :tha deuh, an lung zong a thawng deuh i tel zong kha an duh deuh, cun ningcang tein tuah le :tuan zong kha an thiam deuh.

13 Tam deuh in zoh awk a :thami cu Sharp tuahwi The Politics of Nonviolent Action timi le Peter Ackerman le Christopher Krueger tialmi, Strataginc Nonviolent Conflict (Westport, Ct. Praeger, 1994) hna hi an si.

Cu timhtuahnak ngan a tlangpi a tlnagpi hna kha hranhram uktuk pawl hna kha theihter ve ding an si, zeicahtiah khakha an theih ah cun zapi cung i puarhrang tukin um kha a donh deuh hna lai, zeicahtiah kha theih bu khan cun, puarhrang tukin zapi hi kan hrem hna ah cun kanmah tuahmi kha kanmnah leiah aa .let kho than ti kha an hmuhkhawh lai Cun kha bantuk timh tuahnak ngan chung i a ummi thil hna kha hranhram uktu pawl nih anhmuh anhngalh ve tikah anmah chung hmanh ah khan lung i letnak le zamnak a um kho.

Cun kha bantukin hranhram uktu pawl dohnak ding le democracy in uknak ding timhtuahnak ngan kha suai a si dih hnuah cun, democracy uk duhtu pawl nih khan, kha suaimi kha felte in an zulh a herh. Kha timhtuahnak ngan chung i suaimi kha, a herh tuk can le a zeimaw can tete lawng ah zulh loin um awk a si hnga. Cun hi timhtuahnak ngan hi thlen awk a herh hrimhrim ti langhnak thil a um ahcun, kha timhtuahnak ngan rak tuahmi ah khan palhnak a um ti kha a fian ahcun, asiloah, kha timhtuahnak ngan rak suai lio can thil umtuning le atu thil umtuning kha an i dangtuk ti hmuhnak a um ahcun, timhtuahnak a suaitu pawl nih khan timh tuahnak ngan kha an thlen zong a herh ko lai. Hi hi tuah a herh ahçun, tha tein thil umtuning kha hlat le dot le ruah cikcek hnu lawng tuah a si lai i kha timhnak ngan thlengtu ding ah khan timhtuahnak ngan a dang a thar a :tha deuhmi pakhat tuah hnatlak hnu lawng ah, tuah a si hnga.

Cawlcaṅgh Taktak Tikah Zeitindah tuah A Si Lai?

Timhtualhnak ngan hi zeitluk :tha le fel in suai hmanh ah, hranhram uktu pawl uknak kha amah nih cun a donghter lai lo. Hi hmun le hi thil umtuning caah hihi a :tha lai, hihi hmankhawh a si bik lai ti kha suai le tuaktan longmang a herhmi a si. Cun hi thil ti ding ning suaimi hna nih hin, hranhram uktu hna uknak thluk khawhnak caah khan tinhmi thil an ngei hna lai. Hi tuknak kha a awngmin khawh nak hnga tukning kha tha tein thim le tuaktan a hau. Atu tiang i chimmi hi timhtuah le tuaktan tiang lawng an si rih.

Timhtuahnak a suaitu pawl nih hin, timhtuahnak ngan a suaitu pawl nih an tuah bang khan, thil sining kha tha tein hngalh i zeitindah kan tuah lai zeidah kan hman hna lai ti fiang tein hngalh kha a herh. Ralkap bawi pawl nih, raldoх tikah, zeitindah kan tuk lai, thilri le minung zeizatdah kan ngeih i zeintindah kan hman hrva lai i a rawlhtu hna kha khuazei in dah kan lak hna lai, zenthong zeizat dah kan ngeih, cun ram le hmun umtuning zei bantuk dah a si ti kha raltuknak an suai tikah :tha tein an hngalh a herh bantukin democracy duhtu pawl zong nih hriamnam lak loin kan dohnak ah hin zei tindah timhtuahnak kan suai hna lai ti cu :tha tein an hngalh le an tuaktan a herh ve. Hi hmanh ah hin hi lawng hi an za rih lo Cauk chungah hi bantukin tuah ah :tha timi hngalh lawng hi a za lo, thil tuah taktak tikah cun thil umtuning :tha tein hngalhnak chungin a chuał mi mahte ngeihmi thiamnak kha a herh.

Hmun khat ka khat tuknak ding caah hmun khat ka khat i thil va tinak ding caah le sau deuh kau deuh in tuahnak a herh mi caah, naingnganzi in dohnak a suaitu hna nih khan thil ummi hna le harnak ton ding a ummi hna kha :tha tein an ruah a hau lai. Hi hna hi cu an ruah awk a herhmi chung i aa telmi an si:

*Tuk awk le lak awkah i tinhmni tuahnak caah suaimi timhtuahnak ah khan, zei hi dah kan i tinhmi set kha a si ti kha fiang tein langhter i cu timhtuahnak hna nih cun timhtuahnak ngan tlamtinternak ding caah zei :thathnemnak dah an ngeih ti kha :tha tein ruah ding.

*Tinhmi tlamtinter khawhnak caah khan zei bantuk zei bantuk tuahning lam dah kan hman hna lai, zei bantuk naingnganzi dohnak hna dah kan hman hna lai, ti kha ruah a herh. Timhmi thil tlamtlin khawhnak ding i tuahmi timhtuahnak tlangpi chungah khan, thil hme deuh tete hna ca i tinhmi timhtuahnak hme deuh tete kha ngeih an hau. Kha hna nih khan zeitindah hranhram uktu hna thazang hrampi kha a chah khawh lai ti kha ruah bik ding cu a si. Tinhmi ngan tlanmtinternak hi, cu tinhmi tlamtinternak caah hmanmi thil hme deuh tete hna thawng hin a si lai ti kha hngalh zungzal awk a si.

*Sipuazi le naingnganzi hi dohpengnak ah an i pehtlaihning kha fian awk a herh. Khuasak tuntuknak kha i dohpengnak ah hin a :thihkhañ ngaingaimi a si ahcun, hranhram uktu pawl an dongh tikah khan

khakha :tha tein damter le tuaktan a herhmi a si lai. Democracy uknak kha a hung chuah cangka in, kha thilti kong remhnak a um kha a herh hrimhrim, zeicahtiah remhnak le damternak a um lo ahcun, mizapi kha an hnabei a dong lai i duhlonak lungthin kha an ngei sual lai Kha bantukin an lungthin a si sual ahcun, bu khatkhat nih kanmah nih hi thilhar hi kan phisin khawh deuh lai tiin hranhram uktu bu thar an chuak sual ko lai.

*A hlankan in, i hruihruinak ah hin zeitindah kan i hruihruaining a si lai, nawlneihning hi zeitindah a si lai, cun I biakchonh le i pehtlaihning ah hin zeitin tuah ah dah a :that bik lai ti tehna kha fiang deuh in hngalh cia a :tha. Cun biaceihnak kong ah hin, zeitindah bia ceihning le biakhiah ning a si lai ti zong kha fiang deuh in ruah cia a herh. Tahchunhnak ah pakhat biakhiahnak in maw bu in maw komiti in maw, zeitindah a si lai? Cun i chonhnak le i pehtlaihnak le i theihernak ah zeidah kan hman lai? Hi thil hna, biaceih biakhiah tik i ahmaan a ding deuh in ceih le khiahnak hna hi, hranhram uktu dohpengtu hna le mizapi nih khan zeitindah an ngeihpeng khawh hna lai ti kha tuaktan cia a herh.

*Dohpengtu hna tadin cu mizapi sin le hranhram uktu pawl sin le ramdang tadin thohtu pawl (International Press) hna sinah khan thanhding a si. Thanhmi tadin kha ahmaanmi an si awk a si. Perhmi bia le a si set lomi kong tadin cu dohpengtu hna cungah zumhlonak tlunter khotu an si.

*Kha bantukin i dohnak a chuah hlan khan, zapi nunning le cawlcangh ning leiah siseh, cathiam finnak leiah siseh, sipuazi leiah siseh, nainnganzi leiah siseh, mahte in a cawlcang khomi si khawnak hnga kha i timhtuah ngai a hau. Kha bantuk cawnpiaknak le tuahnak kha dohnak chung taktak i aa te! lomi, a lenglei mi nih khan an rak tuahkhawhmi a si.

*Tuah dingmi thil pakhathat te maw, asiloah, a tlangpi in luatnak ca i cawlcanghnak maw, a zei sette caah hin dah lenglei bomhnak kan hal lai timi kha fiangte in ruah a herh. Lenglei bomhnak nih khan ramchung cawlcanghnak kha, rinhawk a tlak set :tung lomi lenglei bomhnak, hmuh ding le hmuh lo. ding hmanh a fiang lomi kha, a bochanter sual ~~nak~~ hnga lo, zeitindah kha lenglei bomhnak hna kha a :tha bik le thil ti kho bik in hman an si lai ti kha fel tein ruah a herh. Cucaah lenglei in bawmtu hna nih khan zei zawn ah hin dah an kan bomkhawh bik lai ti kha :tha tein tuaktan awk a si. Tahchunhnak ah Non Governmental Organization (NGO) pawl nih, zapi ca :thami cawlcanghnak ah siseh, zapi hunchonak caah siseh, naingnganzi lei cawlcanghnak ah siseh, biaknak bu hna rian:tuannak ah siseh, riantuantu pawl. a bu in rian:tuannak (labour organization) ah siseh, zeitindah an kan bomkhawh lai, ti tuaktan kha a :tha. Cun cozah dangdang si hna seh, UNO chung i rian tuantu bu a dangdang si hna seh, kha hna nih khan zeitindah an kan bomkhawh lai, ti kha tuaktak zungzal ding a si.

*Cun hranhram uktu pawl kha zapi nih hun dohnak a um: tikah, thil a ningcang tein a um khawhnak hnga le zapi herhmi thil hna kha hmuhkhawh an si nak hnga, dohpengnak khua a khangtu hna nih khan, zeidah tuahawk a herh lai ti kha :tha tein rak ruah cia le rak khan cia a herh. Hi bantukin thil kha ningcang tein a um khawh ahcun, democracy uknak hi hranhram uknak nakin a fel deuh, a :tha deuh ti kha mi nih an hmuh hleiah, hranhram uktu pawl nih, thil a buai tikah cun, hriamnam loin remhkhawh a si lo, an ti i thil a ningcang in umter :than awkah le upadi zulh in uknak umter :than awkah tiin, heh tiah mi an hrem an thah tawnmi kha, hlennak bia le ahmaan lomi an si kha a langhter lai.

Uktu Pawl Bomh Duhlonak Lungthin Karhernak

Uktu pawl nih fialmi tuah duh lo le uktu pawl bomh duh lo hi hranhram uktu pawl dohpengnak ah hin hma a kal bikmi a si. Hihi Gandhi nih British cozah dohnak ah a rak hmanmi kha a si. Hihi zapi zong nih a sullam :tha tein hngalhawk a si. Dal Thumnak i Zawng Bawipa kong chimmi nih a sullam a langhter bang khan, a sullam hram hi cu hngalh fawi a si ko. Ukmie hna nih an uktu hna kha, an uktu hna nih an hrem hna hmanh ah, bawm duh lo le :tanpi duh loin an um hna ahcun, a can a phak tikah cun hremtu hna uknak kha a der a der lai i a tlu ko lai.

Hranhram uknak tang i a ummi nih cun, hi sullam hi an hngalh cang ko lai. An hngalh hmanh ah hi

ruahning le thil tining kha democracy duhtu pawl nih khan zapi kha an hngalhnter :than lengmang hna a herh ko. Zawng Bawipa tuanbia hei ti bantuk maw, asiloah, cu bantuk ruahnak a chuahpitu tuanbia dangdang hna maw kha bantuak tuanbia hna kha zapi cu chimh lengmang ding an si. Kha bantuk tuanbia hna kha zapi nih fawi tein hngalh khawhmi an si i kha ruahning sullam kha a tlangpi in an hngalh ahcun zapi nih khan, hmailei ah, hranhram uktu pawl kha an duh lo chin lengmang hna lai i, duhlonak kha hman a herh cang ti tikah a sullam le a can ca i hmanawk a herh ning kha an hngalhkhawh lai. Cun an hngalh lawng si loin, can nih a chuahpimi thil, umtuning zulb-in uktu pawl bomh duh lonak le :tanpi duhlonak le an rian fialmi tuah duh lonak a phunphun kha a chuahter-khawh lai.

Hranhram uktu pawl kut tang i um lioah hin hi bantuk ruahnak zapi theihter hi a har ngai. Hi ruahning tadinca in thanh tehna hi :tih zong a nung ngaimi a si. Asinain democracy duhtu pawl nih hin tuahkhawh a si ko ti kha ton ciами thil in a langmi a si Nazi le Communist uknak tang hmanh ah, democracy duhtu pawl nih khan, anmah an minung hna he lawng hmanh si loin, a dang zapi he hmanh khan i chimhchonh khawhnak an ngei ko. Cu bantukin an ngeih khawhnak cu taza-win a si lomi tadinca tehna, cathlahmi tehna, cauk tehna in a rak si. Hnu deuh ah cun hna in theihmi le mit in hmuhmi video le kheset in an hung si.

A hlankan in rak timhtuah chungnak ruangah khan, zeindah uktu pawl kha doh an si khawh lai tinak tungtlang pipi hna kha zapi kha rak hngalhter khawh le

rak phawt khawh an si. Hi thawngthanhnak chungah hin, zei theng tete hna hi dah kan i tinhmi an si, zei bantuk thil umtuning thengte hna hi dah kan duh lonak sandah kan piah hnawh duhmi cu an si, zei hna hi dah bomh kan duh lomi hna le :tanpi kan duh lomi hna cu an si ti kha zapi nih an hngalhkhawh lai i zeitindah kan tuah lai ti zong kha an lung a fiang kho lai. Kha bantuk khan tuahkhawh ahcun, zapi nih khan thil kha a ningcang an hngalh lai i a tlangpi kha an lung a fiang lai. Democracy duhtu pawl nih khan, an biakchonh khawh hna lo le thawng an thanh khawh hna lo hmanh ah zapi nih khan a ruah awk an rak hngalh lai. Cun hi bantuk lio ah hin, hranhram uktu pawl nih, democracy duhtu pawl i thil ti ding ning thawng an thanhmi kha zapi nih hngal. kho hna hlah seh tiin, thawng dang an rak thanh ve tawn i khakha Democracy duhtu pawl an thanhmi bantuk khan “dohnak caah tuah ning” ti hawi hna in a min kha an ti ve tawn. Cucaah a zei deuh hi dah democracy duhtu hna thanhmi, a zei deuh hi dah hranhram uktu hna thanhmi ti zong kha theih le thleidan awkah a harmi a si tawn i cucaah cun rak thanhchungnak le zapi kha fimnak rak pek chungnak a um khawh ahcun kha tikah khan zapi nih khan zei hi dah zei a si ti kha an hngalhkhawh i an thleidan khawh.

Rialchihnak Um Tikah Zeidah Tuah Awk A Si Lai

Zapi nih hranhram uktu pawl doh kha an vun i thawk tikah, hranhram uktu pawl nih khan, fak

chinchin in an hrem ko hna lai i an thah ko hna lai. Kha tikah khan zeitindah dohnak kha tuahpeng khawh a si lai ti kha biatak tein ruah cia a herh. Zeitindah leh ve ah a :that lai? Hremnak kha a karh chin lengmang caah zeitindah kan hrialkhawh lai, ti tehna kha tuaktan ngai a herh. Cucaah harnak a chuak ding, hremnak le thahnak a um ko lai, ti kha zapi kha chimhchung ah a :tha. Cun hremnak le thahnak kha a fah tuk sual ahcun, tiin si lei ralrinnak kha ngeih chung ding a si fawn.

An kan hrem lai ti hngalh cia in, timhtuahnak suaitu pawl nih khan an suai a hau. Cucaah zei bantuk tuah ning dah kan hman hna lai, zei bantuk lam dah kan zulh hna lai, ti kha ruah a herh i kha ah khan tinh bikmi cu hremnak kha um loter hram khawh a si ahcun um lo ter kha i zuam, a si khawh hrat lo i a um hmanh ah, zeimaw ti tal in fak lo deuh in asikho hnga maw, tinak lam kha kawl i zuam a herh ko. Tahchunhnak ah, hranhram uktu pawl duh lonak langhernak ah lampi ah sandah an hei piah ko hnga, kha tikah khan thong tampi an hei tlaih hna hnga i an hei thah men ko hna hnga i cu mi tampi an thah hna ruangah khan hranharm uktu pawl kha an zeihmanh a hei poi hlei fawn hnga lo. Cucaah zei ti tuah ah dah a :that bik hnga? Zapi nih khan duh lonak langhernak ah mah inn cio hawi hna i um ko, fialmi rian hawil hna kha :tuan duh setsai loin hei um, cozah rian:tuan pawl. zong nih khan an rian ah khan :tang tuk loin um, kha bantuk in tuahmi thil kha hranhram uktu pawl tei khawhnak ca i a :tha deuhmi a si kho men ko hnga.

Cun thil pakhatkhat kha kan tuah hrimhrim ko lai ti a si tikah, timhtuahnak suaitu pawl nih khan, a

man zeitluk rit dah a si lai ti kha tha tein an tuaktan a herh i miaknak lei siseh sunghnak lei siseh tuak khawh chungin tuak kha a herh ko. Kha bantukin tuak lioah khan thil dang a herh rihmi cu, zapi kha ziaza :tha in an um kho lai maw, hriamnam la loin an um kho lai maw? An thinhung hna seh law hriamnam i lak hna seh, tiin an tihramnak hna kha an ing kho lai maw? ti kha a si. Cucaah khuakhangtu pawl nih an rak ruah cia awk a herhmi cu, kha bantuk tikah khan zeitindah hriamnam la loin kan dohpeng khawh hna lai ti kha a si. Hi bantuk tikah hin a tanglei thil hna hi hman khawh an si lai maw, hman khawh an si lo hmanh ah ruah cia phu an si lai maw? Cu thil hna cu: :thatlonak kan tuah lai lo tiah bia i kamnak tehna, kannih kan zulhmi policy cu hihi an si ti tehna, sikan kan ngeihawk a si tiah cathlahmi tuah tehna, sandah piahtu pawl a hruihruaitu hna caah mi chiah tehna, hriamnam lakin a duh mi a khamtu dingah mi chiah tehna, Hruaitu pawl. nih an hngalhawk a herhmi cu, zapi kha an thinhung hna sehlaw, hriamnam lakin cawlcang hna seh ti kha hranhram uktu pawl nih an duhmi a si ti kha a si i a tuahtu dingah an chiahmi hna kha agents provocateurs ti an si.

Timhtuahnak Suaimi I Tlaipheng

Timhtuahnak suaimi a tlangpi cu, zeitindah rian kan :tuan lai, timi kha va si bik kaw, kha a tlangpi kha voikhat hun fehter khawh hnu ahcun, i tlaipheng khawh chungin i tlaipheng awk a si. Hranhram uktu

pawl nih khan, zeitindah an i suaimi lam hin kan pialter khawh hna lai ti kha an i zuam lai i thil hmetete kha i donhter hna seh tiin an tuah hnawh hna lai. Kha tikah thil ngan deuh cung i an lunghthin chiahawk a simi kha thil hmetete cungah khan chiah a fawi caah an i ralrin ngaiawk a hau. Cun i tinhmi lam zulhnak khan, thinhunnak hi, mi a pialtertu asikhawh caah ralrin ngaingai a herh thiamthiam, zeicahtiah hranhram uktu pawl nih khan an thinhung hna seh law pial hna seh ti kha an i timhmi hrim a si lai.

Democracy duhtu pawl nih tuahning an i suaimi kha a tlangpi in ahmaan ko ahcun, hmailei ah kar khat hnu kar khat in an kai awk a si ko. A karlak lam thluan ah thlenawk le tuahning danter awk a herhnak a um ko lai i hreraitu :tha le fim nih cun, can thar le thil thar a chuakmi hna kha :tha tein hmankhawh an i zuam ko lai. Hi bantukin i siamremnak hi, timhtuahnak ngan nih a kalpi ning le aa tinhning sihnaseh, hmun khat ka khat va tuk va laknak ding ca i suaimi thil tining si hna seh, kha thil hna he khan cawchchih lo ding an si. Hi bantukin timhtuahnak ngan nih aa suaimi thil hna le hmun khat ka khat va laknak ding ca thil ti ning hna kha :tha te le ralring tein hmankhawh ahcun, awngminnak caah a :thahnem ngaingaimi an si.

Dal Riat (Chapter Eight)

Zeitindah Naingnganzi In Dohnak Kha Hman A Si Lai?

Mizapi kha zeihmanh a tuah khomi an si lo i :tihnak in a khatmi an sinak hmun ah cun, zapi ca thil tuah dingmi kha :tih a nung tuk lomi a si lai. Cun an lungthawhnak le lung :thawnnak a petu ding a si lai. Tahchunhnak ah, angki eng hruk, hei ti bantuk hna hi zapi ca i :tih a nung lem :tung lomi, zapi nih an i tel duh ve dingmi le an i telkhawh mi a si :tungmi a hei si ko hnga. Cun thil dang pakhatkhat, zapi ca i a :thami, tahchunhnak ah tikhor cawh, hei ti maw kha hrjh i zapi in :tuan ding a si ko i kha hmunkhat :tuannak nih khan

lungthin tampi a funter. Hruaitu pawl nih khan, kha bantuk thil an thim tikah, zapi ca i a:thatnak ahohmanh nih an al lo dingmi thim thiam kha a herh. Thimmi thil kha cheutu si loin funtu a si khawhnak hnga kha ruah awk a herh. Kha bantuk thil hmetsi pakhatkhat i awngminnak a um tikah, zapi nih khan an hun zumh hna, thil an ti kho dah ee, ti zong kha an hun hngalh i an lungtin lonak chimh phu an si le a bawm khotu hna an si zong kha an hun hngalh hna

Cun tinhmi ngei in suaimi thil tuahning hna nih an i tinh awk cu, hmakhatte ah hranchram uktu pawl kha thluk cutmat ding ti kha a si lo, thil hmetete an si zongah, kha thil hna chung i awngminnak pakhat hnu pakhat an um khawh ding kha a si. Cun hi bantukin tinhmi a hme deuhmi ah khan cun zapi kha an dihlak in an i tel ve a herh lem lo.

Cun tinhmi ngei in suaimi thil tining hna tuaktan tikah hin, kha tining hna kha, timhtuahnak ngan tlamtinternak caah an si ti kha hngalh peng ding a si. Cucaah cun a suaitu le a tuaktantu hna nih khan, a hramthawk, a lai le a donghnak kha an ruah zungzal awk a herh i kha hna kha an i dang cio ti zong kha an hngalhawk a si.

Dohning I Thimmi

Dohnak aa thawkka hrawngah hin, a dangdang in tuahmi tuknak, tinhmi aa dang ciomi kha an :thahnem ngai lai. Kha bantuk thimmi tuknak pawl kha pakhat hnu pakhat in an si ah a :tha. Asinain a

zeimaw can ah cun pahnih pathum zong an i thonh kho ko.

Cun hi bantuk "dohnak thimmi" timi ah hin, hranhram uktu pawl nih an tuahmi hremnak a langhteru a simi thil, zapi lung a fakmi kha thim ah a tha i khakha biatak tein tongkhawh i zuam ding a si. Khakha awngmin lakin tuah i zuam awk a si i kha awngminnak hna kha, a tlangpi in suaimi timhtuahnak ngan tinhmi tlamtlinnak a hun bawmtu kha an si kho.

Kha a karlak i awngminnak tinhmi kha, a suaitu hna nih khan an suai lioah, zapi nih tuah khawhmi a simi kha an suai awk a si, zeicahtiah e har tukmi hna an suai ahcun, zapi kha an lung a dong sual lai. An tuahkhawh lomi cu namchih len ding a si rih lo. Hi bantukin awngminnak an tuah khawhmi hna nih khan, lung:thawnnak a bomh hna i saupi cawlcanhnak dingah khan bawmtu a :thahnemmi thil an si.

Hi bantukin thimmi cu, a tlam a tlin khawhnak ding caah, zapi caah a :thami a si awk a si i kha thimmi a tlam a tlin khawhnak ding caah timhtuahnak cu zapi zong an i tel khawhmi timhtuahnak a si awk a si. Cu thil hna cu sipuazi he aa pehtlaimi thil hna, naingnganzi he aa pehtlaimi thil hna, an si hmasa bik lai. Hi tinhmi thil hna i thimnak chan cu, zapi kha a cheukhat tal hranhram uktu hna kut chungah khan lut loin an umpeng khawh nak hnga le naingnganzi kha a cheuchum tal a luat peng khawhnak hnga caah a si lai. Cun hranhram uktu pawl nih an uk liomi lak :than zong kha i tinhmi cu a si lai, cun hranhram uktu pawl nih tuah an i timhmi a cheukhat tal donhkhawh zong kha a si fawn lai. Cun a thim in i

thimnak tuknak nih, hranhram uktu pawl an derthawmnak zawnte i :thuat kha aa tinhmi a si fawn lai. Cuticun democracy duhtu pawl nih khan, an thazang ngeihmi hnihchun in an tuahmi kha santlai a si lai i zapi nih khan hranhram uktu pawl nih an tuahmi kha zeidah an si ti zong kha an hngalh lai

Tuan nawnpi khan, timhtuahnak suaitu hna nih khan, zeizei hna hi dah hmasabik i tuahawk an si lai ti kha an ruah lai i zeidah tinhmi an si lai ti zong kha an fian cang awk a si lai. Cun Timhtuahnak ngan kha zeitindah an bomkhawh lai? ti kha an ruahchih zungzal lai. Cun Tuah Taktak Ding timi pahnhhnak le pathumnak zong kha a tungtlang cu hi can ah hin an suai çang awk a si lai. Hi suaimi vialte nih hin Timhtuahnak ngan kha an tlinter awk a si i Timhtuahnak ngan chungah khan an :tuan awk a si.

Hmelchunhnak In Langhtermi Tuahnak

Hranhram uktu pawl an hram phelhnak ding ca i tuahnak a hramhawk ah hin cun, naingnganzi in tuahmi pawl. a hmasa hna kha cu, bi deuh in tuah awk an si Hi nih hin aa tinhmi cu, zapi duhnak le lungthin kha hneksak, cun hmailei i naingnganzi in cawlcanghnak le fialmi tuah duh loin umnak in hranhram uktu pawl dohpengnak kha, an pehzulh kho lai maw pehzulh kho lo, ti hngalhnak ca zongah a si.

Hi tuahnak nih hin ahmasa bik ah a tuah dingri cu, hmelchunhnak in langhtermi tuahnak an si. Hi a sullam cu duhlonak langhernak catar tehna, nuar

tehna, fialmi tuah loin um tehna, hmun pakhatkhat, biapi a simi hmun i pangpar va chiah tehna, a sullam a ruat lomi ca i zeihmanh a si lem :tung lomi, a sullam a ruatmi ca i sullam a ngei ngai :tungmi, cun rian :tuan cuahmah lio hawi hna ah maw mimit pang kan i din ta lai, hei ti bantuk tehna le a dangdang hna kha an si. Cun hmun dang le ka dang ah, mi tlawmpal hawihna nih, rawl kan ul, hei ti hna maw, cun zan khuadei it loin um tehna, zung pakhatkhat ah maw, hmun pakhatkhat ah maw, a :thut sawsawh in :thut tehna, an si ko hnng. Ralrin awk a herhmi cu hi bantuk sandahpiah mi pawl hi hranhram uktu hna nih hin fak piin an hrem tawn hna ti hi a si.

Cun hi bantuk hmelchunhnak in tuahmi duhlonak langhernak hi hranhram uktu pawl palek le ralkap nih khan fak tuk in an hrem tawn hna caah a thawkter ah cun hman rih lo ding a si hnng.

Hmelchunhnak in langhtermi tuahnak nih hin mi tampi kha a hlauh hna i ramdang cozah hna zong kha a :thangh tawn hna. Tahchunhnak ah, 1988 i Kawlram i lamzawh in sandah an piahmi tehna, 1989 ah Tulukram Tiannamen Square (Tiannamen Bualrawn) ah siangakchia nih sandah an piahmi le rawl ulh in an piahmi tehna. Hi hmun pahnih ah, an pañnih tein, minung tam hringhran an thah hna, hi ruangah hin timtuahnak suaitu pawl nih hin :tha tein ruah le tuaktan a hau. Hi tuahnak hna nih hin, minung lungchung ah cun fakpi in rian cu a :tuan ko nain, Kawl cozah siseh, Tuluk cozah siseh, a thlu kho hna lo. A ngaingai ti ahcun, sandahpiah tehna hi hmelchunhnak

lawng an si i hranhram uktu pawl thluknak taktak le tlennak taktak kha cu an tuah kho lo.

Hranhram uktu pawl :thawnnak a hrampi kha chahkhawh ngaingai awk a har ko i a thawkka ah hin a har khun. Hi a hrampi chah khawhnak ding caah zapi nih an ningpi in tuah le zapi nih a bu a bu in an tuahmi kha a herh. Asinain hi ah hin, a har bikmi cu zapi lung i nget dih khawh kha a si. Hihi a um kho bal rih lo i hmailei zongah a um ding hi a har ngai lai. Cucaah cun zapi nih hranhram uktu pawl sinah :tang duh loin kan um lai, ti in ruah tehna hi, thil umtuning a sining taktak hngalh lo deuh tu a rak si.

Tavuan I Phawt Cio

Hun i doh taktak tikah hin, zapi chung mi a cheukhat nih maw bu cheukhat nih maw, fak khun in an in tawn. Cun hun tuah lengmang tikah cun midang hna zong, bu dang hna zong nih an in ve. Sandahpiah ning hna hi aa khat cio hnga lo, tahchunhnak ah siangakchia hna nih sianginn ah sianginn kai duh loin sandah an piah hnga, biaknak lei mi hna nih, biakinn ah thla kan cam tiin zapi he an um peng hnga, tlanglong lei riantuantu hna nih fel tuk lehpek in rian:tuan hnga i tlanglong hna kha an tlai peng hnga, tadinca :tialtu hna nih khan, khapmi bia nan :tial lai lo timi zulh in kha zawn kha zeihmanh :tial lo piin a langpi in an umter ko hnga, palek hna nih khan, tlai u,tiah an timi democracy duhtu hna kha tlai lo hawi hna in an um hna hnga, Cu bantukin kap khat kap khat i rakdoh hna nak nih khan,

kapdang i a ummi hna kha dinhnak a pek chung hna hnga i dohpengnak kha a kalpeng kho ve hnga. Mah tein aa uk ciami zapi le sipuazi le naingnganzi bu pawl hna, cun zapi nih a bu in an tuahmi thil (institutions) sianginn tehna, sikhaan tehna, humhak khawhnak dingah khan, thimmi ngei tete in tuknak tuahmi cu a biapi ngaingai. Thazang le :thawnnak an i hlumnak hmunlai hna hi, hranhram uktu pawl dohnak caah hin a rem ngaingaimi hmun an si. Cucaah cun hun i doh takktak tikah cun hi hmun le bu hna hi hranhram uktu pawl nih an i sel hmasabik mi an si.

Hranhram Uknak A :Thawnnak Zawn Kha I Sel Ding

I dohnak kha a can a hung sau deuh cang i sau deuh le kau deuh in dohnak kha a hung chuah tikah, timhtuahnak suaitu pawl nih khan, zeitindah hranhram uktu pawl :thawnnak kha kan kham kan donkhkhawh lai tinak caah tuahning suaimi an ngeih a herh. I tinhmi cu zapi nih an duhlonak hna le :tanpi an duhlonak hna kha :thanter chin lengmang le democracy duhtu pawl caah a :tha deuh dingin hmun thar le sining thar chuahter khawh kha a si. Cun democracy duhtu pawl nih khan thazang an hun ngeih deuh ve lengmang tikah khuakhangtu pawl nih khan tinhmi a sang deuh kha suai i cu tinhmi a tlin khawhnak hnga dingah cun, zapi duhlonak le lungsilonak kha hman i hranhram uktu pawl nawingeihnak hram kha chah, cun hranhram uktu

pawl kha naingnganzi in mizeng ah canter i a donghnak ah :teh:tiamter dih kha a si awk a si.

Hranhram uktu pawl a rak :tanhtu hna le a rak bawmtu hna kha zeitindah democracy duhtu pawl leiah hruaikhawh an si lai, ti kha timhtuanak a suaitu hna caah biapi ngaingai a si. Hranhram uktu pawl nih thlachiat ruat loin thil an tuahnak le puarhrang ngaiin mi an h̄em hna nak kha a hung langh tikah, an thchkhannak hna le an :tanh hnanak an zor deuh lai. Cun hranhram uktu pawl nih sipuazi leiah zulh awk an timi policy a :thatloning le a si khawh loning kha a hung langh tikah, kha zong nih khan an :tanh hnanak kha a zorter lai. Asiloah, hranhram uktu pawl uknak a dong dengmang cang, tinak nih hin an thohkhan hnanak le an :tanh hnanak kha a donghter iai. Hranhram uktu pawl a bawmtu hna le a thohkhantu hna kha, democracy lei i an :tan lo hmanh ah, a doh tal do loin an um kha a herh, kik lo lum lo i an um i "hauhruang cung :thu" tal siterkhawh an si ahcun, cucu a thahnem ngaingai. Cun democracy lungho ngaiin a :tanhtu an si cu duh bikmi cu a si hnga ta.

Hriamnam lak loin naingnganzi in dohpengnak le :tanpi-thohkhan duh loin dohpengnak kha zeitindah a chuah khawh lai tinak ah, khuakhangtu pawl nih khan, hranhram uktu a thohkhantu hna le a bawmtu hna le an chungril i a bu tete in a ummi hna le anmah chung i naingnganzi party a ummi hna kha le palek hna le cozah riantuan hna le ralkap hna kha, a hleikhun in an lunglak khawh kha a herh.

Cun ralkap le ralbawi hna nih khan hranhram uktu kha zeitluk in dah an thohkhan ti kha :tha tein

tuaktan thiam i ralkap pawl hi a lenglei bia nih a hlan kho hna maw hlan kho lo ti kha tuak a herh. Ralkap sawsawh nih cun, hranhram uktu pawl kha an duh lo ve men hna lai. An duh na loin, ralkap chungah an tlaktermi hna an si le bang ahcun an duh lo kho men ko. Cun ralkap zeimawzat le ralbawai zeimawzat hna zong kha, innchung khurkhar ruangah maw, pumpak thil ruangah maw, naingnganzi ruangah maw, a lung a si ti lomi an um kho ko. Cun ralkap hna le ralbawi hna kha, democracy lei i a mer khotu hna thil dang zeital hngalhmi a um maw?

Cun i doh hramthawkte hin hranhram uktu pawl ralbawi hna le ralkap hna he i chonh khawhnak um ding kha a herh ngai. Democracy duhtu pawl nih khan, bia in siseh,hmelchunhnak in siseh, tuahnak in siseh, democracy hmuhnak ding caah hin kan cawlcangpeng ko lai, ti kha ralbawipawl le ralkap pawl kha hngalhter peng awk a hau. Cun ralkap kha fiang tein hngalhter a herhmi cu, democracy hmuh khawhnak ding cawlcanghnak hi ralkap :thihkhaihnak caah si loin, hranhram uktu pawl thluknak ca lawngah a si, ti kha fiang tein chimh an herh. Cu bantuk hngalhernak nih cun, hranhram uktu pawl ralkap hna lung:thawnnak kha a dorhter khawh i a donghnak ah democracy leiah khan a merter khawh hna.Cu bantukin cozah riantuan dang hna le palek pawl zong kha chimh khawh an si ve.

Hranhram uktu pawl an ralkap hna le hriamnam tlaitu pawl lemsoi ti tikah hin, uktu a si liomi hna kha ralkap nih an aana kha lak ding a si, ti duhnak a si lo. Zeicahtiah hriamnam in aana lakmi uknak (coup de'tat) nih hin, zapi le uktu hna karlak i nawlgeihnak,

uktu nih an ngeih tuk i an duhduh in an hmanmi kha, a remh hlei bal lo. Cucaaah cun democracy a :tanhtu hna nih ralkap sinah fianter a herhmi cu, hranhram uktu pawl tei hi ralkap nih aana lak i uk a si lo, cun ramchung ah mah le mah i dohnak (civil war) a um ti zong a si lo, ti kha a si. Aana-ting si lo le ramchung ral si loin, democracy hi hmuhkhawh a si ko ti kha chim duhmi cu a si

Democracy a duhtu ralkap hna le an bawi hna nih khan, an tuah khawhmi cu, ralkap chung i lunglinlonak le lungsilonak hna kha, karhter, cun rian kha :thi:tha in :tuan duh loin umter hna, va :tuan u timi rian hna kha tlai deuh ah va tuah, democracy duhtu pawl va hrem hna u timi hawihna kha hrem duh set loin um, a can hna kha thawn, Cun ralkap hna nih democracy um khawhnak caah democracy duhtu pawl an i chawh an i leh kha donhkham tuk lo, thawngthanh awk a herhmi kha thanhpiak, rawl le si zong kha a herh ahcun pekchanh, khakha an tuah khawhmi a si.

Ralkap hi hranhram uktu pawl nih :thawnnak hrampi ah an i hmanmi hna, an si, zeicahtiah annih cu :tha tein cawnpiakmi an si, nawingai ding hrimhrim in an thi ah lut lakin ronhmi hriamnam tlai an si i "nawl ngai lo mi" timi hna hremtu ah a fel bik an si. Cucaaah cun hriamnam la loin dohpengnak a suaith hna nih khan an hngalh awk cu, hriamnam tlai pawl an lunghien ding hi a har ngaingaimi a si, cun khi hna pawl le palek le cozah riantuan pawl nih hranhram uktu cozah kha an :tanhpeng hna i an nawl an ngaihpeng hna ahcun, kha hranhram uktu pawl tei kha a har ngaingaimi, teikhawh a si hrimhrim lo ti tluk a simi, a

si ti kha a si. Cucaah cun hranhram uktu pawl i an ralkap hna le palek hna le cozah riantuan hna kha, zeitindah/an lung kan lak hna lai i an lung kan thlen hna lai, ti kha democracy duhtu pawl nih tha tein an ruah le an suai a herh ngaingai i thil biapi bik pakhat ah an chiah awk a herh.

Democracy duhtu pawl nih an hngalhawk a herhmi cu, ralkap le palek hna chungah democracy a :tanh vetu a ummi hna kha, an caah :tih a nung ngaingai i hremnak le thahnak hmanh an ing kho ti kha a si. Cucaah democracy duhtu pawl. nih khan, ralkap le palek hna kha, khulrang in nawl ngaihlonak tuah u, an ti awk hna a si lo, a thlithup in nawl ngaihlonak tuah awk tampi a um ko, ti kha lam hmuhsak ding tu an si. Cu bantuk nawl ngaihlonak cu, tahchunhnak ah, an bawile nih va hrem hna u, va tlai hna u, tiah an fialmi hna fel tuk loin va tuah tehna, va kawl hna u tiah an timi minung hna i hmuhter set duh lo hei ti tehna, cun cozah dohtu pawl kha tlaih le hrem an timh hna tikah, a thli in chimh ding, tlaih le hmun dang ah kuat an timh hna kha chimh tehna, cun an bawile chimh a herhmi tete kha chimh tlolh tehna hi an si. Cun ralbawi pawl a lung a si ve lomi hna nih khan, an tanglei mi hna sin order pek kha tlolh i zuam ve ding. Ralkap pawl nih khan sandahpiah pawl kha an lu cung deuh ah kah ding. Cu bantuk ve in, cozah riantuan pawl zong nih khan, ka zaw tiin akhonh hna lak, ca hna thlau, tuah u tinak ca hna i hmuhter loin um, hi bantuk hi tampi an tuah khawhmi a um.

Timhtuahnak Chungah Thlen A Herhmi Thlen

Hriamnam la lo in dohpengnak a suaitu pawl nih khan, zeitindah timhtuahnak ngan suaimi le hmun khatkhat i thil a cangmi phisinnak ca i suaimi tuahning kha an kalning le hmanning a si lai ti kha atu le atu :tha tein zoh le tuaktan a hau. A si kho ngaimi cu, va dohnak kha rak timhtuah ningin si loin chia deuh ngaiin a kal kho. Kha tikah khan, timhtuahnak a zei hna hi dah kan thlen hna lai, ti tuaktan kha a herh ngaingai. Kan cawlcanghnak hi zeitindah a tha kan :thawnter :than lai i a hlan bantuk kha a si khawh lai ti ruah le tuaktan kha a herh. Hi bantuk a si tikah cun, harnak kan tonmi hi zeiset hi dah an si ti kha kutdong in sawh khawh, tuahning le tukning kha :tha tein zohthan, tavuan pekmi bu hna kha thlen a herh ahcun thlen, thazang tam deuh lak i a dang tuah ding lam kha kawl i hman. Cun khakha tuah dih cun, a thar in suaimi kha hmancolh ding.

Asinain thil a si kho vemi cu, ruahnak nakin awngminnak a um kho deuh ve ko, hranhram uktu kha ruahnak lengin tuan deuh ah an tlu kho ko, kha bantukin thil a sikhawh phum sual ahcun, democracy duhtu pawl nih khan, zeitindah an tuah lai? Cu biahalnak cu atu ah kan vun ruat lai.

Dal Kua (Chapter Nine)

Hranhram Uktupawl Thluknak

:Tha tein tuaktan i suaimi dohpengnak le tuknak nih khan dohpengtu pawl kha an thazang :thawnter i zapi chungah hranhram uktu pawl nih felfai in an uk khawh lomi hmun le ram kha anmah nih fel deuh le kau deuh in va uk khawh kha aa tinhmi a si. Cun hi dohnak hna nih hin an fiantermi cu, zeitindah hranhram uktu pawl kha thohkhan lo khawh an si i hriamnam loin naingnganzi in teikhawh an si kha a si. Hi hmun tete i awngminnak a ummi nih hin zapi kha an nuarnak le an cawlcaṅgħinak ah khan tampi a bomh hna

Dal Thumnak ah kan chim cang bang khan, thohkhannak, :tanpinak le an nawl ngaihnak kha, hranhram uktu pawl nih hin, aana ngeikhawh pengnak dingah an herh. Naingnganzi :thawnnak kha an ngeih lo ahcun, hranhram uktu pawl hi an aana kha a :tumchuk i a donghnak ah cun an dih. Cucaaah hranhram uktu pawl teinak caah a :tha bikmi cu, thohkhan lo, bawmh lo, :tanh lo hi a si ko. Zeitindah an :thawnnak hrampi kha naingnganzi in thlen khawh a si lai, timi, chim cangmi kha hun zoh :than a :tha lai.

Pakhatnak ah hranhram uktu pawl nih hin, kan uknak hi a fek ko, a :tha ko, upadi ningin a si ko, tiah, an ruah ko, cucaaah cun mizapi nih, kan in duh hna lo, kan in thohkhan hna lo, nan uknak hi upadi ningin a si lo, nan uknak hi a hmaanmi a si lo, tiah hun langhternak tuah kha, an hram phelhtu :tha bik pakhat a si. Cun hi bantuk in an hrampi pakhat kha a pelh ahcun, an hram dangdang zong kha an rak pelh ve.

Pahnihnak ah, hranhram uktu pawl an hrampi lakah a :thawng bikmi cu zapi nih anmah thohkhan kha a si kan ti cang. Zapi nih thohkhan ahcun an fek ko. Cu bantuk :thiamthiam in zapi nih thohkhan lo ahcun an fek lo. A fek cu an lo ko lai nain, an ni cu a dong dengmang ko cang. Tahchunhnak ah an kuttang cozah riantuantu pawl nih an thohkhan ti hna lo i an rian :thatein an :tuan duh ti lo i inn hawi hna i an um salam men ahcun, an caah a har ko.

Pathumnak ah, hranhram uktu pawl nih fimthiamnak hmuhnak ah an rak bomhmi hna nih khan an rak bomh hna ruangah khan an nawl anngaih hna i an uk hna cu va si kaw, kha hna nih khan, an thohkhan

ti hna lo i an fimmak le an thiamnak kha :tha tein an hman duh ti lo ahcun, hranhram uktu pawl kha tampi an har ko lai. :Tha tein sungphiatchiat tuah ding le policy suai ding zong kha an i harh ko lai.

Palinak ah, kut in tongkhawh lomi lungthin chunglei i a ummi thil, hranhram uktu pawl thohkhannak hranhram uktu pawl nih an thazang laknak ah an i hmanmi kha, derthawnter khawh ahcun, zapi nih khan nawlingai lo le thohkhan lo in um kha an ngamh deuh.

Panganak ah, hranhram uktu pawl nih aana an ngeih khawhpengnak caah hin, thilri ngeih kha biapi ngaingai a si. Tangka siseh, sipuazi siseh, thilri siseh, ramchung thilchuak siseh, khuatlawnnak le thilphorhnak i hmanmi thilri siseh, biakchonhnak i hmanmi thilri siseh, anmah nih an uk khawhpeng ahcun, aana cu an kut chungah a umpeng ko. Cucaah kha :thawnnak kha democracy duhtu pawl, kut chungah aa :thial khawh kha a biapi ngaingai. Kha aa :thial khawh ah khan cun, an :thawnnak hram dang hna zong kha tongh khawh an si cang. Cucaahcun sipuazi hna hi private kut chung i a um a herh, mizapi hna hi rum deuh a herh, rum deuh ahcun mah duhning in um khawh deuh a si i kha tikah khan rian:tuan duh loin um tehna, rian chuah tak tehna, rian donhkhanh tehna kha tuah khawh a si. Hi nih hin an :thawnak hram kha a phelh khawh.

Kan chim cang bang khan, hranhram uktu pawl nih zapi kha dan an tat khawh hna le an hrem khawh hna kha an :thawnnak a muru a si, an thazang hrampi a si. Hi :thawnnak hrampi hi lam hnih in derter

khawh a si: Pakhatnak ah, nawl ngai loin um. Hihi zapi nih tuah dingah an i timh cang a si ahcun, tuah awk a si ko lai i in awk a chuakmi cu a chuah ningin in a hau ko lai i kha bantuk i hremnak le dantatnak an inmi nih **khan hranhram** uktu pawl thazang kha tampi a zorter lai. Pahnihnak cu, palek pawl le ralkap pawl lung a tling ve ti lo pawl kha, pumpak in siseh a bu in siseh, nan tuah lai, tiah order an pekmi hna kha, tuah duh loin an um kho i, va tlai hna u, an timi hna kha tlai duh loin an um kho hna. Hi nih hin sullam a langhter duhmi cu, anmah ralkap le palek hna nih, va tlai u, tiah an fialmi hnq an tlaih duh ti hna lo i va hrem u, tiah an fialmi hna an **hrem duh** hna lo ahcun, an caah a har ngaingaimi a si cang.

A tawinak in chim ahcun, hranhram uktu **pawl, fek :thup** in a dirmi hna thluk khawnak caah hin, anmah thohkhan lo le an nawl zulh lo kha a biapi bikmi a si i **cuticun** an hram kha phelh khawh a si. Hranhram uktu **pawl hi**, an aana kha a thar in thazang a pe :than lengmangtu an ngeih hna lo ahcun, an thazang kha a der chin lengmang i an thi ve ko. Cucaah democracy duhtu pawl nih hranhram uktu pawl an aana kha teinak ding khua an khan tikah, an :thawnnak bik hrampi phelh khawh ding kha, an i tinhmi hmuichon a si awk a si.

Luatnak Kha :Thanter Ding

Thim ciammam in tukmi hmun he khan aa pehtlaimi naingnganzi in dohnak nih khan zapi nunning

ah siseh, sipuazi ah siseh, nunphung (zincihmuh) ah siseh, naingnganzi ah siseh, luatnak deuh le mah tein nun khawh deuhnak le cawlcangh khawh deuhnak kha a kauhter khawh deuh hna i hranhram uktu pawl aaña kha a bitter chin lengmang. Holh dang deuh in vun chim ahcun, "democracy hmun" kha a kauhter. Democracy duhtu pawl rian:tuannak kha a hung :than i mizapi kha an hung :thawn tikah, hranhram uktu pawl he hmaitonh in a si ko nain, hranhram uktu pawl hna nih an va uk khawh, an aana lengah khan, zapi pawl kha, luat deuh lengmangin an um kho. Cu "a :thang a karhmi luatnak" kha hranhram uktu pawl nih khan kham le donh an duh tikah, zapi nih khan hriamnam la loin dohpengnak kha an hman khawh i hranhram uktu pawl caah dohnak thar pakhat a dang a chuah a si.

Cun a can a phak tik i zapi nih dohpengnak le zapi nih a bu in thil an tuahmi kha an i fonh tikah, a umpeng komi luatnak (defacto freedom) kha a phan i hranhram uktu pawl uknak kha a tlu i democracy in uknak kha a hung um. Cucu a can khawhnak cu, zapi chung i aana i phawtzamhnak le i pehtlaihnak kha aa thlen caah a si--hlan ah cun uktu pawl lawng nih aana kha an ngei, atu cu ukmi pawl zapi le uktu ca i zapi nih thimmi hna nih khan, aana kha an i hrawm.

Kum 1970 in 1980 chungah, Polandram i a ummi thil nih, hihi a fianter ngai Katholik Krifabu kha hranhram uktu pawl nih khan an rak hrem hna, asinain anmah kut toi taktak ah cun an chia kho bal hna lo. Kum 1976 ah khan, cathiam pawl cheukhat le riantuantu pawl cheukhat nih bu hmete pakhat an tuah i cucu KOR tiah min sak a si i a sullam cu Riantuantu

Hna Humhaknak Komiti, ti a si. An i tinhmi cu, an naingnganzi vuadah phianh kha a si. Cun Solidarity, i funtomnak bu, timi cu hun tuah a si i kum 1980 ah khan sandahpiah in kha bu taza-win sinak kha an lak khawh. Cun lothlo pawl nih siseh, siangakchia nih siseh, a dangdang nih si hna seh, bu kha an hun tuah cio. Cun khakha Communist pawl nih an hun hngalh hna tikah, Solidarity timi bu cu an hrawh i ralkap hmang in an uk :than hna. Ralkap uknak tang zongah cun, thongtlaknak le hremnak a phunphun kha an ing, asinain, mahte cio in a ummi bu hna kha an thi lo, an nung ko, rian an :tuan ko. Tahchunhnak ah, taza-win a si lomi tadinca tampi an chuah, mekazin zong tampi an chuah. Taza-win loin cauk sertu hna nih khan, cauk tampi an chuah hna i ca:tialtu hna nih khan, Communist pawl le cozah nih an fialmi hna ca kha :tial duh loin an um. Cu bantuk cun fialmi tuah kha duh loin zapi tampi zong kha an um ve.

Jaruselski nih ralkap uknak in a uk lio hna ah, ralkap-Communist uknak cu zapi cungah khan a laam in a laam ti awk a si. Cozah bawi pawl nih khan cozah zung le inn hna kha an uk ko rih hna, dantatnak siseh, tlaihkhihnak siseh, thongtlaknak siseh, hremnak a phunphun si hna seh, an cungah khan an tuah ko Asinain hranhram uktu pawl nih khan zapi kha an uk kho ti hna lo. Khi ri thawk khan cun, zapi nih cozah an vun phur kha, a can lawng rel a si ko cang.

Hranhram uktu pawl nih cozah kha tlai ko rih hna hmanhselaw, anmah he artlang khan democracy duh pawl nih khan cozah ser khawh a si ko i cucu “artlang cozah” (parallel government asiloah rival

government) tiah kawh a si tawn. Hi “artlang cozah” hi a hung :thawn chin lengmang i ”cozah khamchawntu” (rival government) a hung si i kha khamchwntu cozah kha, zapi nih an thohkhanmi le an bomhmi kha a hung si. Kha tikah hranhram uktu cozah kha cozah sinak kha a bau chin lengmang. Cun a donghnak ah cun, democracy cozah, “artlang cozah” nih khan hranhram uktu cozah kha a hun thlen i cucu democracy in uknak cozah aa sersiamnak ah thil ngan bik pakhat a hung si. Cun a can a phak tikah, constitution (upadi hrampi) kha hun ser a si i cun thimnak kha hun tuah a si.

Hranhram Uktu Cozah Thluknak

Mizapi nih thil umtuning an hun thlen deuh lengmang tikah, hriamnam la loin dohpengnak le thohkhanlonak kha an :thang chin lengmang ve. Cucaah timhtuanhnak suaitu pawl nih khan, hmun khat ka khat tete i dohnak lawng si loin, zapi doh in a dihlak in dohnak kha a nai cang, tiin, timhtuanhnak an ngeih awk cang a si. A tam deuh cu a kum in a rau ko rih lai. Democracy duhtu pawl nih inn hna an hun ngeih khawh i hriamnam la loin dohnak hna an hun kauhter chin khawh kha kum zeimaw zat cu a rau ko rih lai. Hi can chungah hin i thim i thim in doh kha tam chin lengmangin tuah i naingnganzi in i tinhmni kha tam chin, fiang chin lengmang in ngeih a hau. Zapi kha, a hme a ngan in, tam deuh in an i tel kha a hau ko cang. Hi bantukin sikan ngei tein dohpengnak kha a tam chin lengmang tikah, hranhram uktu cozah a chunglei in a

derthawmnak kha a lang chin lengmang ve lai. Cun kha bantukin zapi nih, hriamnam la loin dohnak le zapi nih a bu in tuahmi thil hnq kha anmah tein a ummi le aa ukmi an hung si chin lengmang i ramdang cozah le mi hna zong hngalh chin lengmangmi le bomh chin lengmangmi an hung si. Cun ram dang cozah hna nih khan, hranhram uktu cozah kha an thangchiat, an mawhchiat, na palh, an ti chin lengmang. Cucu Poland ram i a rak si ningte a si.

Cun timhtuahnak a suaitu hna nih khan an hngalhawk cu, a zejmaw can ah cun, hranhram uktu cozah kha khulrang ngaijn a tlu kho ko. Cucu East Germany (Nichuahlei Germany) sining kha a si. Hihi a can khawhnak cu, zapi nih khan cozah kha an huat tuk hringhran cang i an nawlneihnak hrampi kha a rak pelh cang caah a si. East Germany i thil a can ning hi voi dang i thil a can ning bantuk a si deuh lo, cucaah timhtuahnak suaitu pawl nih an suai awk cu, can sau deuh maw, can saupi maw, ca dingln a si deuh awk a si; can tawite chungah thil a cang kho ve ko, ti kha hlond loin.

Kha bantukin democracy hmuhnak ding ca i cawlcanhnak chungah khan, awngminnak a um tikah, a hmete hmanh a si ah, lomh awk a si. Zeicahtiah awngminnak a chuahpiu hna kha conglomh thang:that awk an si. Cun kha conglomhnak tuah tikah, rawlulhnak hna, zanvar hna in conglomhnak tuah kha a :tha; an lungthin a :thawnertu an si i dohnak pehpengnak dingah lungthin :thawnpeng kha a biapi ngaingaimi a si.

Awngminnak Hmuhami Kha : Thatein Hman Ding

Timhtuahnak ngan a suaitu hna nih khan, kan cawlcanghnak hi awngmin tein a dongh tikah, hranhram uktu cozah thar a chuah sual nak hnga lo le a fekmi democracy cozah a umpeng khawhnak hnga, zeidah kan tuah ah a :tha bik lai, ti kha an suai cia a herh.

Cum democracy duhtu pawl nih khan, zeitindah hranhram uknak cozah in, uknak cu, can karlak cozah ah, aa :thial lai, timi kha fel tein tuaktan a herh. Kha can ah khan cun, “rian:tuar tu cozah” (a new functioning government) timi kha an ser awk a si cang lai. Kha cozah kha a hlun, a minung lawng a thar a simi, kha a si awk a si lo. Cun cozah hlun chungah khan zeizei hna kha dah hlawt hrimhrim awk an herh ti kha ruah cia a herh ngaingai. Tahchunhnak ah naingnganzi caah chiahmi palek timi hna cu hlawt ding hrimhrim an si hnga. Zeicahdah cu bantuk hna cu hlawt awk an herh ti ahcun, democracy dohtu kha an rak si. Asinain democracy uknak chungah hmankhawh dingmi hna kha cu hlawt awk an si hnga lo, zeicahtiah cozah sinak ah hin a kaw-lawng (vacuum) a simi bu sinak cu a si kho lo, kha bantukin cozah sinak ah hin a kawlawngpi a simi a um ahcun, khakha :tihnungmi a si, zeicahtiah kha kawlawng nih khan hnahnawhnak le thil a ningcang loin umnak kha a hram a thawk khawh i thil aa nincan lo paoh ah hin hranhram uktu thar kha a chuak kho ti kha hngalh awk a si.

Hranhram uktu cozah kha a tluk tikah, a bawi ngan hna kha zeitindah tuah awk an si lai ti kha ruah cia a herh. Tahchunhnak ah, hranhram uktu bawi pawl kha tazacuai an si lai maw? Ramdang ah pem/kal onh an si lai maw? Naingnganzi ih dohnak he aa tlak in le democracy in ram uknak he aa tlak in tuah ding an kong ah thil dang zei an um maw? A zei si hmanhah, thisen chuahnak kha hrial khawh chungin hrial awk a si. Thisen chuahnak nih cun hmailei i democracy uknak zong kha a mui a chiatter khawh.

Democracy uknak leiah i :thial lio i hranhram uknak a tluk cuahmah lioah khan, zeidah kan tuah lai timi tuaktan chungnak a um awk a herh. Kha bantuk timhtuah chungnak nih khan, hranhram uktu cozah a dih tikah, bu pakhatkhat nih aana i lak zau in hranhram uktu cozah thar pakhat chuaternak kha a donh a kham khawh lai. Cun naingnganzi luatnak siseh, pumpak luatnak siseh, mi nih an hmuh khawhnak hnga, zapi nih upadi ningin thimmi democracy uknak a um khawhnak hnga caah timhtuah chungnak a um a herh fawn. Mantam tuk in cawkmi thlennak kha timhtuah chungnak um lo ruang i sungh :than ding cu a pam tuk.

Nawl a ngei chin lengmngmi mizapi hna le a bu a bu in anmah tein a ukmi bu hna kha an hung chuah chin lengmang tikah,--hihi hranhram uktu pawl nih an uk khawh ti lomi va si kaw--hranhram uktu pawl nih khan, kan inn cu a pur cuahmah cang ti kha an hngalh i kha tikah khan, zapi nih tampi in langtermi nuarnak, zapi nih sandahpiahnak, zapi nih duhlonak langhternak ca i rian:tuan duh loin umnak, duhlonak langhternak ca i lamzawhnak tuahmi tehna kha, hranhram uktu pawl

an bu le an tuahmi thil hna kha, a :thihkhaih chin lengmangmithil an hung si. Cu bantukin duhlonak le thohkhanlonak langtermi kha, :tha tein tuah khawh i zapi nih :tanpi ahcun, hranhram uktu hna nawlgeihnak kha a der chin thluahmah ko i democracy pawl nih hriannam hmang loin teinak hmuu khawh a si an timi ahmaannak kha a lang chin lengmang. Hranhram uktu pawl kha, zapi nih duh lo, thohkhan lo ahcun, an tlu cingcing ko.

Asinain i ralrin awk a ummi cu, hi bantuk tuahnak hi a awngmin dih lai ti khan ruah thlu ding a si lo, a awngminmi hi tlawmte lawng a si lehlam. Ralkap hmang in dohmi ral hi sunghmi le teimi an i zat. Ralkap hmang in raltuknak hi a te tuai ah kan ruah hrimhrim awk a si lo. Asinain naingnganzi in dohpengnak tu hi cu awngminnak cu a phan ko. Chim cang bang khan, naingnganzi in awngminnak kha timhtuahnak ngan :tha tein tuah le timhtuahnak hme deuh zong :tha tein ngeih ruangah khan a si tawn ko. Kha timhtuahnak chung i a ummi thil hna kha kan hngalh hna awk a herh i kha hna kha, zeitindah timhtuahnak kha kan hman hna lai tinak caah khuakhannak :tha tein ngeih, cun fakpi in :tuanpeng, dohpeng, hna kha an si i kha hna nih khan democracy uknak cu an chuahter khawh lai.

Dal Hra (Chapter Ten)

A Fekmi Democracy Bunhnak Hrampi

Hranhram uknak a tluk ruangmang hi lunglomh awk taktak a si ko. Sau tuk a rak tuar cang mi hna le tam tuk a rak ing cang mi hna caah lomhnak can, dinhnak can le conglomhnak can a si hrünhrim.

Anmah le anmah he naingnganzi luatnak a chuahteru hna kha thangthatnak le lomhnak pek ding hrimhrim an si taktak. A donghnak tiang hmu manh loin a thimi an um ko lai. Hi vialte, a nungmi he a thimi he, an dihlakin, an ram ah luatnak a chuahteru le an miphun tuanbia a :tialtu an si kha phihloawk le thang:that awk an si hrimhrim.

Asinain, atu hi daithlang in um cang ding a si, tinak a si lo. Naingnganzi in dohnak in hranhram uktu cozah cu a tlu cang ko nain, mi a hremtu le mi a rialchihtu uktu thar kha an chuahteru sualnak hnga lo ralring ngaiin um a herh, zeicahtiah, hranhram uktu cozah kha, a hung tluk tikah, zeitindah thil umtuning a si lai ti a fiang lomi le hnokcur in thil a um a si ahcun, cu thil umtuning a fiang lomi le a hnokmi chung cun hranhram uktu thar a chuak kho ko. Cucaah cun democracy duhtu pawl hruitu hna nih khan, democracy ah khan uknak kha thiang tein aa :thial khawhnak hnga timhchungnak :tha tein an ngeihawk a herh. Hranhram uktu cozah nih, hranhram in uk khawhnak ding ah a hmanmi thil vialte hna le thil tining vialte hna kha, hrawh le hlawt an hau. Cun democracy uknak chungah i bunh in le upadi ningin a kalmi uknak le ziaza :tha le democracy fek nih a ngeihmi ziaza tha hna kha ngeih an herh hrimhrim.

Hranhram uktu cozah a dih cangka hin mi bu :tha a chuak lai tiah ruah awk a si lem lo. Hranhram uktu cozah a donghnak hi cozah dang pakhat, democracy uknak in sermi cozah aa thawnak lawng a si. Cu cozah thar nih tuah a duhmi le aa tinhmi cu, luatnak tam deuh chungah hin zapi nunning kha

zeitindah kan :thanter deuh lai i zapi herhmi kha zeitindah kan tlinter khawh deuh lai, ti kha a si. Naingnganzi leiin siseh, zapinunning leiin siseh, sipuazi leiin siseh, harnak a fak ngaingaimi hna kha kum saupi an um ko rih lai i cu tei khawnak ding ah cun, zapi nih thazang chuah i a bu a bu zongin biatak tein cawlcangh kha a herh lai. Uknak thar democracy nih hin ram caah thil :tha le ruahnak :tha le thil tuahning policy :tha chuahter khawnak ding caah, can luat le can :tha kha a chuahtpi i kha can :tha le can luat kha, mizapi nih an hmuhning le an duhning aa dang cio ko lai nain, kha can :tha hna kha :tha tein hmankhawh ding kha a biapi a si. Cutieun hmailei ah a chuak dingmi piahtana (harnak) hna zong kha siamrem khawh an si lai.

Hranhram Uktu Thar A Chuaksual Kho

Hlanliopi i a rak ummi Grik mifim Aristotle nih, “.. .hranhram uknak cu hranhram uknak ah a thleng kho :than,” a rak ti.¹⁴ Hi bia a hmaan hi minung tuanbia hmun tampi ah a lang. Tahchunhnak ah: Franceram ah Jacobins le Napoleon, Russiaram ah Bolsheviks, Iranram ah Ayatollah, Burma ah SLORC. Hi bantuk hi hmun dangdang ah a um lengmang ko. Mi a hremtu cozah pakhat a tluk tikah, kha a tluknak kha mi

¹⁴ Aristotle. The Politics, Book IV, chp 12, p-233.

pakhatkhat nih maw bu pakhatkhat nih maw can :tha ah i lak riangmang i amah maw a siloah bu kha maw, uktu thar ah i ser ti in thil a um lengmangmi a si. A ngaingai ti ahcun, bawi thar hna kha an :thatlo a zual deuh tawn i an mi uk kha a fak deuh i a chia deuh.

Cun hranhram uktu hna an tluk taktak hlanah khan, anmah hranhram uktu hna lila nih khan, democracy duhtu hna cawlcanghnak kha hrawh awkah aana lagnak (coup de'tat) kha an tuah tawn i zapi kha aana an lakkanh tawn hna. A leng lang cun hranhram uknak kha kan hrawh an ti ko lai, asinain an tuahmi cu a hlan hranhram uktu hna tuahmi bantukte kha a si ko i an hnipuan hlun kha hnipuan thar in an i thlen lawng a si ko.

Zeitindah Aanating Hi Kham le Donh Khawh A Si Lai

Luatnak a hmu katem hna hi, aanating an zalh hna tikah, thinphan awk cu a si ko lai nain, kha aanating kha khamkhawh le donhkhawh a si ko lai. Kha kham khawhnak ding lam rak hngalhchung le rak tuaktan chung kha, kha aanatingnak khamnak thil :tha bik cu a si ko.

Aanating tikah hin, aanatingtu hna cozah sinak kha zapi nih thohkhan le cohlan a hau. Cucu ziaza leiin siseh, naingnganzi leiin siseh, uknak nawl kan cungah ngei hna seh ti thohkhan le cohlan khi a si. Cucaah aanating dohnak pakhat cu, kha aanating thohkhannak le cohlannak kha aanatingtu pawl kha mizapi nih pek lo ding a si. Aanatingtu pawl nih khan simthiamnak a ngeimi hna, tahchunhnak ah sibawi

tehna, engineer tehna, ruahnak le fimmak a cheu khotu hna, cozah riantuan hna le cozah bawi khuakhang laireltu hna le biaceihtu bawi hna nih an thohkhan hna kha, uknak nawl zapi cungah an ngeih khawhnak hnga dingah khan a herh. Cun aanating pawl nih khan, naingnganzi leiah hruaitu a rak simi hna le zapi nih a bu in an tuahmi rian, sizung tehna, sianginn tehna, le sipuazi pawl le palek le ralkap hna nih hin, an nawl kha ngaih i aaningtu pawl nih policy an thlen ningin order (nawlbia) an chuahmi paoh zulh kha, aana an ngeih khawh nak hnga ah hin an herh.

Cun aanatingtu pawl dohnak pahnihnak cu, anmah kha thohkhan duh lo le an nawl kha zul duh loin um kha a si. An herhmi thohkhannak le bomhnak kha pek lo ding an si. Hranhram uktu pawl dohnak i hmanmi paoh kha aanatingtu pawl dohnak i hman ding cu an si ve ko i khakha tuan ah hman an hau. Aanatingtu pawl nih khan zapi thohkhannak le bomhnak an hmuh khawh lo ahcun naingnganzi rawl:tamnak in a thi ko lai i democracy in ukmi cozah sernak can :tha kha a um kho lai.

Uknak Phunghrampi (Achikhan Upadi-Constitution) Sernak

A thar uknak, democracy in uknak hi, democracy cozah uknak tungtlang a herh. (Cu uknak tungtlang cu Mirangholh in Constitution, asiloah Kawlholh in Achikhan Upadi ti an si). Cu uknak Phunghrampi nih cun cozah nih tuah a duhmi le aa

tinhmi, cun cozah nawlgeihnak, aana, kha zeitindah kham khawh le a ri khiahpiak khawh a si lai, zeitindah le zeitikah dah thimnak kha tuah an si lai, kha thimnak ah khan cozah lutlai (officials) hna le upadi (zeitindah rian kan tuan lai, zeidah kan tuah lai, tinak upadi)sertu (legislators) hna kha thim an si lai, zeitindah minung nih kan i chuahkehpimi covo, (human rights), tahchunhnak ah luatnak tehna, nomhnak tehna, kha humhak khawh an si lai, cun ram pumpi cozah (national government) le peng cozah (state government) hna kha an i pehtlaihning zeitindah a si lai, ti vialte kha fiang tein a langhter awk a si.

Cun bulai cozah (central government) kha, democracy ukning a kalpeng khawhnak dingah, nawlgeihnak kha, a chung i a ummi bu, bu pathum hna he khan an i cheu lai, cu bu thum hna cu Upadi Sertu Bu (legislative), Tawlreltu Bu (Executive) le Biaceihtu Bu (Judicial) an si. Cun kha Uknak Phunghrampi ah khan, pelek le ralkap le sungthoh pawl kha, naingnganzi ah donhkhahnak zeihmah an tuahnak hnga lo, an rian:tuannak kha tha tein ri khiahpiak an si lai.

Democracy in ukmi cozah a si khawhpengnak hnga le hranhram in aana lak a duhmi hna le cu aana lak dingah an riantuannak kha kham khawh a sinak hnga, Uknak Phunghrampi cu federal in uknak phung a zulmi phunghrampi a si lai.(Chim duhmi cu, Achikhan Upadi chungah khan, ram uknak cu federal uknak phun in a si lai tiah :tial a si lai ti a si). Kha a sullam cu, ram pumpi cozah (national government) kha a um lai i peng cozah (state/regional).

cozah zong kha a um lai i kha ram pumpi cozah le peng cozah an i pehtlaihning kha :tha tein fianter a si lai. Cun hmun pakhatkhat le ram pakhatkhat ah cun, Switzerlandram i an hmanmi cozah Cantons Cozah an timi kha hman awk a :thami a si lai Cantons timi cozah umtuning ah cun, peng hmetete hna nih khan uknak kha nganpi in an ngeih i asinain ram pumpi cozah chungah khan an um :thiamthiam.

Hi bantuk Uknak Phunghrampi kha luatnak a hmu tharmi hna nih khan, an rak ngeih cangmi a si ahcun, khakha hman :than ding a si ko, remhnak le thlennak a herhmi tete kha cu thlen le remh an si hnga. A rak um ciami Uknak Phunghrampi a um lo ahcun, can karlak ca Phunghrampi kha ser i khakha hman khawh a si ko hnga, cun Uknak Phunghrampi thar kha ser a hung si hnga. Uknak Phunghram pi thar ser kha can tampi le saupi ruah a herhmi a si. Hi Uknak Phunghrampi sernak ah khan zapi zong kha an i tel khawh ahcun a :tha i a thar in sermi upadi hna maw remhmi hna maw thlenmi hna maw an um ahcun, kha hna kha zapi nih hnatlakpi a hau. Cun Uknak Phunghrampi chungah khan hman tik i tuah taktak khawh lo ding biakamnak hna khumh chih kha i ralrin ngai a herh. Cun kha Uknak Phunghrampi chungah khan uknak ca i bulai (central) cozah um lawngah tuah khawh a si dingmi thil hna kha, telh lo ding i ralrin ngai awk a herh, zeicahtiah hi thil pahnih hna nih hin, hranhram uknak an chuahpi khawh.

Cun Uknak Phunghrampi :tial tikah hin holh fiang le holh fawi, zapi nih fiang tein an hngalh khawhmi biafang in :tial awk an si. Uknak

Phunghrampi hi a suñam hngalh a har tukmi a si i sihni hna le cathiam sang hna lawng nih an hngalh khawhmi a si lo dìng kha i zuam a hau.

Democracy in Ukmi Ram Thar nih I Humhaknak Policy Ngeih A Herh

Luatnak a thar in a hmumi ram nih khan ram runvennak caah i humhaknak policy a ngeih a herh, zeicahtiah ramdang nih khan an tuk khawh i an hrawh khawh. Cun hriamnam lawngin si loin sipuazi in siseh ngaingnganzi in siseh an tuk khawh.

Ram chungah democracy uknak kha a umpseng khawhnak hnga, naingnganzi in doh ti lengmangmi kha zeitindah ram pumpi runvennak timi he khan an i pehtlaih lai timi kha fakpi in ruah a herh.¹⁵

Raldohnak :thawnnak kha ramchung mi zapi kut i chiah ah khan ralkapbu a :thawng ngaingaimi a herhnak kha kham khawh a si, zeicahtiah ralkapbu :thawngmi kha democracy a thattu a si kho i ram nih rian dang rian dang :tuannak caah a herhmi tangka tampi kha ralkapbu nih cun a chuh dih khawh hna.

Cun kan philh loawk cu, mi a cheu le bu a cheu nih cun, anmah kha hranhram uktu thar si an duh ruangah, upadi zei bantuk hmanh kha zeirel loin an um

¹⁵ Gene Sharp. Civilian Based Defence: A Post-Military Weapons System. New Jersey: Princeton University Press, 1990.

ko lai. Cucaah zapi nih khan hranhram uktu si a duhmi hna kha, naingnganzi in dohpengnak le thohkhan duh lonak in an dohpeng hna kha a herh. Cu ti lo cun democracy ukning le minung nih kan i chuahkehpimi thil hna runvennak le thil a ningcang tein tuahnak lam hna kha an lo zau sual lai.

Tavuan Ngan

Hriamnam la loin dohpengnak kha, hranhram uktu pawl. thluknak ca lawng kha a si lo i rialchiahmi hna le santlailo lamhchihmi hna kha, nawlngeihnak pek kha a si. Hi bantukin democracy in uknak nih khan, hlan i thil pon in hei pon menmi mizapi hna kha, nawlngeihnak a vun pek ve hna i luatnak le dinnak anmah ta an rak si ve zong kha a vun hngalhter hna i kha luatnak le dinnak kha minih an kan pekchommi si loin, kanmah ta kanmahte nih kan cawlcanghnak in kan i hmuh khawhmi a si ti kha an lung a pemter hna i a fianter hna. Hi bantuk in cawlcanghnak nih khan, hlan i nawl zeihmanh a rak ngei lomi, mizapi hna kha, nawlngeihnak a hun pek hna tikah, an lung chungah khan mah le mah i upatnak tehna, mah le mah i bochan i keimah nih ka tuah khawh ve ko ti lungput ngeihnak tehna kha a hun pek hna.

Cun hriamnam la loin democracy hmuhnak ding caah dohpengnak cawlcanghnak nih, can saupi caah a chuahpimi thil :tha pakhat cu, kha bantukin an cawlcanghnak ah khan thil tampi an ton i kha thil tampi an tonmi nih khan harnak a um pengmi a phi chuah

khawhnak dingah le hmailei zong i a chuakmi thil har tei khawhnak dingah, zeitindah kan tuah lai ti hngalh khawhnak a pek hna. Harnak a umpengmi hna le hmailei zongah a um dingmi hna cu, cozah nih duhduh in aana hman tehna, ziknawh in riantuah tehna, aho poh maw, zei bu paoh maw, :thi:thalo in tuah tehna, sipuazi tuahnak ah duhdanh ngeih tehna, cun democracy uknak ah khamkanh mi ngeih le hi zat lawng hi tiang lawng na tuah khawh timi ngeih tehna kha an si lai. Cucaah hriamnam la loin dohpengnak ah cawlcanghnak a rak ngel cangmi hna caah khan cun kha bantuk thil umkaling kha an hngalh cang caah, hmailei i hranhram uktu pawl an hung chuah hnek zongah i ralrining le chuak kho lo dingin donh zia an thiam lai.

Luatnak an hmuh hnuah, deomcracy duhtu pawl hna kha, hriamnam la loin dohpengnak an rak tuahmi nih khan democrcy humhak thiamnak le zapi zalonnak humhaknak le mi tlawmdeuh bu pawl nih an nupaw chungin in an i chuahpi vemi minung luatnak an hmuh awk a simi hna humhak thiamnak kha a pek hna. Cun peng cozah nih a ngeihawk a simi aana le thil vialte hna an hmuh khawhnak hnga le cozah nih a ukmi a si lomi bu, Non Governmental Organization (NGO) pawl hna nih, rian:tuan khawhnak nawl an ngeih awk a simi hna kha an ngeih khawhnak hnga kha, tuaktan thiamnak le humhak thiamnak a pek hna lai i kha thil:tha vialte hna kha a humhak zong an humhak khawh hna lai. Cun hriamnam la loin dohpengnak an rak tuahmi nih khan, hranhram uknak kong i ralrinnak :tha zong a pek hna i cucaah hranhram uktu kha hung chuak hnek hmanhselaw annih nih a doh zia an thiam

ko lai. Kha bantuk thil, an duh lo tukmi a hung chuah sual tikah khan, mi a cheu nih cun, an celh lo i ralfir (guerrilla warfare) in an tho i an doh hna, asinain, khakha cu a herh lomi a rak si ko, ralfir thawh hau lo khan an hmuhton ciami nih khan a umter khawh ko hna, ti duhnak a si.

Naingnganzi in dohnak, asiloah, hriamnam la loin dohpengnak kong i ruahnak le hmuuning chimmi vialte hi, an mi hna hranhram uknak chungin a chuahteru si hna seh, chuahter awkah aa zuam lengmang mi si hna seh, minung luatnak le zalonnak a hmaizah a upat i democracy uknak fek umter aa zuammi si hna seh, zapi :thatnak le :thanchonak aa zuammi si hna seh, an dihlak caah hin a si.

A cunglei chimmi ruahnak vialte, tlangkawmtu pathum kan hun chim hna lai:

*Hranhram uktu hna kut chungin luat hi a si khomi a si.

*Hi tlinter khawnak ah hin, :tha tein, ciammam tein, ruah le timhtuah a herh.

*Tuah taktak tik le :tuan taktak tikah, lungfim tein, fakpi in, sikan ngei tein, fel tein, :tuan le tuah kha a herh, cun a man a rit ngaimi thih lohnak tiang zong ruahchihpeng a herh.

Chim lengmang tawnmi cu, luatnak hi alak in hmuh a si lo, ti hi a si i ahmaan ngaingai. Hranhram in ukmi hna kha, an duh hringhranmi le an herh hringhranmi luatnak kha, a leng mi nih an pe hna lai lo.

Anmahte nih zeitindah luatnak kha kan hmuh khawh lai ti tuah kha an thiam a hau ko. A fawi hrimhrim lai lo.

Kan luatnak caah zeidah a herhmi a si ti kha an hngalh hnuah cun, an luatnak hmuh khawhnak dingah khan, lam an i sial thiam ko lai, kha lam kha fawi cu a fawi hrim lai lo nain. Cun felnak le :tannak in ukmi democracy cozah kha zeitindah kan umterpeng khawh lai, zeitindah kan humhak in kan runven khawh lai, ti zong kha an hngalh an thiam ko lai. Hi bantuk kalning in hmuhmi luatnak cu saupi a nguhmi luatnak a si. Sehchihnak lungthin a ngeimi hna nih khan i sehchih tein an luatnak cu an kilven lai i an rumter an :thatte chin lengmang lai.

Chapmi Bia

Hriamnam La Loin Dohpengnak Lam Hna¹⁶

¹⁶ Hi a tanglei i chimmi lam hna hi Gene Sharp :tialmi The Politics of Nonviolent Action, Part

Hriamnam La Loin Dongpengnak Lam le Lemnak Lam Hna

A Phung Ningin Biachimnak

1. Zapi sin tazahawtnak tuah
2. Dohnak, asiloah, thohkhannak ca:tialnak/capeknak tuah
3. Bu nih si hna seh zapi nih si hna seh, langhngan in thawngthanhnnak tuah.
4. Zapi nih minthut in tuahmi ca thanh/phawtnak tuah.
5. Tazacuai nan si lai, azizut nan si lai timi thawngthanhnnak tuah.
6. A bu a bu in siseh, zapi in siseh, nawlnak ca maw duhlonak ca maw :tial i phawt.

Kau Deuh In Thawngthanhnnak

7. Zapi au ding biatlang tuah
Dawh lo pipi in hmanthlak suai
Hmelchunhnak ser
8. Alan tehna, catar (poster) tehna le thiil dangdang hna tuah.
9. Cauk, caphawt, ca:tial, tuah.
10. Tadinca le nifate in :tialmi ca hna tuah.
11. Thingkuang holhthiam, kheset, radio, le TV in biachimnak tuah.
12. Van ah vanlong in ca:tial, vawlei ah ca:tial

Two, The Methods of Nonviolent Action, timi cauk chungin lakmi an si.

A Bu A Bu In :Tuannak

13. Biachimtu dingah Fialmi Hna Thlah
14. A taktak a si lomi upat peknak tuah, ruakhleng tuah
15. A bu a bu in mi lunglaknak ding tuah
16. Lam khamnak tuah
17. A si taktak lomi thimnak i tuahter

Zapi Nih Hmelchunhnak In An Tuanmi Thil Hna

18. Alan tarnak le sullam ngeimi azawng piahnak
19. Angki/hnipuan sullam ngeimi i hruk i aihnak
20. Thlacamnak le biaknak pumhnak tuah
21. Sullam ngeimi thil hna i phawt i pekrak
22. Duhlonaklanghternak ca i hnipuan i phoihnak in sandahpiah
23. Mah thilri lila hrawh.
24. Sullam ngeimi ceunak van
25. Hmanthlak tar
26. Duhlonak langhter ca i tinbawsi hman
27. Hmelchunhnak tar, min thar hman
28. Sullam le hmelchunhnak a ngeimi authawng
29. Hmuu taktak rih lomi kha kan hmuh :than cang tiin langhternak tuah.
30. Dawhcah lo pipi in, muichia pipi in, kut le ke le pum in langhternak tuah.

Pumpak Hnekak tuah

31. Cozah bawi pawl kha :thihphaih

32. Cozah bawi pawl kha nihchuak i saih
33. Hawikom sernak in hawi ser
34. It loin um

Piahzat (Drama) le Hlasaknak in Duhlonak Langhernak Tuah

35. Nihchuak le capo in duhlonak langhernak tuah
36. Zatlan le Hla in duhlonak langhernak tuah
37. Hla phuahnak in duhlonak langhernak tuah

Lamzawh in Sandahpia

38. Hmun tampi ah mi tampi nih a bubu in lamzawhnak tuah
39. Mi tampi nih i zul thuahmah in lamzawhnak tuah
40. Biaknak lei lamzawhnak tuah
41. Biakinn/biaknak hmun i kal
42. Motorsaikal in tampi in lamzawh

Mithi Hna Upatnak Pek

43. Naingnganzi leiin mithi :thutpi
44. A si taktak lomi ruak vuinak tuah
45. Ruavui lamzawhnak tuah
46. A thimi hna kha an thian ah upatnak va tuahpiak

Zapi Pumhnak

47. Duhlonak maw asiloah thohkhannak langhernak pumhnak tuah
48. Duhlonak langhernak pumhnak

49. Duhlonak langhernak a thlithup in tuahnak
50. :Thutbu in sandahpiah

Tel Duhlonak le Hlawtnak Tuah

51. Meeting chungin duhlonak langhernak ca i chuah
52. Zeihmanh chim duh loin daiziar in ngiau
53. Upatnak pekmi i lak duh lo
54. Hnulei chit

Nuarnak Langhernak Lam Hna

Bu Chungin Phuahnak

55. Bu in tuahmi paoh i i tel duh lo, :thatnak ah siseh, chiatnak ah siseh.
56. I thim i thim in tel duhlonak tuah.
57. Thil:thalo tuahmi hmuhami kha zeihmanh tuah duh loin um
58. Bu chungin phuah
59. Biaknak bu chungin phuah

Zapi Ca Thil A Simi Hna le Phunqlam le Rian Ah i Tel Duh Lo

60. Zapi caah nomhnaihnak le lentelelnak tuahmi ah i tel lo
61. Zapi ca tuahmi puai ah i tel lo
62. Singakchia sianginn kai duh loin um
63. Zapi nih cozah nawngai duh loin um
64. Zapi in tuah ding a simi thil ah i tel lo

Zapi Thiltinak ah I tel Duh Lo

65. Inn i um ko
66. Pumpak in hawi sin chuah duh lo
67. Rian:tuantu pawl rian in zam
68. Hmunthiang (biakinn/biaknak hmun) i vaa thuh
69. Bu ningpi in loh
70. Duhlo ruang i ramdang pem (hijrat)

Sipuazi Leiin I Tel Duhlonak Sandahpiah

(1) Sipuazi Lam Phihnak

Chaw Cawtu Pawl Nih tuahmi

71. Chawcawtu pawl nih caw duh loin um
72. Chawcaw pawl nih kan caw lai lo timi thil kha caw loin um
73. I sumren ngaiin um
74. Inn mi hlanh duh lo
75. Inn mah nih hlang duh loin um
76. Ram pumpi chawdawr pawl nih :tuan duh loin um
77. Ramdang he i pehtlai in chaw a tuahmi pawl nih tuah duh loin um

Rian:tuantu Hna le Thil Chuahu Hna nih Tuah Duh Loin Um

78. Rian:tuantu hna rian:tuan duh loin um
79. Thilchuahu hna :tuan duh loin um.

Thilchuahu Hna le Thilcawtu Hna Karlak I A Ummi Hna Nih Tuah Duh Loin Um

80. Thil a chuahu hna le thil a tawngthamtu hna nih tuah duh

loin um.

Thil A Ngeitu Hna le A Tawlreltu Hna Nih Tuah Duh Loin Um

81. Chawdawr pawl nih :tuan duh loin um
82. Thil caw duh lo, zuar duh loin um
83. Rian:tuantu hna innka khar kanh
84. Sehzung riantuantu pawl riantuan duh loin um
85. Chwdawr zapi pawl nuar.

Tangka Hram A Tlaitu Pawl Nuar

86. Bank (bengh) tangka chiahmi lak :than
87. Bank fees le pek awk a simi pek duh lo
88. Leiba cham duh lo, a karh zong pek duh lo
89. Bomhnak tangka pek duh lo, coih zong coih duh lo.
90. Ngunkhuai pek duh lo.
91. Cozah tangka lak duh lo.

Lenglei Cozah Nih Tuahmi

92. Ramchung thilcawk thil zuar um kho loin tuah
93. Chawlet chawhrawl pawl kha, cazin nak chung i an min khumh (a sullam cu chaw cawk kan in duh hna lo, chaw zorh kan in duh hna lo, ti a si).
94. Ram dangdang thil zuartu hna kham
95. Ram dangdang thil cawtu hna kham
96. Ram dangdang he chaw i cawk i zorhnak phih.

Sipuazi Leiin I Tel Duhlonak Sandahpiah

(2) Lamphihnak (:tuanduhlo in umnak)

Sullam ngeimi hmelchunhnak in duhlo langhernak

97. Duhlonak langter in sandahpiah
98. Rian:tuannak chungin leng i chuahta duak in duhlonak
langter (hihi niamtlau sandahpiah ti a si)

Lothlawnak leiiñ nuar

99. Lothlo pawl nuar
100. Lø chung rian:tuantu pawl rian:tuan duh loin um

Bu Dangdang Nih Duhlonak Langhernak

101. Hnekmi rian (loh-aa) :tuan duh loin um
102. Thawngtla pawl nih sandahpiah
103. Zungthiam pawl nih sandahpiah
104. Rianthiam pawl (tahchunhnak ah sibawi pawl hna,
engineer pawl hna) nih sandahpiah

Sehzung Riantuan Pawl Mi Sawsawh Nih Sandahpiah

105. Riantuan thiam pawl nih sandahplah
106. Riantuantu poh nih sandahpiah
107. Sandahpiah pawl a thohkhantu hna nih sandahplah.

Thim Ciammammi Lawng Nih Sandahpiah

108. Thiahmi lawng nih sandahpiah
109. Tampi in zapi nih piah

110. Rian khulrang in a kal khawhnak hnga lo sandahpiah
111. :Tuantu hi uktu kan si awk a si ti sandahpiah
112. Ka zaw tiln zung kai lo i um in sandahpiah
113. Rian in i phuah in sandahpiah
114. Zeimaw zat tiang, ri ngelin sandahpiah
115. Thimmi le tinhmí thil sandahpiah hnawh.

Sehzung Lei Sandahpiah

116. A phunphun in sandahpiah
117. Zapi nih sandahpiah

Sandahpiah le Sipuazi Phihnak Fonh

118. Chawdawr khar
119. Chawlehtahnak phih

I Tel Duhlonak Naingnganzi In Langternak

Nawlgeitu pawl zeirello in um

120. Uktu pawl cungah zumhtlak sinak ngeih ti lo
121. Zapi nih an nawl zulh duh lo
122. Ca le tazahawtnak in uktu dohtu pawl :tanhnak langhter

Ramchung Mi Nih Cozah Thohkhan Duh Lo

123. Upadi sertu pawl nawlingaih duh lo.
124. Thimnak tuahnak ah i tel duh lo

125. Cozah rian :tuan duh lo,
126. Cozah department pawl si hna seh, an riantuantu pawl si hna seh, an riantuanmi si hna seh, thohkhan lo.
127. Cozah sianginn kai duh loin um
128. Cozah nih an bomhmi thil a tuahtu bu thohkhan lo.
129. Palek, ralkap bomh lo
130. Mah inn hmelchunhnak le nambar :thial/hloh
131. Cozah bawi hna komh duh lo
132. A bubu in rian:tuannak a um ciami hna kha hloh duh lo

NawInghaihio Taktak A Si :Tung Lomi Mizapi Nih I Thim Ding Hna

133. Duh na loin zeng ngai in fialmi tuah
134. Bawile um lo kar ah nawInghai loin um
135. Zapi nih nawInghailo in um
136. NawInghai in i umter i ngai :tung loin um
137. Pumhnak hrihmi ah i pum duh loin um, pumhnak tuahmi kha ngol duh loin um
138. A :thut i :thut in duhlonak laugther
139. Hranhram in ralkap tlakter kha duhlo in um, ka dang ah naa :thial lai timi kha i :thial duh loin um.
140. I thuh, hmun dang ka dang ah zam, muihmai hngalh khawh lo dingin i tuah.
141. Taza-win a si lomi upadi hna kha zul duh loin um

Cozah Riantuan Nih An Tuah Dingmi

142. Cozah riantuan hna nih, cozah bomhnak pekmi lak duh lo
143. I uknak lam le thawng i thanhnak lam kha rak phih.

144. Zei thil paoh kha a hnuit khawnak hnga tuah, donh khawh a si paoh ah donh.
145. Uknak tlaitu, zipeng, vuanthok pawl, kha bomh lo le :tanpi lo.
147. Cozah nawl tuah u tiah mi a fialtu hna nih khan, an nawl chuahmi kha a tiam a va tlin taktak lemnak hnga lo, tiin tuah hrim, cun nawl a chuahteru hna zong kha bomh lem lo i um.
148. Ralkap le palek nih hriamnam he ralhawh.

Ramchung Cozah Riantuan Hna Nih Tuahmi

149. Upadi kha i hrialter i hnutnak tuah
150. Cozah department cio i riantuantu hna nih riantuan duh set loin um.

Ramdang Cozah Hna Nih Tuahmi

151. Lamkaltu i thlah tonhnak le i theihhngalhnak kha thlen
152. Lamkaltu hna rian:tuannak in i pehtlaihnak kha let :than le hnutter.
153. Lamkaltu i thlahhnawhnak in cozah pakhat le pakhat i theihhngalhnak kha tuah rih loin um.
154. Lamkaltu i thlahhnawhnak in cozah pakhat le pakhat i pehtlaihnak kha chah.
155. Cozah dangdang hna nih a bu in an tuahmi bu chungin phuah.
156. Cozah dangdang hna nih a bu in an tuahmi bu chung i telnak kha pe duh loin um.
157. Cozah dangdang nih an tuahmi bu hna chungin chuah.

Hriamnam La Loin Donhkhanhnak Tuahning Lam Hna

Lungthin leiin donhnak tuah

158. Kha bantuk donhkhanhnak tuahnak ah khan mah tein vaa tel

159. Rawlnuar (rawl ei duh loin um):

- (a) Ziaza leiah sullam va ngei seh ti duhnak i rawlulh
- (b) Rawl ei duh loin sandahpiah
- (b) Gandhi nih India ah a rak tuahmi zapi rawl ulhnak, Satyagrahic, timi rawl ulhnak phun tuah.

160. Nan biakhiahnak kha nan let :than lai, tiin sandahpiah

161. Hriamnam la loin awlokchonh.

Pumh in Donhnak Tuah

162. A :thut in :thut in sandahpiah

163. A dir in dir in sandahpiah

164. A cit in i cit in sandahpiah (rang hna i cit lulh, mawtawka hna i cit lulh)

165. Ti tan le ti chung dir in sandahpiah

166. I helhumpeng in sandahpiah

167. Thlacampeng in sandahpiah

168. Hriamnam tel loin fuh in sandahpiah

169. Hriamnam tel loin vanlong in sandahpiah

170. Hriamnam la loin ralchim in chim

171. Hriamnam la loin chuahhnawh.
172. Hriamnam la loin donhnak tuah
- 173, Hriamnam la loin va umhnawhpeng.

Zapi Nih Bu In Donhnak tuah

174. Zapi i hawikomhning le i ti ning thar hna ser i zuam .
- 175, Zapi nih hmanmi thilri, mawtawka tehna kha, khat tukin i cit le hman.
176. Mawtawka tampi hna kha hmunkhat ah chiah:thup i thil hrawnkhian ngaiin tuah
177. Bia hawi hna chimpeng
178. Ralthli a thomi hna kong piahnak puai hna tuah.
179. Zapi nih an tuah tawnmi thil tlengtu ah ning dangdang hna tuah.
180. I chimhchonhnak lam dangdang hna tuah.

Sipuazi leiin Donhnak Tuah

181. Sandahpiahnak kha a bingtalet in tuah
182. Riantuan duh loin a that in that sawsawh
183. Hriamnam la loin mi vawlei hna va chuh hna
184. Lam khamnak tuahmi hna pahchih.
185. Naingnganzi leiah hnahnawhnak um seh tiin tangka deu le tangka cadeu hna ser.
186. Thil hna cawk kanh dih.
187. Thilri hna hmunkhat i pon dih
188. Thilri thimmi tete lawng cawk
189. Chawdawrnak hmun dangdang tuah
190. Thiiphorhnak lam dang hna tuah
191. Sipuazi tuahnak phun dang tuah

Nalingnganzi in Donhnak Tuah

192. Uknak le rian tawlrelnak ah, rit tukin tuah ding. Minung hawi hna tam tukin chiah ding.
193. Mingiatu pawl (sungthoh) kha ahodah an si ti phuan ding.
194. Thong ah an duh le ka thla ko hna seh tiin tuah ngam.
195. Aho aho a :tanh deuh ti a um lomi upadi ser le zapi nih nawingai duh loin um.
196. Tuan :ti duh loin :tuanpah peng ko
197. Arlang cozah ser i kan cozah hi ahmaanmi le taza-win a si, ti ve.

Hi Cauk A :Tialtu Kong (About the Author)

Gene Sharp hi Oxford University in Doctor of Philosophy (D.Phil) a awngmi a si i Massachusetts Peng Cambridge khua i Albert Einstein Institution ah Senior-Scholar- In - Residence a si. Cun Darmouth khua i University of Massachusetts ah Political Science ah Professor Emeritus a rak si i Harvard University i Center for International Affairs ah Associate a si. Cauk tampi a :tial hna i cu hna lakah cun The Politics of Nonviolent Action (1973), Social Power and Political Freedom (1980) le Civilian Based Defense (1990) hna hi an i tel.

-----A Dong Cang-----